

A BÉKÉSVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI
ÉS
MIVELŐDÉSTÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE

ÖSSZEÁLLÍTÁ:

DR. KARÁCSONYI JÁNOS,
főtitkár.

TIZENHATODIK KÖTET.

Gyulán, 1892.

A TÁRSULAT KIADÁSA.

Gyulán,
nyomatott Dobay János könyvnyomdájában.
1892.

I.

Irodalmi dolgozatok.

A régi Szeghalom és Füzes-Gyarmat népességi- és birtok-statisztikája.

(Felolvasatott a szeghalmi 1891. okt. 18-án tartott gyűlésen.)

A történet-íróknak sokszor szemökbe vetik, hogy csupán háborúkkal, nyert és veszített csaták leírásával foglalkoznak s gyakran az olyan emberekre pazarolják összes figyelmüket, kik mint hódítók, ember-irtók, valóságos istencsapásai voltak kortársaiknak. Pedig a dolog magamagát magyarázza. A közönséges emberek mindennapi életének nincs meg az a története, mely másokat is érdekelne, s az olyan országról, mely évtizedeken át csendesen éldegélt és bajokkal nem küzdött, kevés a beszélni való. Az emberi boldogság története másokra nézve nagyon szintelen, egyhangú és érdek nélkül való; csak az igazi bajok azok, melyeknek elbeszélése megkapó: az élet-veszély, a kaland, a nyomorúság, a vagyoni küzdelmek, merész kockázatok, a lét és nem lét, a becsület nagy kérdései, s az ezek megoldásában vívott nagy harcokban nyilatkozik meg legszembetűnőbben egy-egy nemzetnek vagy kornak esze-járása és jelleme is.

S a régi időkben az emberek legtöbbször magok sem törődtek mással, mint az ilyen küzdelmekkel. Minél följebb megyünk visszafelé a népek történetében, annál sűrűbbek, kegyetlenebbek, tartósabbak a háborúk; az államoknak jóformán egyetlen szükségletük — a fejedelem udvartartásán kívül — a háborúk költségeinek fedezése. Manapság állami és magán intézmények naponkint vetekedve gyűjtik a művelődésünk állapotára vonatkozó óriási anyagot; hajdan csak a véletlen ha megörökített egyes részleteket, meg a törvénykönyv, mely a társadalom és állam szervezetének javíthatásával, bajainak gyógyításával szokott foglalkozni.

A statisztika pedig, mely az élet lüktetését, a birtok és műveltség tényezőinek gyarapodását és csökkenését s különösen a mi legbecsesebb: az emberanyagnak állapotát számokban fejezi ki, — épen a legfiatalabb tudományok egyike. Egész a legújabb időkig csupán olyan összeírások készültek, melyek valami-féle adózásnak szolgáltak alapjául. Ezért irtózott tőle a nép is oly sokáig. Az országos adó, a papi tized, a földesúri úrbér megállapítása - követelt újabb meg újabb adatokat a birtokok terjedelméről, a lakosok számáról. Az így fönmaradt — néha igen kezdetleges és gyér adatok összes kútforrásai — úgy az egész ország és nemzet, mint egyes falvak történelmi statisztikájának.

Mily hiányos képet lehet összeállítani ily anyagból, — előre látható. De meg kell kísérenünk, mert e kísérletek: összeállítások és hozzávetések útján valamennyire mégis megközelíthetjük az igazságot. S én ez alkalommal, ez alapon, a társadalomnak különösen ama részével óhajtok röviden foglalkozni, melyet a régi, 1848. előtti nemesi társadalom oly kevésbe vett, csupán haszna után ítelt meg, s a történet-írás is elhanyagolt: a jobbágysággal vagyis parasztsággal. Vázolni óhajtom a középkor végétől fogva — a hol az első adatok föltűnnek, századunkig: két helység jobbágynépességének számát és birtok-viszonyait.

I.

Gyarmat, vagy a mint újabban nevezik: Füzes-Gyarmat a XIV. század eleje óta (s kétségkívül már előbb is a török hódításig), állandóan a Nadányi (Körös-Nadányi) család birtoka volt, mely habár ma már nem birtokos megyénk területén, Biharmegyében ma is él, s az előkelőbb családok közé tartozik. Ha birták is időnkint mások e helység némely részait, csupán e család révén birhatták. Mint a XV. században a Kismarjaiak, Kissek és Tordaiak, a

XVI. század közepén (1561.) pedig Bánrévi Péter.¹ A török hódításnak szinte századokig tartó pusztításai azonban kizavarták a Nadányi rokonságot emez ősi birtokából is; 1723-ban Haruckern J. György élelmezési biztos kapta Gyarmatot, kinek leányági utódai ma is birják határának nagy részét.

A mily egyszerűnek látszik tehát a földesuraság kérdése Gyarmaton, oly nehéz a másik, hogy tulajdonképpen kik és hányan lakták s mily arányban birtokolták e helységet kezdettől fogva. Az 1479-ik év, Mátyás király korában vet legelőször némi világosságot Gyarmat emez állapotára. Ekkor ugyanis Gyarmat 1/4 részét, országbírói ítélet szerint kihalították a Nadányi vagyomból a nemes Kismarjai, Kissek és Tordaiak számára. Az elég részletes osztozkodásból megtudjuk, hogy Gyarmat ekkor tulajdonképpen két helységből, t. i. Nagy- és Kis-Gyarmatból állott, s hogy Nagy-Gyarmaton: 5, Kis-Gyarmaton pedig: 2 lakott jobbágytelek tette a falu 1/4 — 1/4 részét. Ezeknek a telkeknek lakosai, még pedig: Nagy-Gyarmaton: Kóti János, Harangi Péter, Kapos György, Irázi Benedek és Kereki Ágoston; Kis-Gyarmaton pedig: Gorzsás Mihály és — ha jól olvasom, mert az okirat itt megkopott és megtépődött — Boros Mihály. Ezek tehát Gyarmatnak, történelmi hiteles okmányok szerint ismert legrégebb lakosai. Könnyű kiszámítani, hogy ez időben (1479.) Nagy-Gyarmat: $4 \times 5 \times 20$; Kis-Gyarmat pedig: $4 \times 2 = 8$ jobbágy-telekből, vagy (a mi ekkor még egyet jelent) jobbágyházból, családból állott. Az egész Gyarmaton tehát 1479-ben összesen 28 ház állott, illetve 28 jobbágycsalád lakott.

Hosszú idő, — 70 év telik el, míg ismét meg tudunk valamit Gyarmat népességi állapotáról. A XVI. század közepéről és végéről ugyanis, bár csak néhány évről, fönmaradt a magyar állam levéltárában néhány adó-könyv és tizedlajstrom, minthogy ebben az időben a papságnak járó tizedet is az állam foglalta le, a töröktől fenyegetett várak védelmére. Első fönmaradt adólajstromunk 1549-ből való, a midőn Gyarmaton 44 adózó jobbágy porta állt. Ez után következik az 1558-iki és 1560-iki, mely szintén 44, — az 1561-iki, mely 62, és az 1564-iki, mely már csak 26 adózásra képes jobbágy-portát sorol föl Gyarmat helységből.

Ezeket az adó-lajstromokat azonban ne képzeljük olyan terjedelmeseknek, mint a maiakat. Nem vettek azokba föl egyebet a földesurak nevénel és a népes jobbágy-telkeknek egyszerű számánál. Még e jobbágytelkek közül is — miként említők — csupán azokat, a melyek képesek voltak a mintegy 1 forintnyi összes országos adót megfizetni. Az adózó jobbágyok nevét tehát soha sem írták bele. Ezért csak a jobbágy-telkek vagyis porták száma szerint igazodhatunk el a helység nagysága tekintetében.

Természetes, hogy ily veszedelmes időkben, midőn a török már messze bent lakott az országban, a szünetlen rabló kalandozások miatt gyakran sok házat és telket pusztán találtak az adószedők, vagy legalább oly szegénynek, hogy nem lehetett rajta az adót megvenni. Főleg 1564-ben, midőn a török Gyula várát elfoglalta, s annak egész vidékét birtokába vette. Így történt, hogy míg 1561-ben az új gyulavári kapitány: Kerecsényi László alatt 62 jobbágy-telekből tudtak Gyarmaton adót kicsikarni az adót-rovók, 1564-ben már csak 26-ot róttak meg. Úgy látszik azonban, Gyarmat átlagos porta-száma 44 volt ez időben.²

Tehát Mátyás király korától: 1479-től fogva a XVI. század közepéig: 1550—1560-ig nem tudott a lakott jobbágy-telkek száma magasabbra emelkedni, mint 28-ról átlag 44-re, s legmagasabban akkor állt, midőn 1561-ben: 62 volt. A különbség csak az, hogy — mint megjegyzem — e számban csupán azokat a portákat kell értenünk, a melyek meg tudták adójokat fizetni, s hogy ekkor már egy porta alatt többet értettek egy háznál avagy egy családnál.

Mióta pedig a török állandóan befészkelte magát Békésmegyébe azaz 1566 óta, még jobban megcsappant Gyarmat lakossága. Ettőlfogva az adólajstromok is elhallgatnak, s a gyér tized-lajstromok szólalnak meg. A tizedet ugyanis, mint egyházi adót, inkább betudták szedni.

¹ És nem — a mint ferdítve írni szokták: Brankovics Péter.

² Ezt az 1564. évi adólajstrom is mutatja, melyben egykoru de idegen kéz Gyarmat mellé e szavakat írta: 44 por.

Gyarmat valamint Szeghalom tizede ez időben Várad várához tartozott az egész u. n. Rétköz tizedével együtt, melyhez a következő falukat számították: Sima-Sziget, Torda, Cséf (Csif), Kér-Sziget, Károly, Bala, Pázmány, Balkány, Gyarmat, Szeghalom, Ecseg, Körös-Ladány, Bosold, Ványa, Csökmő, Nagy-Harang, Pó-halom, Csépány (azaz Cséfán), Darvas, Nyésta, Csökmő, Kinizs, Iráz, Nagy- és Kis-Komádi, Bökény, Bölcsi, Szöcsköd, Kis-Tóti, Nagy-Tóti, Esz, Körös-Peterd, Petlend, Szakál, Apáti, Kis-Homorok, Bódogasszonytelke, Körösszeg, Hat, Kolt (Kót), Tölkerek, Oroszi, Ösvény, Székelyhida, Zsáka, Bakonszeg, Vekerd és Pap-Megyer, — azaz Békés és Biharmegyéből a Sárrétet délfelé körítő összes helységeket.

E tized-lajstromok közül az 1588-iki van meg teljesen. Ez azonban a tizedet fizetőket névszerint felsorolván, a Gyarmatot és Szeghalmot ez időtájban lakó jobbágy-családokra nézve megbecsülhetetlen fölvilágosítással szolgál. Megtudjuk belőle, hogy 1588-ban csupán 33 tized-fizető jobbágy család lakott Gyarmaton. Szerencsére az ugyanez évtizedből fenmaradt más tized-lajstrom töredékekből³ körülbelül az összes, Gyarmatot ez időtájt lakott jobbágy-családokat össze-állíthatjuk.

E családok⁴ a következők: Császár, 1588., Damokos 1581—2—3—4—5—7., Fábán, 1579—81—2—3—4—5-7-8., Fási, 1582—3—4—5-7-8., Gorzsás, 1583—4—7—8., Harangi, 1581—2—3-4—5—7—8., Hegedős, 1583—4—7—8., Jósa, 1582—3-4—7—8., Kis, 1581—2—8., Kovács, 1581—2—3—4—7., Kövér, 1581—2—3—4—5—8., Kun, 1582., Kapos, 1588., Kóti, 1589., Majláth, 1583—4., Molnár, 1588., Nagy, 1582—3—4—5-7—8., Sáni, 1588., Szőke, 1579—81—2-3—4-7-8., Szabó, —81—3—4-8., Szömő, —81—2—4-7—8., Szarvas, —81—8., Szemes, —83., Tót, 1581-2—3—4—8., Topor, 1588., Urkony, 1583., Vida, 1583—8., Vékony, 1584. és Végh, 1588-ból. Összesen: 40 jobbágy-család élt tehát az 1580-as években Gyarmaton. Ezek közül Szőke, Hegedős és Kövér néven 3—3, Sáni, Tóth, Józsa, Fási és Vida néven pedig 2—2 család. Tehát a Szőkék, Hegedősök és Kövérek voltak többségben.

Ha már most az ez időből ismeretes eme családokat összevetjük a Mátyás korából ismert jobbágy-családokkal, azt találjuk, hogy volt legalább is 4 olyan család Gyarmaton, mely túl élte ezt a viszontagságos évszázadot, s a köröskörül elterülő zombékos útvesztőkben kibirta bőjtöltni a terjeszkedő török hatalomnak két emberöltőre terjedő pusztításait. E családok: a Harangi, Kóti, Kardos és Gorzsás. Sőt valószínű, hogy az 1588-ból ismert többi családok nagy része is megvolt már 1479-ben, Gyarmatnak akkor előttünk ismeretlenül maradt $\frac{3}{4}$ -ed részében.

Sajnos, a régi Szeghalomra nézve nem vagyunk ily kedvező helyzetben. Népeességéről alig tudunk valamit a XVI. század közepe előtti időkből. Ennek oka első sorban bizonyára az, hogy Szeghalomnak nem egy földesura volt mint Gyarmatnak, s ezért oly természetű osztálylevelet, mint teszem Gyarmat 1479-ben, nem mutathat föl. Legelső kutforrásunk e helysége nézve csupán a már említett XVI. századi adó-összeírások. Ezek azonban már nem azokból az évekből valók, mint a melyekből a gyarmatiak. Mert Szeghalom ekkor tájt nem Békés — hanem Biharmegyéhez tartozott. Földesurái ugyanis: a Csákiak és a váradi káptalan, csupa biharmegyei nagybirtokosok, kiknek minden tekintetben kényelmesebb volt, ha a birtokuk is a közeli biharmegyei székhez tartozott.

Biharmegyei adólajstromok pedig más évekből maradtak fenn, mint békésmegyeiek, t. i. az 1552., 1553., 1554. és 1555. évekből. Ezenkívül ugyanez időtájából még egy ötödik adólajstromunk is van, mely hihetőleg vagy az 1550-ik vagy az 1551-ik évből való. Emez időre nézve egymáshoz oly közeli adólajstromok szerint: 1550-ben vagy 1551-ben: $61 \frac{1}{2}$, 1552-ben: 74, 1553-ban: $63 \frac{1}{2}$, 1554-ben már csak 32, 1555-ben pedig ismét: 44 adózó-

³ A hátralékosok lajstromából.

⁴ A családnevek után következő számok évszámokat jelentenek.

portája volt Szeghalomnak.⁵

Az 1554. évi hirteleni tetemes apadásnak okai a törökök, kik ekkor tájt fölperzselték, úgy hogy a váradi káptalannak egyetlen adózó-képes jobbágya sem maradt, s a Csákiakéi is tetemesen megfogytak. Egyszersmind — legalább rövid időre — az egész helység a törökök alá került; a mint ezt maga az adólajstrom világosan kimondja. (Turcis subjecte.)

A helység behódoltatása Szolnok felől történt s azért Szeghalom a török vidékével együtt a szolnoki szandzsáksághoz (kerülethez) csatolta.

Ily módon Szeghalomra nézve 1550. körül 61, 74 és 63, vagyis közép számmal mintegy 68 porta vehető föl; az 1554. utáni időre nézve pedig talán 44. S ezért Szeghalom, mely a török eme beütése előtt egyharmaddal nagyobb volt Gyarmatnál, 1554-ben egyszerre Gyarmat mellé süllyedt. Nagyon valószínű⁶ azonban, hogy ugyenez időben Gyarmat is sokat szenvedett, szintén felprédáltatott, hogy később rövid időre mindkettő magához jött, egész 1566-ig, Gyula városa bukásáig, a midőn aztán Szeghalom lakossága is hosszú időre megapadt. Ugy hogy az 1580-as években már csekélyebb volt mint a Gyarmat lakossága. Mert még Gyarmaton e tájban 40 fizető családot tud felszámolni a tizedlajstrom, Szeghalmon már mindössze csak 32-öt.

E családok a következők: Buza, 1588., Foris, 1580—2—3—4—5—6—8., Fejér, 1588., Fejes, 1588., Irázi, 1588., Kántor, 1582—3-4—5—8., Kun, 1583—4—5-6., Kis, 1588., Mészáros, 1583—4-5—8., Molnár, 1585., Mogyorós, 1586., Móricz, 1588., Nagy, 1588., Polgár, 1582—3—4—5—6—8., Pettke, 1588., Remete, 1588., Simon, 1581—2—3—4—5-8—8., Széles, 1583—4-5-8—8., Somogyi, 1583—4—5-6—8., Török, 1581 2—8., Turi, 1582—3—4-5—6-8., Vida, 1588.

Ezek közül a Simonok, Polgárok és Somogyiak három — három külön családot képeztek; Petkék, Fejesek, Fórisok, Törökök és Iráziak pedig 2—2 családot.

II.

A XVI. század 80-as évei óta körülbelül 125 évig, tehát négy hosszú emberöltőn keresztül elvész minden nyom, mely e két helység lakosságának ismerésére vezérelne. Mily veszedelmeket és halálos küzdelmeket élhetett át emez ismeretlenül maradt négy szerencsétlen nemzedék a benlakó törökök, a rosszul fizetett német zsoldosok s a neki indult hajduk rémes, szünetlen pusztításai alatt, — ki tudná elbeszélni? Mikor eme végtelenre nyúló időszak mégis végéhez közeledik: a török kiverése s a II. Rákóczi Ferencz forradalma után, úgy állunk Európa közepén, mint egy darab ismeretlen Amerika, melyen újra kell kezdeni a benépesítés és művelés munkáját. Az első adó-összeírás, mely ez időből: 1715-ből fönmaradt, elég nyomoruságos képet tár elénk a gyarmati és szeghalmi állapotokról; de már kiérzik belőle az új élet lüktetése. A nagy veszedelmek elmúltak, nyugodalmasabb napok következnek, melyek alatt visszatér az önbizalom és élet-kedv, s lassankint meggyarapodik a lakosság, terjed a megművelt terület.

Gyarmatot 29 család lakja 1715-ben. Ezeknek fejei a Gyarmaton máig is élő lakosságnak ősapái. Hasonlóképen Szeghalmon. Azóta sok kipusztult ezek utódai közül is, de már inkább a természetes kihalás útján, s szakadatlanul jöttek ujak meg ujak.

Betű-rend szerint együvé foglaltuk úgy Gyarmat, mint Szeghalom családjainak nevét a

⁵ 1550-ben vagy 1551-ben a Csákiaknak: 9, 2, 3, 2, 6, 31, s így összesen: 53, — a váradi káptalannak pedig 8 1/2, — 1552-ben: a Csákiaknak: 31, 14, 5, 3, 5, 6 1/2, s így összesen 64 1/2, a váradi káptalannak: 7 1/2, Bérlő (Bérien, Beerlen) Sebestyénnek 2, — 1553-ban a Csákiaknak: 9, 2, 3, 2, 6, 31, s így összesen 53, a váradi káptalannak: 8 1/2, Bérlő Sebestyénnek: 2, — 1554-ben a Csákiaknak: 6 1/2, 13, 11 1/2, 1, s így összesen 32, Bérlő Sebestyénnek pedig 1, — 1555-ben a Csákiaknak 9, 1, 20, 13, s így összesen 43, Bérlő Sebestyénnek pedig 1—1 portája volt Szeghalmon.

⁶ Mert Gyarmatról ez időből (1554. 1555.) nem maradtak fel hasonló tudósítások.

XVIII. századból, jelesül az 1715., 1720., 1771., 1788. és 1797. évekből.

E családok Gyarmaton a következők: Antal 1771, Bánhegyesi 1771, Bereczki 1771, Berke 1771, Bojti 1771, Beke 1771, Budai 1771, Bökfő 1771, Bagdi 1720, Barna 1720, 1771, Bondár 1715, (Bondár 1715 1788, Bondár 1771, 1797.) Balog 1715, Balkányi 1771, Barta 1720, Balogh 1720, Bengő 1720, Babos 1720, Bálint 1771, Bozsó 1771, Bátori 1771, Béres 1771, Balás 1771, Bencsik 1771, Barkóczi 1771, Csete 1720, Csák 1771, Csató 1771, Czeglédi 1771, Csiszár 1771, Csáti 1788, Cseke 1788, Daru 1720, 1771, Diviki 1771, Dávid 1771, Dobsa 1771, Derecskei 1771, Danka 1788, Erdélyi 1720, Erdős 1720, 1771, Eke 1771, Fegyverneki 1771, Foris 1720, Fodor 1771, Fekete 1771, Földesi 1771, Fejér 1771, Fülöp 1771, Fejes 1771, 1788, Farkas 1771, Fegyver 1788, 1797, Gidai 1788, Gyányi 1715, Gaál 1715, 1720, 1771, Gyányi (nemes) 1720, 1771, Gacsári 1771, 1791, Gábor Nagy 1771, Györösi, 1771, Győri 1771, Gyökeres 1771, Gulya 1797, Hegyesi 1715, 1720, 1771, Héder 1715, Hegedűs 1771, Hati 1771, Huszár 1771, Homoki 1771, Hajdu 1771, Hiti 1771, Huszár 1788, Iloss 1715, Juhos 1720, Ibrányi 1771, Karakus 1788, Kontra 1788, 1797, Kéki 1771, Kuli Nagy 1771, Kövér 1771, Korda 1771, Keszi 1715, 1720, Kiss 1715, 1771, Kaszás 1715, 1720, Kovács 1720, 1771, Karajos 1720, Katona 1720, 1771, Kuttyás 1720, Kasz 1720, Kállai 1771, Kontrás 1771, Körei 1771, Károlyi 1771, Kóti 1771, Karasi 1771, 1788, Kertész 1771, Kardos 1771, Lakatos 1715, 1771, Lázár 1771, Ladányi 1771, Mányi 1788, Makai 1715, 1720, 1771, Matócsi 1771, Mocsári 1771, Mészáros 1771, Makra 1771, Molnár 1771, Muszka 1771, Moldvai 1771, Nagy 1715, 1720, 1771, Nagyidai 1720, Nyilas 1771, Németi 1771, Nyiri 1771, Oláh 1715, (nemes) 1720, 1771, Pápai 1715, 1720, Pöngő, 1715, (Pengő) 1771, Patai (nemes) 1720, 1771, Pengő, 1720, 1771, Pap 1720, 1788, Pécsi 1720, Pálfi 1771, Pardi 1771, Pál 1771, Pánti 1771, 1788, Pilcz 1771, Puskás 1788, Répási 1788, Szegedi 1788, Saja 1788, Siteri 1788, Sasi 1788, Szekeres 1771, Sárvári 1771, Soós 1715, (nemes) 1720, Sólom 1715, Szabó 1715, 1720, 1771, Szücs 1720, 1797, Sári 1771, Szőke 1771, Sárándi 1771, Szécsi 1771, Szőke 1771, 1797, Szilágyi 1771, Sörös 1771, 1788, Szarka, 1771, Sütő 1788, Tót 1715, 1720, 1771, Török 1715, 1771, Tőkés 1771, 1788, Tócsvai 1771, Tódi 1788, Ungi 1788, Vesszős 1788, Vásárhelyi 1788, Végh 1771, Varju 1771, Varga 1715, Vitánys (nemes) 1720, Varga 1720 1771, Vitáris 1720, (Vitális) 1771, Vitáris 1797, Vida 1720, 1771, Vári 1771, Vincze 1771, Vén 1771, Zsiros 1715, 1720, 1771, Zsadányi 1771, Zsódi 1771.

Ezek közül Gyarmaton 1715-ből valók: a Bondár, Balog, Gyáni, Gaál, Hegyesi, Héder, Iloss, Keszi, Kiss, Kaszás, Kóti, Lakatos, Makai, Nagy, Oláh, Pápai, Pöngő vagy Pengő, Soós, Sólom, Szabó, Tót, Török, Varga és Zsiros-családok. Míut látjuk, csupán a Kiss, Nagy, Tóth és Kóti családok emlékeztetnek a 125 év előtti időkre. Hihető azonban, hogy a Kiss, Nagy és Tóth-családok — milyeneket csaknem mindenütt találunk — szintén újabbak, sőt a Kótiak is, mert hiszen Kót falu vagy pusztta nincs innen oly igen távol. Ha azonban a Kóti család azonos a Mátyás korabeli gyarmati Kótival, ez az egyetlen, mely mint ma is élő, a középkori eredet régiségével dicsekedhetik. Eme, mindössze 29 család közt a Kesziék a legtehetősebbek s rajtuk kívül az Iloss, Nagy, Sólom, Bondár, Tót, Oláh, Makai és Lakatos családok, 4 1/2 illetve 3—3 köblös (cubulus) földdel. Nagyon kicsiny még ekkor Gyarmat határa, mert a Berettyó kiöntése tartja elfoglalva nagy részét. A kaszáló is oly szűk a szakadatlan árvizek miatt, hogy semmi szénát sem tudnak termelni a gyarmatiak, hanem földesuruktól vesznek bérbé pusztát kaszálásra. Legelőjük is oly kevés, hogy kénytelenek földesurok földjére hajtani csekély marháikat. Szőlejük és erdejök egyáltalában nincsen s egész megművelt földjük nem több 60 köblösnél.⁷ Semmivel sem kereskednek, egyedül saját mindennapi szükségükre fordítják minden termésüket. Száraz malmaik hitványak (viles), évenként alig hoznak 10 forintnyi hasznot.

Szeghalmon csak valamivel találunk kedvezőbb viszonyokat. A terület itt is nagyon szűk, az

⁷ Miféle cubulust ért? — nem tudom. Úgy látszik azonban, később más földmértéket használnak az összeírók.

ismétlődő, jobban mondva: folytonos árvizek miatt. Mint Gyarmaton, itt sem fordulokban művelik a földet, hanem azokat a részeket vetik be, melyeket az árvíz ép szabadon hagy. (A fordulók behozatala csak Mária-Terézia uralkodása alatt kezdődik meg.)

A föld középszerű minőségű, úgy hogy egy pozsonyi köből uán őszi 4, tavaszi 3 köből terem. Rét, legelő, kaszáló itt is rendkívül csekély, szintén az árvizek miatt. Kereskedésre a szeghalmiak sem termelnek, hiszen utak sincsenek, a melyeken messzebb szállíthatnák. Ők is csak mindennapi használatukra fordítják összes csekély termésüket. Erdeik nekik sincs; némi szőleik azonban már vannak. Malom csak egyetlen egy forog a Körösön, az is hitvány, s gyakran több a vize mint kellene, s ekkor nem jár, 10 forintot is alig hoz be évenként.

Az egész bevetett terület azonban itt mégis sokkal nagyobb, mint Gyarmaton, t. i. 120 köblös, tehát még egyszer annyi mint a gyarmatiaké. E terület 68 család közt oszlik meg.

Szeghalom XVIII. századi családjai a következők: Ács 1771, Ács 1715, Armas Tót 1771, Ambrus 1771, Balogh 1715, 1720, Baronyai 1715, (Varanyai) 1771, Böncsik (nemes) 1720, (Böncsök) 1771, Bencsok 1788, Barancza 1720, (Baranya?) 1720, Biró Tót 1771, Borus 1771, Bede 1771, Bodnár 1771, Bujdosó 1771, Boldizsár 1771, Béres 1771, Bojtos 1771, Bánhegyesi 1771, Borus 1771, Barta 1788, Babos 1788, Bakonszegi 1788, Bajos Nagy 1788, Bacsa 1794, Csijes Pap 1788, Csimma 1788, Csernák 1788, Cseder 1771, Czina 1771, Csonka 1771, Czebe 1771, Csongrádi 1720, Czipó 1720, Czeglédi 1771, Csontos 1771, Csekő 1771, Decsei 1715, (Décsi) 1720, Deghe 1720 (Doge) 1788, Dávid 1771, Danka 1771, Döge 1771, Dáni 1771, (Dányi) 1788, Daróczi 1771, Diricz 1788, Domian 1788, 1797, Dolog 1788, Dina 1797, Emödi 1771, Eke 1771, Elek 1715, 1771, (Ellegh) 1820, Esztári 1715, 1771, Erdélyi 1720, 1771, Erdélyi Tót 1771, Farkas 1715, 1720, 1771, Futass 1715, 1720, Földi 1715 (nemes) 1720, Fabiányi (nemes) 1720, (Fábián) 1771, Fujtos 1720, Faránki 1720, 1771, Futós Tót 1771, Fazekas 1771, Fábi 1771, Fekete 1771, Fehér 1771, Fodor 1771, Győri (Gyiri?) 1715, Gaál 1715, 1720, 1771, Galgóczi 1720, Gyulai 1720, Gonda 1720, Gargya 1771, (Garga) 1788, Gebei 1771, Gurzó 1788, Hegyes 1715, Hegyesi (nemes) 1720, 1771, Hatos 1715, Hajdu 1715, 1720, 1771. Huszti 1771, Hidi 1771, Horvát 1771, Hőgye 1771, Halász 1771, Iván 1715, (Iványi) 1720, Jakab 1720, 1771, Juhász 1771, Kis 1715, 1720, 1771, Király 1715, 1771, Köpe 1715, 1771, (Kepe) 1720, Kós (?) 1715, 1720, 1771, Kereki 1715, (Kerekes) 1720, 1771, Kacska 1720, Karácson 1771, Kenderesi 1771, Kovács 1771, Kállai 1771, Kata 1771, Kozák 1771, Koncz 1771, Kónya 1771, Kocsis 1771, Kaposi 1771, Kurucso 1771, Kegyes 1771, Köteles 1788, Kondori 1788, Kecskeméti 1797, Laza 1715, (Laczi) 1720, Lakatos 1771, Lengyel 1771, Molnár 1715, 1720, 1771, Mozik 1715, 1720, Máté 1715, 1771, Martonosi 1715, 1720, Monoss 1715, Matheides 1720, Maki 1720, Monus 1771, (Morus) 1788, Marki 1771, Mészáros 1771, Menyhárt 1771, Mocsári 1771, Márki Kiss 1788, Nagy 1715, 1720., 1771, Nyíri 1720, Nyitrai 1771, Nyéki 1771, Oláh 1720, 1771, Pap 1715, 1720, 1771, Péter 1720, 1771, Petneházi 1720, Pásztor 1771, Posta 1771, Patai 1771, Pozsonyi 1771, Pörös 1771, Petri 1771, 1788, Pipó 1771, Palis 1771, Povázsai 1771, Pikó 1788, Posta 1788, Pudera 1797, Rácz 1715, 1771, Réz 1771, Rédai 1771, Szalatkai 1788, Szekrényes 1788, Szluhovinyi 1797, Surányi 1788, Sebestény 1771, Somogyi 1715, 1771, (Somodi) 1720, Sila 1715, Szücs 1715, 1771, Szivós 1715, 1720, 1771, Szabó 1715, 1720, 1771, Szentés 1715, Szeőr (!) 1715, Szente (nemes) 1720, Simon 1720, Szőke 1720, 1771, Szila 1720, Szoboszlai 1720, Sándor 1771, Szakács 1771, Sánta 1771, Soós 1771, Sipos 1771, Szala 1771, Szijártó 1771, Szalai 1771, Szilágyi 1771, Szécsi 1771, Szarka 1771, Sáfrán 1771, Torkos 1771, Tolvaj 1771, Török 1720, Tegyes 1715, Tóth 1715, 1720, 1771, Tokaji 1715, 1720, 1771, Turbocz 1715, (Turbucz) 1720, 1771, Táros 1715, Turi 1715, 1720. 1771, Takaró 1771, Ujvárosi 1771, Végh 1715, 1720, 1771, Vajda 1715, Vitézi 1715, Váczi 1720, Varga 1720, 1771, Vajda 1771, Vágó 1771, Vetési 1771, Vasvári 1772, Vas Tót 1771, Vas 1771, Veres 1771, Vesenyi 1771, Zákány 1771, (Zsákán) 1788, Zsila 1771, Zsiros 1771.

Tehát ha egyszer annyi a megművelt föld, mint a szomszédos helységben, a lakosság még

szaporább, mert Gyarmaton csak 29 jobbágy-család él, holott Szeghalmon 68. A szeghalmi lakosságnak más különben is régibb jellege van, mert itt több az egy nevet viselő — kétség kívül egy törzsből szétágazó — család. Gyarmaton csak a Bondárok és Kaszások képeznek 2—2 családot; Szeghalmon ilyenek (a Tót-okon, Kiss-eken és Nagy-okon kívül, kik e részben nem jöhetnek számitás alá) a Pap-ok 4, a Farkas-ók és Balogh-ok 3—3, a Végh-ek, Szivos-ok, Koós-ok és Tokaji-ak 2—2 külön családdal. Az 1580-as évekből ismert jobbágy-családok közül azonban Szeghalmon csupán a Molnárokat és Somogyiakat találjuk föl 1715-ben, s ki tudja, azonosok ezek is a 125 év előttiakkal?

A birtok-viszonyok is különbözök a két helységben. Gyarmaton a legtehetősebb jobbágnak 4 1/2 köblös földje van (s ilyen is csak egyetlen egy fordul elő), Szeghalmon két családot találunk, mely 5—5, négyet a mely 4—4, egyet a mely 4 1/2, és tizet a mely 3—3 köblös földet bir és művel. Mégis, mintha Gyarmaton a földbirtok jobban el volna osztolva, mert ott a lakosság legnagyobb része 3, illetve 2 köblös földet mivel, holott Szeghalmon 37 olyan család van, melynek 1 vagy ennél is kevesebb földje van, vagy (8-nak) épen semmi földje sincs.

A legvagyonosabb családok (családfők) a következők; a Nagy és Szeőr családok 5—5, a Somogyi cs. 4 1/2, a Mozik, másik Nagy és Turbocz családok 4 — 4 köblös földdel.

De hogy aránylag mily népes volt ekkor mind Szeghalom, mind Gyarmat, az mutatja, hogy az egész Békésmegyében legnépesebb helyen: Békésen is csak 97 jobbágy-család élt, s mindjárt utána következett Szeghalom az ő 68, s azután Gyarmat az ő 29 jobbágy-családjával, s csak úgy jött Gyula, szintén ugyanennyivel, azután Doboz 25, Körös-Nadány 24 és Vésztő 21 családdal. A legkisebb volt Öcsöd, hol csak 14 jobbágy-család élt, de egyszersmind ennek volt az egész megyében legjobb földje. Különben az egész megye nem állott ez időben csak kilencz helységből.⁸

III.

Öt év mulva, 1720-ban újra összeírják adó alá az ország összes lakosságát. A gyarapodás e csekély, de békés időszak alatt mindenütt szembeötlő.

Gyarmaton - mint megyszerte mindenütt — még mindig egy fordulóban művelik a földet, jobban mondva: még mindig nem használnak fordulókat, de már az itteni jobbágyoké Pázmán puszta s legelőjük, kaszálójuk is több van, mint 1715-ben. Földjük termékeny és könnyű művelésű, az őszi 6, a tavaszi 4 magot ad. Kereskedésre azonban még mindig nem termelnek.

Az összes megművelt terület 2475 (pozsonyi) köblös földnek felel meg. E tekintetben tehát a haladás óriási, mert öt év előtt még csak 60 köblös megművelt földet birtak összeszámolni az adószedők. Hacsak most valamely más köblöt nem használnak mértékül.

Jóval szaporább a lakosság is. Gyarmaton öt nemes család lakik: a Vitáris, Patai, Gyányi, Soós és Oláh családok. Jobbágy-család 45, zsellér pedig 5 van; mindössze tehát 55 család. (Öt év előtt volt 29.) A legvagyonosabb jobbágy: Szécsi Mihály, kinek 210 pozsonyi köblös földje van; azután nemes Gyányi Miklós következik, 150 p. köblös földdel; utána jobbágy Tóth János 138, — Varga István 120, — Bagdi János 108 köblös földdel. A legszegényebb zsellérnek is van 3 p. köblös földje.

Szeghalmon is haladást látunk 1715-höz képest. A megművelt összes terület e helységben 3248 köblös földnek felel meg. (1715-ben csak: 120.) Azonban, ellentétben Gyarmattal, a népesség-szaporodás Szeghalmon csekélyebb.

Itt ugyanis 8 nemes család él ez időben, három Hegyesi, egy Böncsik, két Födi, egy Sente és egy Fabiányi néven. Ezenkívül jobbágy-család 67, holott 1715-ben 68-at számítottak össze, és 9 zsellér-család. Összesen 84 család. (1715-ben volt: 68.)

⁸ A fönt említettekén kívül még: Gellya (azaz Gella, Gerla) 15 jobbágy-családdal. Békésen még 10, Dobozon pedig 9 zsellér-család is lakott.

Legvagyonosabb nemes Hegyesi Péter, kinek 132 p. köblös földje van, azután következnek a Kerekes cs. 114, a Décsi (Dési?) 108, a Tóth 102, a Kis és Turbucz cs. szintén 102—102, a Szivos cs. 86, a Balogh cs. 84, s végül a Varga cs. 81 köblös földdel.

Tehát miként Gyarmaton, Szeghalmon is óriásit növekedett 5 év alatt a megművelt föld. Akkor a 3—4—5 köblös birtok a legnagyobb, most a 210-tól lefelé a 80-ig terjedők. Gyarmaton azonban jóval vagyonosabb jobbágycsaládokat találunk mint Szeghalmon, mert amott 210, 150 és 138 köblös földdel bíró jobbágyok is vannak, Szeghalmon pedig a 132 köblös birtok a legnagyobb. S holott Gyarmaton a legszegényebb zsellérnek is van 3 köblös földje, Szeghalmon másfelesek is vannak.

Különbözik nagyjából olyformák a viszonyok mindkét helységben. Szőleik most már a szeghalmiaknak sincsenek. Ellenben most már több malmuk van a Körösön, melyek évente 160 frtnyi tiszta hasznot hajtának.

Ez öt év alatt a megye összes helységeiben megváltozott a lakosságnak egymáshoz való viszonya. Most is Békés áll ugyan elől 149 családdal, s utána megint csak Szeghalom következik 75 családdal.⁹ Ezután azonban nem Gyarmat a legnépesebb, mint 1715-ben, hanem Gyula, 72 családdal, azután Csaba 56, Vári 53 családdal, s csak úgy következik Gyarmat 50, Öcsöd pedig 39 családdal. Legkisebb Gella (Gerla), hol csak 20 család él, de aránylag elég csekélyek Körös-Nadány, Vésztő és Gyoma is, 24, 26. illetve 31 családdal.

Kis-nemesi család az egész megyében csak 21 van, tehát Szeghalomra (8) és Gyarmatra (5) aránylag sok esik; Békésen, Váriban, Dobozon, Körös-Nadányban, Tarcsán és Öcsödön pedig egy sincs.¹⁰

Szólót az egész megye területén csupán Gyulán művelnek.

IV.

A következő összeírás teljes 51 évvel későbbi, azaz 1771-ből való, s ismét más célból jött létre mint az előbbieket, t. i. az úrbéri viszonyok rendezése céljából.

Ez valamennyi közt a legmegbízhatóbb. Mert úgy a tized-, mint az adóösszeírásnál sok adat el volt titkolható avagy elferdíthető, ellenben a jobbágy-tartozások összeírásánál minden csekély birtok-részlet összeírás alá került: ház, udvar, kültelkek s mindenféle szolgálatok. Ilyen összeírás több is maradt meg a múlt század végéről a magyar állam levéltárában; mi azonban ez alkalommal rövidség okáért csupán a legelső, az 1771. évi használjuk fel, a többiekből pedig csak a fontosabb adatokat értékesítjük, főleg a múlt századbeli jobbágycsaládok névszerinti elősorolásának kiegészítésére.

Ez alkalommal a szántó-földek terjedelme már holdakban van kifejezve. Gyarmaton 1771-ben a jobbágyok kezén összesen: 1742, — a zsellérekénél: 158, az al-zsellérekénél pedig 18, — összesen: 1918 hold földet találunk. E területet 159 jobbágy, 63 házas zsellér és 12 házatlan zsellér műveli. A családok száma tehát mindössze 234, mely szám az 1715. évi 29-hez, vagy az 1720. évi 55-höz képest tetemesnek mondható, oly időben, midőn a tudományok fejlődése még nem jött segítségére az emberi jólét emelkedésének, a mikor tehát a haladás egyedül az ország belső békéjének volt köszönhető.

Hogyan oszlott meg e földbirtok a jobbágy-családok között, részletes táblázatba foglaltuk.

A következő jobbágy-családoknak volt hold-földjük, még pedig: Antal 7, Bálint 14 11 7: 32, Bögi K. 10, Budai 10, Bondár 22, Barna 24 12 8: 44, Beke 9 4: 13, Bojti 9, Berke 8, Balog 5, Bereczki 5, Balkányi 4, Csák 13 12 11 9: 45, Csató 11 8 6: 25, Czeglédi 9, Diviki 10, Daru 19 8: 27, Dávid 5, Dobsa 10, Eke 16 9: 25, Erdős 13, Fegyverneki 11, Fodor 6 3:9, Fekete 9, Gacsári 24, Gyányi 20 7 15 12 20: 74, Gábor Nagy 18, Györösi 9, Gál 12, Hegedűs 11 10: 21,

⁹ Csak a nemes- és jobbágy-családokat számítja az összegezés, — a zselléreket nem.

¹⁰ Gyulán három (Orbán, Szabó, Tönköly), Vésztőn egy (Balogh), Gyomán egy (Bőr), Csabán két (Matula, és Turóczi) Gellán egy (Becki) nemes cs. lakik. Mező-városok: Békés és Gyula.

Hegyesi 14 10 16 25: 65, Hati 10 15 : 25, Huszár 11, Homoki 10, Hajdu 11 7 18 38: 56, Ibrányi 7 17: 24, Kövér 6, Korda 6, Körei 9, Kállai 12, Kovács 12 15 21: 48, Katona 9 9: 18, Kontrás 13, Kis 13 12 7 9 6 8 6: 61, Károlyi 25, Kóti 6, Karasi 8, Kertész 9, Lázár 14, Lakatos 20 6: 26, Matócsi 7, Mocsári 10, Mészáros 13 17: 30, Makai 9 4 6 7: 26, Makra 7 14: 21, Nagy 13 12 9 17 24 21 7: 103, Nyilas 9, Németi 7, Nyiri 6, Oláh 24 3: 27, Pengő 9 10: 19, Patai 15 24 6: 45, Pálfi 11, Pardi 8, Sári 24 11 5: 40, Szőke 9 20: 29, Sárándi 10 20: 30, Szabó 6 9 7 10 6: 38, Szécsi 20 6: 26, Szilágyi 7 9: 16, Sörös 5, Szarka 7, Tót 6 12 7 15 10 8 9: 67, Török 7 7: 14, Vitális 18, Varga 7, Varju 15, Vári 11 5:16, Vida 9 7: 16, Vég 5 5: 10, Vincze: 9, Zsadányi 11 18 5: 34, Zsiros 7 13: 20, Zsódi 5.

E helyt csupán a kimagasló adatokat soroljuk föl. A legvagyonosabb családok 15 holdnyi birtoktól fölfelé a következők, u. m.: Varju 15, Szilágyi 16, Vári 16, Vida 16, Katona 18, Hajdu 18, Gábor Nagy 18. Vitalis 18, Pengő 19, Zsiros 20, Makra 21, Hegedűs 21, Bondár 22, Ibrányi 24, Gacsári 24, Károlyi 25, Eke 25, Csató 25, Hati 25, Lakatos 26, Makai 26, Szécsi 26, Oláh 27, Daru 27, Szőke 29, Mészáros 30, Sárándi 30, Bálint 32, Zsadányi 34, Szabó 38, Sári 40, Barna 44, Csák 45, Patai 45, Kovács 48, Kis 61, Hegyesi 65, Tóth 67, Gyányi 74, Nagy 103. Összesen 40 család 15 holdon felül. E sorozat az egynevű családokat mind együvé foglalja. Kétségtelen azonban, hogy a Szabók, Kovácsok, Kisek, Tóthok és Nagyok nem foglalhatók össze, mint egy törzsből származó rokonok, s így összeállításunk e részben önkényes.¹¹ Ehez képest tehát a legföldesebb rokonságnak a nemes Gyányiak mondhatók, (kik már 1720-ban is a második helyet foglalták el) 74 holddal. Utánok következnek: a Hegyesiek 65, — a nemes Pataiak 45, — a Csákok szintén 45, — a Barna és Sári rokonság 44 illetve 40, a Zsadányiak 34 holddal s így tovább.

Az 1720-ban nemesnek föltüntetett Vitális-rokonság csupán egyetlen taggal szerepel és csak 18 holdat bír; a szintén nemes Oláh rokonságnak már 27 holdja van, az ötödik nemes család: a Soós pedig nem lakik többé Gyarmaton.

Ha azonban eme rokonságokat családokra, jobban mondva családfőkre bontjuk föl, úgy találjuk, hogy Károlyi Pál a legvagyonosabb, 25 holddal. Ennél többet egyetlen család sem bír ekkor Gyarmaton. Ezenkívül egy Gacsárinak, egy Oláhnak, egy Sárinak, egy Nagynak, egy Barnának és egy Patainak 24—24, egy Bondárnak 22, egy Kovácsnak 21, egy Szökének, Lakatosnak, Sárándinak, Szécsinek, és Gyányinak pedig 20—20 holdja volt ez időben a gyarmati határban.

Áttérve Szeghalomra 1771-ben itt a jobbágyok kezén 2849, — a zselléreknel 142, — az alzelléreknel pedig 13, — összesen: 3094 hold földet találunk. E területet 188 jobbágy, 38 házas zsellér és 18 házatlan zsellér műveli. A családok száma tehát mindössze 244, mely szám viszonyítva az 1715. évi 68 és 1720. évi 84 családhoz, tulságosnak épen nem mondható.

A alábbi részletes kimutatás szerint a következő jobbágycsaládoknak volt hold-földjük, még pedig: Ambrus 28, Armas Tót 9, Ács 9 16: 25, Biró Tót 19, Borus 14 12: 26, Bede 19, Bodnár 15, Bujdosó 12, Balog 6 7 10: 23, Boldizsár 10 14: 24, Baranyai 9, Baranya 12 17: 29, Béres 11, Bojtos 8, Bánhegyesi 6, Böncsök 17, Czebe 28 6: 34, Czeglédi 42, Csonka 18 5: 23, Csontos 5, Czina 6, Dávid 15, Danka 7, Döge 16, Dani 6, Erdei Tót 25, Erdei 8 6: 14, Eke 17 6: 23, Erdélyi 10 7: 17, Emődi 17, Elek 23 26: 49, Futós Tót 35, Fazekas 17 7: 24, Fábi 15 9: 24, Fekete 12, Farkas 23, Faránki 11, Fehér 6, Gargya 15, Gebei 11, Huszti 30, Hegyesi 47 26 7 16 16 18: 130, Hidi 20, Hajdu 17 50 13 15 12: 107, Horvát 8, Hőgye 7, Halász 6, Jakab 21, Kiss 27 18 14 5 10: 74, Karácson 9 15 :24, Kenderesi 12, Kovács 11 9 7 31 5 14: 77, Kállai 23, Kata 16, Koós 13, Kerekes 15, Kozák 7, Koncz 19, Konya 9, Kocsis 6, Kaposi 5, Köpe 17, Lakatos 17, Lengyel 18, Máté 25, Monus 16, Márki 17, Mészáros 16 18: 34, Menyhárt 12,

¹¹ Azonban ha e nevű családokat egyenként külön-külön vesszük, igen vagyonosok akadnak köztök, u. m. Nagy cs. 12, 13, 17, 21 és 24 holddal, Kis cs. 12. 13 holddal, Kovács cs. 12, 15, 21 holddal, Tóth cs. 15 holddal.

Molnár 9 12 6 11: 38, Mocsári 14, Nagy 22 16 34 42 30 5 10 5: 149, Nyitrai 11, Pásztor 18, Posta 7, Pap 11 5 11 14: 41, Patai 15 5 26: 46, Pozsonyi 16, Péter 12, Pörös 12, Petri 29, Pipó 19, Réz 17, Sipos 21, Soós 19, Szőke 7 32: 39, Szivos 28 13 32 32 17: 122, Sándor 39, Somogyi 15 6 7: 28, Szabó 16 5 5 19: 45, Szakács 14, Sánta 9 16: 25, Szala 34, Szücs 5, Szijártó 9, Tokaji 26, Tót 7 18 15 13 17 10 12 8 13: 113, Tolvaj 9, Turi 20 11 23 6: 60, Torkos 18, Turbucz 33, Ujvárosi 13, Vajda 25 10: 35, Végh 9 14 10: 33, Varga 5 5 10: 20, Vágó 22, Vetési 11, Vasvári 7, Zákány 26, Zsila 26.

Azonban ennek megfelelőleg, a birtok-eloszlás is szerencsésebb, mint Gyarmaton ugyanez időben. Mig ugyanis Gyarmaton 1918 hold 234 család közt oszlik meg, Szeghalmon 3004 hold 244 család között s így amott átlag csak 8, emitt pedig 12 hold föld esik egy-egy családra.

Jóval nagyobb lévén a megművelt terület Szeghalmon, jelentékenyen több a 15 holdnál többet bíró jobbágy rokonság száma is mint Gyarmaton. Mig ugyanis utóbbi helységben 40 ilyen 15 holdon fölül birtokot találunk, Szeghalmon majdnem kétszer annyi van, t. i. 72. E rokon családok a következők: Bodnár 15, Dávid 15, Gargya 15, Kerekes 15, Döge 16, Kata 16, Monus 16, Pozsonyi 16, Böncsök 17, Erdélyi 17, Emödi 17, Köpe 17, Lakatos 17, Márki 17, Réz 17, Lengyel 18, Pásztor 18, Torkos 18, Biró Tót 19, Bede 19, Koncz 19, Pipó 19, Hidi 20, Varga 20, Jakab 21, Sipos 21, Vágó 22, Csonka 23, Balog 23, Eke 23, Kállai 23, Farkas 23, Turbucz 23, Boldizsár 24, Fazekas 24, Fábi 24, Karácson 24, Ács 25, Gyelei Tót 25, Máté 25, Sánta 25, Borus 26, Tokaji 26, Zákány 26, Zsila 26, Ambrus 28, Somogyi 28, Baranya 29, Sándor 29, Petri 29, Huszti 30, Végh 33, Szala 34, Mészáros 34, Czebe 34, Futós Tót 35, Vajda 35, Molnár 38, Szőke 39, Pap 41, Czeglédi 42, Szabó 45, Patai 46, Elek 52, Turi 60, Kis 74, Kovács 77, Hajdu 107, Tóth 113, Szivos 122, Hegyesi 130, Nagy 149.

Miként Gyarmatnál, itt is az ugyanegy nevű családokat foglalja együvé e sorozat. Tehát miként ott, e helységben is le kell számítanunk a: Szabó, Kovács, Kis, Pap, Tóth és Nagy nevéket, mert ezekre nézve igen is kétséges, hogy egy törzsből származó rokonok lennének.¹² Ehez képest a legjómódúbb rokonság a nemes Hegyesieké, (kik már 1720-ban is az első helyet foglalják el), 130, — azután következik a Szivósoké 122, — a Hajduké 107, — a Túriaké 60, — az Elekeké 52, — a Patajiaké 46, — a Czeglédieké 42, a Szőkéké 39 holddal. Holott tehát Gyarmaton a legmódosabb Gyányi rokonság összesen 74 holdon osztozott. Szeghalmon a legvagyonosabb Hegyesieknek majdnem még egyszer akkora: 130 holdnyi birtokuk volt.

Egyes családokra azaz családfőkre bontva föl e rokonságokat, úgy találjuk, hogy az egész helységben Hajdu István a legvagyonosabb jobbágy: 50 holddal; mindjárt utána következik Hegyesi András 47, — Czeglédi István 42, M. Nagy János szintén 42 holddal. Ezenkívül egy Futós Tótnak 35, — egy Szalának 34, — egy Turbuczknak 33, — egy Szőkének 32, — három Szivosnak egyenkint 32, 32 és 28, egy Sándornak 29, — egy Petrinek 29, — egy Ambrusnak 28, és egy Czebének szintén 28 holdja volt.

Gyarmatot tehát Szeghalom e részben is megelőzi, mert mig amott a legjómódúbb Károlyi Pálnak 25, — Szeghalmon a legvagyonosabb Hajdu Istvánnak még egyszer annyi földje, azaz 50 holdja volt.

Az 1722-ben felsorolt szeghalmi nemes családok közül: a Földi-ek, Szentés-ek és Fabiányiak már nem laknak Szeghalmon; a Bencsik vagyis 1771-ben Böncsök családnak 1771-ben csak 17 holdja volt.

¹² Bár, mint Gyarmaton, itt is találunk e nevek alatt jó módu családokat. Így akad Kovács család 31, — Tóth cs. 15, 17, 18. — Kis cs. 18, 27, — Szabó cs. 16, 19, — Nagy cs. 16, 22, 30, 34 és 42 holdnyi birtokkal.

V.

Ime a régi Gyarmat és Szeghalom népességi és birtokviszonyainak vázlatos képe. Miként főntebb is említők, a XVIII. század második feléből még részletesebb képet is nyújthatnánk; ez alkalommal azonban — főleg az áttekinthetőség kedvéért — a csupán az 1828. évi nagy adó-összseírás eredményeit használjuk még föl.

1828-ban Gyarmat már a mező-városok sorába jutott, azaz országos vásárai vannak. Lakja: 615 családfő, mely mindössze 2252 pozsonyi mérős földet művel. Eme 615 családfő közül 21-nek van: 12 p. mérős földje; továbbá kettőnek: 15, — szintén kettőnek 19, — és csak egynek 22 pozsonyi mérős birtoka.

Legnagyobb birtokos a városháza, 23 p. mérős földdel.

U. m. név szerint, 12 p. mérősök: Kis József, Bondár Mihály, H. Nagy István, Huszár Péter, Hegyesi János, Szőke János, Szőke P. János, Daru József, G. Kovács Péter, Szécsi János, Kovács Mihály, ifj. Gyányi Péter, Homoki Péter, ifj. Homoki Péter, M. Hegedüs János, M. Nagy Elek, Tóth A. Mihály, Gyányi István, Gacsári János, Zsadányi Ján. István, Csató János.

15 p. mérősök: Diviki Péter, Nagy Ferencz.

19 p. mérősök: Hajdú Mihály, Barna István.

22 p. mérős: Bonyhai Elek.

Szeghalom nem vitte nagyra, megmaradt egyszerű helységnek, de hasonlíthatatlanul vagyonosabb és népesebb lett Gyarmatnál. Lakta: 642 családfő, mely mindössze 4167 pozsonyi mérős földet művelt. Eme 642 családfő közül 80-nak volt 12 pozsonyi mérős földje, továbbá: 31-nek 15, — 20-nak 18, — 6-nak 21, — 13-nak 24. — 3-nak 27, — 2-nek 30, — 3-nak 36, — 1-nek 48, -- és szinte 1-nek 72 pozsonyi mérős birtoka.

U. m. név szerint, 12 pozsonyi mérősök: Szabó Elek, Lengyel Mihály, Lengyel Elek, ifj. Mészáros István, Fazekas Pál, Kovács S. János, Nagy S. István, Réz András, Peres István, Pásztor János, Hidi János, Tokaji István, Kegyes Gábor, Köleséri János, Koós András, Végh Mihály, Pap Elek, Fodor János, Kállai Gergely, Halász János, Turián Bálint, Kis Fi János, Mocsári János, Mucsi Mihály, Döge Bálint özvegye, Kocsis János, Farkas János, Fodor András, Gy. Tóth Ferencz, Baranya Ferencz, Nagy M. István, Baranya György, Kocsis József, Sipos P. István, Molnár S. István, Dányi János, Sipos András, Szivos Mihály, Vig G. János, Kis Ferencz, Szivos Pál, Rácz Péter, Oláh János, Turi P. János, E. Tóth Mihály, Cs. Elek János, Elek János, Tóth P. Mihály, Csonka András, Torkos József, Nagy S. István, Nyilas István, Tar János, Tóth András, Tóth Miklós, Kis H. János, Szivos Mátyás özv., Áts István, Pozsonyi Mihály, Kardos Mihály, Torkos Mihály özv., Sipos Péter, Balog Mihály, Mészáros Gáspár, Kardos András, Varga János, Fodor Mihály, Fazekas Lőrincz, Hidi Mihály, Szivos Gergely, Zsiba János, Zsila István, Elek András, Tóth F. János, Sz. Nagy Bálint, Turi Bálint, Sándor M. János, Szőke István, Tóth G. András, Torkos István.

15 pozsonyi mérősök: Ifj. Farkas Mihály, Nádasdi József, Hegyesi János, Cs. Tóth János, Patai János, Nagy P. András, Tóth F. Mihály, Nagy P. István, Hegyesi András, Hajdu Ferencz, Szivos János, ö. Balog József, Gargya Bálint, Baranya István, Nagy B. Mihály, Sziijártó András, Nagy Sz. Ferencz, Nagy M. Mihály, Cs. Pap János, Péter Mihály, id. Varga István, Lengyel János, Molnár Mihály, Cs. Kovács János, Szivos Ferencz, Kovács István özv., Patai József, Kis F. István, Dányi János, Hajdu János, Erdei Bálint.

18 p. mérősök: Mező Mihály, Tóth T. András, Tóth G. Mihály, Barta Mihály, Nagy A. András, Nagy U. Pál, Balog Péter, Pap K. János, Molnár András, Máté Mihály, Döge Mihály, Nagy V. János, Szivos Mihály, Nagy B. Elek, Barta János, Sípos András, Mocsári István, Pap K. András, Peres A. Mihály, Nagy B. Mihály.

21 p. mérősök: Tóth Mihály, Tóth S. János, Barta István, Nagy B. Mihály, Elek Elek, Turi András.

24 p. mérősök: Gábrriel Imre, Kardos János, Mészáros Mihály, Kovács Mihály, Kardos

Ferencz, Turi Sámuel, Eke P. Pál, Petri Cs. János, ifj. Petri István, Gargya Mihály, Huszti András, Huszti János, Petri István.

27 p. mérősök: Hajdú Péter, Patai D. Elek, Tóth A. Mihály.

30 p. mérősök: Sándor András és Dányi Pál.

36 p. mérősök: Ifj. Péter Ferencz, Somogyi Mihály, Cs. Kis Elek.

48 p. mérős: Petri István.

72 p. mérős: Hajdu István.

E számok alapján már most Gyarmat és Szeghalom népességi és birtok-viszonyainak összehasonlítása rendkívül tanulságos. Láttuk, hogy idő folyamán, hol Gyarmat, hol Szeghalom haladt elől, bár utóbbi általában erőteljesebbnek mutatkozott. E század első felében azonban Gyarmat, — bár címre nézve első — tényleg messze mögötte marad Szeghalomnak. Mert míg Gyarmaton 615 család 2252 p. mérős földet művel, Szeghalmon 642 család (tehát 27-tel több) 4167 p. mérős földdel (tehát 1815-tel többel) bír. Gyarmaton tehát mintegy 3, Szeghalmon pedig mintegy 6 hold föld esik egy családra.

Ez a körülmény úgy a gazdagabbak, mint a szegények arány-számán is azonnal meglátszik, mert holott Gyarmaton 321 olyan jobbágyot találunk az adólajstromban a kinek a neve után semmi földbirtokot sem irtak be, — Szeghalmon, bár nagyobb hely, csak 256-ot.

Gyarmat sokkal terjedelmesebb határának nagy része földesúri föld maradt.

VI.

Az elősorolt összeírások rendszerint különböző mértékegységet használván, nagyobb hozzávetések nélkül semmi megbízható eredményt sem mutathatunk föl a Szeghalmon vagy Gyarmaton megművelt földterületnek fokozatos gyarapodására nézve.

Ezért csupán a következő végső összeállításra szoritkozunk.

Volt:	Gyarmaton:	Szeghalmon:
1715:	60 köblös föld.	120 köblös föld.
1720:	2475 „ „	3248 „ „
1771:	1918 hold „	3004 hold „
1828:	2252 pozsonyi mérős	4167 p. mérős föld.

A népesség lélek-számának kiszámításánál szerencsésebb helyzetben vagyunk. Mert a hol a családfők számát ismerjük, megközelítőleg kiszámíthatjuk a helységben lakók számát is. Csupán a legszegényebbek maradnak el, a XVI. századi tized-összeírásoknál és az 1715. évi adólajstromokból. A XVI. századi adólajstromoknál azonban ezenkívül azzal a nehézséggel is kell küzdenünk, hogy nem tudjuk: hány családot számítottak egy portára. Egynél mindenesetre többet lehet venni. Mi ezúttal átlagosan 2 családot számítunk, bár kétségtelen, hogy az eredménynek így sincs abszolút értéke s nem is lehet.

Vegyük először is Gyarmatot.

a) 1479-ben 28 jobbágy család lakja. Minden családot — miként ez általában szokásos — öt taggal számítva, kiderül hogy 1479-ben Kis- és Nagy-Gyarmaton együtt véve mintegy 140 lélek lakott. Ez összeg csekélynek látszik; de tekintetbe kell vennünk, hogy ez időben még általában az egész Magyarországon csekély a helységek népessége, főleg azért, mert arányosabban oszlik szét az ország egész területén. Így a Gyarmat terjedelmes határában elterülő mai számos pusztá hajdan mindmegannyi lakott helység volt, (pl. Kis- és Nagy-Harang, Balkány, Pázmán, Ösveny, Borsa, Csíf, Bucsa sat.), s csak a török hódításokkor verődtek össze az emberek Gyarmaton, úgy látszik mint legjobb fekvésű, egyszersmind bűvő helyen.

b) A XVI. század közepén 44 jobbágy-porta volt Gyarmaton. Mindenikre 2 családot számítva, összesen: 88 család élt volna ekkor e helységben, vagyis minden családot öt taggal véve átlagosan: 440 lélek. A lélekszám emelkedése tehát nem egész egy évszázad alatt

mintegy 300-at tenne.

c) A XVI. század vége felé: az 1580-as években már csak mintegy 40 család élt Gyarmaton, tehát (ötöt számítva egy családra) összesen: 200 lélek. Apadás 30—35 év alatt mintegy: 240 lélek. Láttuk hogy ennek az oka — a törökök terjeszkedése.

d) 1715-ben 29 jobbágy-család él Gyarmaton, vagyis (ötöt számítva egy családra), mintegy 145 lélek. Tehát visszaszülyedt a lakosság száma a 240 év előtti időkre.

e) 1720-ban már 55 családot találunk Gyarmaton. S most már, mint más körülményekből is látszik, bizvást számíthatunk 6 tagot minden családra. Ekként (55x6=) mintegy 330 lélekszám jönne ki.

f) 1771-ben jóval több: 234 család lakik Gyarmaton. E számot most már 6.5-tel szorozva, mintegy 1521 lélek jő ki eredményül. S kétségtelen, hogy ez a békés félszázad legalább is így arányban megszorítá a lakosságot.

g) 1828-ban 615 családot találunk Gyarmaton, s most már nem kevesebb, mint 7 tagot kell számítanunk ezek mindenikére. Így körülbelül kikerül az a 3986 lélek, melyet ez időben, ugyanez összeírás alapján, az első magyar helységnévtár¹³ Gyarmatról közöl.

h) S napjainkban, pl. az 1888. évi helységnévtár adatai szerint : 6473 lélek él Gyarmaton, melybe természetesen már mindenki bele van számítva, holott a régi lajstromokba csupán az adózó jobbágy-családok tagjai.

Áttérve Szeghalomra, e helységre a) a XVI. század közepe táján (az 1550-es években) átlag 68 portát számíthatunk. Mindeniket csak két családdal véve: 136 jobbágy-család jő ki, vagyis (mindenik öt-öt taggal), összesen: 680 lélek.

b) A XVI. század vége felé: az 1580-as években azonban már csak mintegy 32 család élt Szeghalmon; tehát (ötöt számítva egy családra) összesen: 160 lélek. (40-el kevesebb mint Gyarmaton.) Az apadás igen tetemes 30—35 év alatt, mintegy: 420 lélek. Oka szintén a törökpusztítás.

c) 1715-ben 68 jobbágy-család él Szeghalmon, vagyis (ötöt számítva egy családra) mintegy 340 lélek.

d) 1720-ban 84 családot találunk ugyanitt. Mint Gyarmatnál, Szeghalmon szintén 6 tagot számítva egy családra, mintegy 504 lélek jön ki eredményül.

e) 1771 ben 244-re szaporodik a családok száma. S e számot most már 6.5-el szorozva, mintegy 1586 lélek jő ki, a mi kétségkívül tetemes szaporodásnak felel meg, bár Gyarmathoz képest elég csekély.

f) 1828-ban 642 családot találunk Szeghalmon. S most már nem kevesebb, mint 8.5-tel kell számítanunk ezek mindenikét. Ekként nagyjából kikerül az a 5479 lélek, a melyet a Nagy-féle helységnévtár 1828-ra föltüntet.

g) Végül napjainkban az 1888. évi helység-névtár szerint: 7537 lélek él Szeghalmon, tehát 2158-al több, mint az 1828. évi jobbágy-népszámlálás szerint.

Összegezés.

Gyarmaton	lélek:	Szeghalmon	lélek:
a) 1479-ben	140 »	—	
b) XVI. század közepén	440 »	—	680
c) „ » végén	200 »	—	160
d) 1715-ben	145 „	—	340
e) 1720-ban	330 »	—	504
f) 1771-ben	1521 »	—	1586
g) 1828-ban	3986 »	—	5479
h) 1888-ban	6473 »		7537

Dr. Csánky Dezső.

¹³ A Nagy Lajos-féle: Notitia Hungariae a Lodovico Nagy. Budae. 1828. Anna Landerer.

Kis nemesi élet Békésmegyében.

A mint az egyes embereknél, éppen úgy a történetben is gyakran beteljesült azon latin közmondás: extrema se tangunt. — Békésmegye birtokviszonyainak multja is csattanós példával szolgál. Míg a mult században (eltekintve a szentandrászi uradalomtól), az egész megyében 56 évig egyetlen egy földesúr volt, a megelőző XV. XVI. századokban a földbirtok annyi nemesi család között oszlott szét, hogy e tekintetben megyénk bármely más megyével versenyzett. — Kis nemesi családok birták s több esetben sajátkezüleg művelték is a gazdag földet; ők osztozkodtak, sokszor veszekedtek is a terület jó nagy részén.

Egy ilyen egy nevű, de aligha egy eredetű család történetét akarom itt e társulat tagjai előtt elbeszélni. Nem valami tragikus, megrázó történet ez, oly lassan folydogál, mint az ér, mely mellett e család ősei egykor megtelepedtek, de elég tanulságos s egyúttal tükre a többi kis nemesi családok életének.

E család neve Haranghy. Nevét vette a Füzes-Gyarmattól nyugat-északra fekvő Harangfaluról, melynek területe ma Nagy- és Kis-Harang nevet visel.

Valamint ma két Harang nevű pusztá van, éppen úgy régenten két ilyen falu állott e helyen: Belső-Harang és Külső-Harang. Ezek közül Belső-Harang a mai Nagy-Harang pusztá területén esett, mert az alább ismertető 1488- és 1495-iki oklevelek szerint Belső-Haranggal Ösvény, Cséfán és Pázmány falvak (most puszták) voltak határosak, ezek közé pedig ma Nagy-Harang esik.

Érdekes e két falunak s ma már ritka megkülönböztető jelzője: Belső és Külső. Ha meg akarjuk érteni, miért nevezték egyiket így, a másikat amúgy, Abauj megye térképét kell megtekintenünk. Itt még ma is vannak falvak e megkülönböztető jelzővel, pl. Belső-Csobád, Külső-Csobád; Belső- és Külső-Böcs, s látjuk, hogy azon Csobádot és Böcsöt nevezik Belsőnek, a mely a Hernád két ága közt, mintegy e két ágon belül esik, a Hernádon kívül esőket pedig Külsőknek hívják.

Erről véve a hasonlatosságot, Békésmegyében is azért nevezték az egyik Harangot Belsőnek, mert két folyó vagy legalább is két ér között állott; az ekkép alkotott szigeten kívül eső falu aztán természetesen a külső jelzőt kapta.

Ma — a vizek szabályozása után — persze bajos volna igazolni, hogy egykoron Füzes-Gyarmat mellett olyan vízköz volt, a melyen belül egy egész falu elfért, de vegyük csak elő a századunk elején készült Lipszky-féle térképet s mindjárt látjuk, hogy az abaújmegyeihez hasonló elnevezésnek nálunk is hasonló oka volt. Itt látjuk, hogy Füzes-Gyarmat és Nagy-Bajom közt középen folyt a Berettyó, aztán pedig Füzes-Gyarmat alatt, körülbelül a Balkányérből kiszakadt egy jókora ér s nagy kanyarodásokkal ugyan, de körülbelül azon irányban haladt úgy vagy 3 mérföldig, míg nem Bucsánál a Berettyóval egyesült. Ez ér s a Berettyó néhány mérföldnyi széles víz közt alkotott, s azért az ott épült falut joggal nevezhették a régi békésmegyei magyarok is Belső-Harangnak.

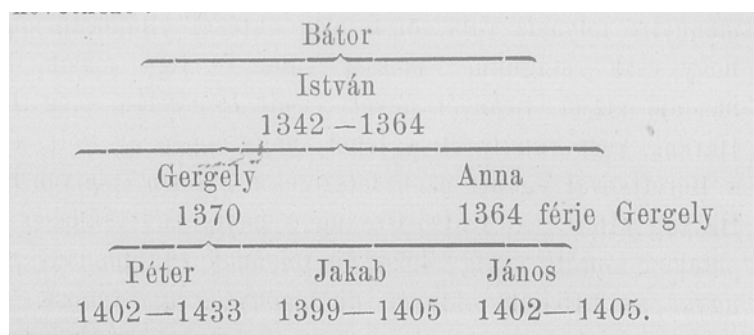
Sárréti helységről levén szó, természetes, hogy annak határa tele volt erőkkel, fokokkal s mocsaras tavakkal. — Egyiket másikat meg is nevezik az oklevelek, s az érdekes nevek mutatják, hogy e területen aligha talált a magyar más, már letelepedett s megállapodott népet, mert nem vehette kölcsön a régi neveket, hanem neki kellett az egyes határrészeket elnevezni. Belső-Harangnak határán úgy tetszik, északról délnek az Édesér nyújtózkodott végig, a magyar névtől még azt is föltételezhetnénk, hogy annyira-mennyire folyóvíz vala, de a latin oklevél világosan mondja, hogy csak »stagnum« mocsár vala. — Egy másik, ehhez hasonló víz-ér Leányér nevet viselt és Cséfán meg Belső-Harang közt vonult el, s lehet, hogy éppen az volt, a mely a Berettyóval együtt azon félszigetet alkotta, melyen Belső-Harang állott. — Külső-Harangon pedig egy Nádasér nevű patakon vonult végig; büszkén folyónak (fluviusnak) nevezi ugyan az 1451-iki oklevél, de bizony — úgy tetszik — nem sok vize lehetett, mert, mikor az egyik birtokos család halastavat csinált mellette, a többi mindjárt

tiltakozott, perlekedett, valószínűleg azért, mert nekik illetén formán se' víz se' hal nem jutott.

De ideje már, hogy tárgyunkra térjünk át, mert hisz nem a falvakról, hanem annak birtokosairól, a Haranghy-családokról akarunk beszélni.

A belső-harangyi Haranghy családok közül Bátor nevű birtokosnak az ága egyike Békésmegye legrégibb családainak. Maga Bátor legalább is Róbert Károly idejében állott élte delelő pontján, mert hisz 1342-ben a fia már olyan koros ember, a ki régi dolgokról tanúskodik. E fiút Istvánnak hívták s több sárréti nemessel együtt tett bizonyoságot arról, hogy az ő tudomásuk szerint a Berettyó mentén mindig csak egy Csalános falu volt.¹ Egy, 22 év múlva kelt oklevél újra említi Bátor fiát Istvánt, de már ekkor arról gondoskodik, hogy halála után gyermekei között per ne támadjon, s azért Anna nevű leányának, kit Gergely nevű nemes vett el, előre kiadja a birtokából törvényes szokás szerint őt illető negyedrészt. A kihaló földbirtok az Édes-ér mellett feküdt.²

Bátor ivadékairól a Baranyi levéltárban levő oklevelek alapján egy kis családfa töredéket is össze lehet állítani. S ez a következő:

1433 királyi ember.³

István fia Gergelynek történetében már előfordul a kis nemesi élet egyik szomorú oldala, a rossz szomszédság, s annak következményei.

S ez nagyon természetes, ha az akkori viszonyokat szemmel tartjuk. — A birtokokat egy-egy földhányással, kis határdombbal, helyét könnyen változtató folyóval, érrel, sokszor csak egy-egy fával, vadalma vagy szilfa bokorral különböztették meg, pontosan kimérve, meghatározva az egyes falvak vagy részbirtokok nem valának. — Nagyon könnyen megtörtént ennél fogva, hogy hol egyik, hol másik nemesnek birtoka kissebbedett; a zászlós urak az illet könnyebben eltűrhették, mert hisz az ő jövedelmük nem csökkent ez által, de a kisebb nemes nem engedhetett oly könnyen, mert neki nem volt veszteni valója. — Hozzájárult még az igazságszolgáltatás rendezetlen volta. — Mai szempontból tán hirtelen is elítéljük egyik-másik kis nemest, mert erőszakoskodásra ragadtatta magát s a maga ügyében biráskodott, de ha tekintetbe vesszük, hogy ily ügyekre rendes törvényszékek nem voltak, hogy hónapokig kellett lesni a nádor eljövételére, vagy föl kellett menni a királyhoz s úgy indítani keresetet az igazságtalan támadó ellen, ha tekintetbe vesszük, hogy ekkor is a perek hosszadalmassága miatt csak évek múlva juthatott elégtételhez, nem csodálhatjuk, hogy maga ügyekezett magát védelmezni, vagy a kárt kárral fizetni.

Igy tehát a kis nemesek sokszor rossz szomszédságban éltek, erőszakoskodtak, perlekedtek, határaikat majd mindég igazgatták, mert mind ezt rájuk parancsolta az élet- és családuk fentartásának kötelessége.

Belső-Harangyi Haranghy Gergely, Haranghy Domokos fia László (ugy tetszik az ő rokona) is összevesztek szomszédjukkal Nadányi Miklóssal. Ennek két birtoka F.-Gyarmat és Bucsa

¹ Anjou-kori okmánytár IV. 229 1.

² Haan. Diplomatorium Békésiense. 308—9.

³ U. o. 55. l.

közel esett vagy talán határos is volt Belső-Haranggal, könnyen előfordulhatott ok az összezdülésre, minthogy pedig ők voltak a gyöngébbek ők húzták a rövidebbet. 1367-ben Szent-Mihály táján Nadányi Miklós két tisztjével Bertalan fia Lászlóval és Tamás fia Istvánnal Belső-Harangra jöven az ő házukhoz, két ökrüket (12 frtot ért a kettő; boldog idők!) elvette. Ezt még csak türték a Haranghyak; hanem 1370-ben olyan sérelmet követett el rajtuk Nadányi Miklós, hogy azt szónéklkül nem hagyhatták. Minthogy pedig éppen e tájt a nádor László oppelni herczeg, megyénk vidékén járt, hozzá mentek panaszra. A nádort Nadabon találták meg s ott adták elő, hogy Nadányi Miklós és tisztei pünkösöd szerdáján megint Belső-Harangra jöttek és onnan az ő házuk építéséhez szükséges ajtókat (3-at) oszlopokat és egyéb épületfákat erőszakkal elvitték. — Ebből látjuk ugyan, hogy e fátlan vidéken akkoriban nagy értéke lehetett 3 ajtónak (ugy látszik nagyobb mint 2 ökörnek) de nem látjuk bebizonyítottnak azt, hogy a Haranghyak csupán sérelmet szenvedtek, nem pedig valami kölcsönt kaptak vissza, mert a nádor Péter-Pál napján Nadabon kelt levelében fölvette ugyan a Haranghyak panaszát, s megbizta Békésmegye alispánját s szolgabiráit, hogy a panaszt megvizsgálván neki jelentést tegyenek, de sem ezen jelentést, sem Nadányi Miklós védekezését nem ismerjük, e nélkül pedig könnyen egyoldalú lehetne ítéletünk.

Gergelynek egyik fia Jakab hasonló erőszakoskodásról tett panaszt Békés- és, Zarándmegyéknek Simánd mellett 1399 Miklós nap táján tartott közgyűlésén. E közgyűlést különös királyi parancsolatra tartották a temes-, békés- és zarándmegyei főispánok Csáky Miklós és Marczaly Miklós s az ilyeneknek rendesen az volt a céljuk, hogy az igazságszolgáltatást gyorsítsák. Természetes, hogy ez alkalmat Haranghy Jakab is fölhasználta. Állítása szerint Egregyi Becse nemes úrnak egyik Bereczk nevű Pesze faluban lakó jobbágya két ökrét Harangról ellopta, s azért e részben ítéletet követelt. — A gyűlésen jelen volt a kártevő jobbágy földesura is, s annak érdekében állott, hogy jobbágyának fejét megmentse; fölállott tehát Haranghy Jakab panaszát hallván s mindjárt megígérte, hogy a főispánok által kitűzendő napon igazságot szolgáltat jobbágya részéről; a kárt megtéríteti, jobbágyát megbünteti. — A főispánok ugyan rövidre fogták a határidőt s meghagyták az egyik zarándmegyei szolgabírónak, hogy már Vízkereszt esetén keddjére (január 20.) menjen el Peszére és Haranghy Jakabnak eleget tétessen.⁴

Haranghy Jakabnak testvéreit Pétert és Jánost két másik róluk szóló szintén a Baranyi levéltárban őrizett oklevélből ismerjük. Az első levél szerint 1402-ben a királytól arra kérnek engedélyt, hogy beiktathassák magukat Belső-Harangnak akkoriban szerzett egy részébe s a király parancsolatjára Kereky Sebestény királyi ember a váradi káptalan emberének jelenlétében csakugyan be is iktatja őket e részébe Belső-Harangnak minden ellen mondás nélkül.⁵ Melyik volt azon rész? arról az oklevél nem értesít, azt azonban ez is igazolja, hogy Belső-Harang birtoka a XIV. század végén már több család közt oszlott meg; így mint láttuk, egy része Bátor fia István vejéé lett, 1370-ben pedig egy rész Domokos fia László-é volt.

A másik oklevél arról beszél, hogy Bátor fia István unokái Péter, Jakab, János elválnak egymástól s eddig közösen birt vagyonukat három részre osztották. Az egész Belső-Harang ekkor sem volt az övék, mert csak „portines possessionariae”-nek nevezi az oklevél birtokukat s említi, hogy Pál fia János is ősi birtokos (heres aviticus) volt Belső-Harangon. — A birtok felosztást az Édesér mellett kezdték és északfelé haladva kijelölték azon határ pontokat, melyek egyik birtokát a másikétől megkülönböztették, e határ pontok voltak egy almafa, egy körtefa, egy körtebokor és egy fűzfabokor meg az Édesér, nagyobb világosság okáért még mindenik mellé földből is hánytak dombokat. Természetes, hogy az ilyen felosztás nem valami pontos vala, de egyelőre megfelelt a célnak. Különös különben az, hogy az egész

* Ennek eredetije a váradi és micskei Baranyi családnak a biharmegyei muzeumban elhelyezett levéltárában XXIII. csomó.

⁴ Baranyi levéltár XXIII. csomó.

⁵ Haan: Diplomatarium Békésiense I. k. 305—6.

birtok 5 részre osztatván, kettőt Péter, kettőt Jakab kapott, Jánosnak pedig csak egy rész jutott. E rész tehát vagy felért két más földdarabbal, vagy mint fiatalabb, kevesebbet kapott.⁶

Ezzel aztán jóideig hallgatnak az oklevelek a belsőharangi Haranghyakról s azokat, akiket később emlegetnek már nem tudjuk összekötni a család régibb tagjaival.

1487-ben, midőn Nadányi Jóbnak birtokán Bucsán a határpontokat újra megállapították, mint szomszédok és határosak jelen voltak Belső-Harangi Kelemér Péter, továbbá Belső Haranghy Jakab fiai Imre mester, Pál és Boldizsár. Ez utóbbiak lehet, hogy az az 1405-ben élő és osztozkodó Jakabnak fiai, de a nagy időköz (82 év) nagyon valószínűtlenné teszi.

A következő évben egész más belső-harangi birtokosokkal találkozunk, s ezek Belső-Harangi Baby Tamás és testvére László, továbbá Belső-Harangi Nagy Péter, Nagy Balázs és Kelemen.⁷ Még ha fölteszszük is, (amit különben a közös birtoklás támogat), hogy ezek közel rokonok, akkor is ez időben már 3 jókora nagy család között oszlott meg Belső-Harang birtoka, s így nem csoda, hogy vezeték névnek nem elég már a Haranghy vagy Belső-Haranghy, hanem Kelemér, Baby, Nagy megkülönböztető jelzőkre is szükség van s a Belső-Haranghy egyszerűen előnévvé (praedicatummá) válik. A birtok szétosztás után nem csoda, ha egyik másik rész kiesik a harangi származású család kezéből, eladás, házasság révén más családok is befészkelik magukat a falu egyes részeinek birtokaiba s az egész úgy nevezett nemes faluvá válik, a hol nincs is jobbágy, hanem csak csupa nemes. Így pl. ha nincs is épen 1488-ban, de nem is sokkal később a biharmegyei Komádi Buzás család is földesur volt Belső-Haragon. A váradi káptalan egyik rongált levele, melyről az év száma is leszakadt, tudósít bennünket, hogy Kis-Komádi Buzás Ferencz és Tamás belső-harangi rész birtokukat és nagy-komádi elhagyott udvarházukat cserébe odaadták kis-komádi Buzás Máténak ennek kis-komádi részirtokáért.⁸

Valamivel többet tudunk ennél a Belső-Harangi Baby és Nagy családkról. Ezeknek belső-harangi birtokához egy Császáruháza nevű puszta tartozott, s azt békével bírták is, de szeretnék volna biztosan tudni, meddig az övék s azért a királyi udvartól kinyertek egy parancsoló levelet, mely Békésmegye esküdt nemeseinek egyikét a kérdéses puszta határdombjainak megállapítására és megújítására utasította. Hogy pedig legyen aki a megyei esküdt eljárásáról írásbeli jelentést is tudjon tenni, a király a legközelebb eső váradi káptalant szólította föl az ilyen írástudó ember kiküldésére. A határjárásnak augusztus vége felé, Bertalan nap után kellett volna megtörténni és Kórógyi Gergely, békésmegyei esküdt, továbbá Boldogasszonyfalvi Tompa Miklós váradi kanonok augusztus 27-én megjelentek a helyszínen s mivel a megállapított határokon többé nem lehetett változtatni, összehívták a szomszédokat érdekeiknek esetleges védelmére. — Nemesek kevesen jöttek össze, mindössze a Külső-Haranghyak közül jelent meg három és a Pázmányi Biró család egy tagja Benedek. A szomszéd nagybirtokosok a Pocsayak, Henczhidayak, Izsákayak csak jobbágyaikat küldék el.

De a határjárást nem fejezhették be teljesen. Mikor a Cséfán és Ösvény felől eső határdombok megújítására került volna a sor, előállott Bathus Balázs, Henczhiday Benedek jobbágya, és az ő urának továbbá Pocsay Istvánnak és Bácsó Miklós özvegyének Krisztinának nevében tiltakozott a határjelek felállítására ellen; Ösvény felől pedig Tót Illés, Etheley György gyulai várnagy jobbágya jelentette be urának ellenmondását az új határdombok megállapítása ellen, s így a megye esküdtje nem tehetett egyebet, mint hogy Henczhiday Benedeket, Pocsay Istvánt, Bácsó Miklós özvegyét és Etheley Györgyöt Szent-Mihály nyolczadán tartandó törvényszéki ülésre a király színe elé idézte.⁹ Az itt említett Etheley György helyett később Izsákay Simon tűnik föl alperes képen, s valóban másunnan is tudjuk, hogy Ösvény az

⁶ U. o. 307.

⁷ Eredeti oklevelek a Baranyi levéltárban XXIII. csomó.

⁸ Várad püspökségi uradalmi levéltár.

⁹ Eredeti oklevél a Baranyi levéltárban.

Izsákay családé volt¹⁰ s ebből joggal következtethetjük, hogy Etheley 1488-ban csak zálogban bita Ösvényt.

Tehát per keletkezett a Belső-Harangi családok és Cséfán meg Ösvény birtokai között, olyan hosszú per, hogy annak végét a perlekedők közül hárman nem érték meg. — A pernek 1488. Szent-Mihály nyolczadán kellett volna kezdődnie, de elhalasztották 1489. Szent-Mihály nyolczadára. Időközben a felperesek közül Nagy Balázs elhalt s helyébe testvére Kelemen lépett. — 1489-ben is tovább halasztották a pert, úgy hogy az tulajdonkép csak 5 év eltelte után 1494. Vizkereszt nyolczadán vette kezdetét. — A felperesek Baby Tamás, Nagy Péter és Nagy Kelemen annyiszor nem jöhettek el személyesen, hanem rendeltek maguk helyett egy ügyvédet Peterdy Jánost, s ez vonta kérdőre az alpereseket, hogy miért tiltották meg a határjelek megújítását? Alperesek ekkor Henczhiday Benedek, az elhalt Pocsay István fia Ferencz és Izsákay Simon valának, de ők sem jöttek el személyesen, hanem Sárándy Pált és Mocstavy (Mochtho) Tamást küldték fel ügyük védelmére. — A felelet, melyet az alperesek meghatalmazottaik útján a fölperesek kérdésére adtak olyan volt, a melyből előre lehetett látni, hogy a pert nem akarják eldöntetni, hanemcsak huzni halasztani. Azt mondák, hogy azért tiltották meg a határjelek fölállítását a Császárulései pusztán, mert a fölperesek Cséfán és Ösvény falvak határából egy jó darabot Császáruléséhez akartak foglalni s nekik írásaik vannak, hogy az ekép elfoglalni szándékolt föld valóban az ő tulajdonuk és Cséfánhoz meg Ösvényhez tartozik.

Tudhatták volna, vagy tán tudták is, ha a fölperesek nem, ügyvédek bizonyosan, hogy a királyi udvarban nem elégesznek meg ezen egyszerű állítással, hanem előkérlik az iratokat s annak alapján mondanak ítéletet. Így aztán tudhatták volna azt is, hogy az iratokat föl kell vinni s elő kell mutatni. De még sem tették meg, hanem újabb határidőt kértek, s ígérték, hogy akkor a kérdéses, mellettük bizonyító iratokat előmutatják. — Megkapták. Szent-György nyolczada lett volna az új határidő, de akkor nem küldötték fel, hanem halasztást kértek. — Ekkor is engedtek neki. — Egy egész évet adtak nekik oklevelek összeszedésére és fölmutatására. Időközben újra kidőlt egy a perlekedő felek közül; Baby Tamás meghalt, peres örökségét testvére László, vette át, s így 1495-ben már két új felperes várta, mit hoz Szent-György nyolczada? vesztenek-e, nyernek-e?

Ha valami vérmes reményt fűztek a per eldöntéséhez, akkor bizony csalatkoztak. — Szent-György nyolczada előtt, az ő ügyvédjük, Peterdy János, helyt állott a király személyének helytartója előtt, de az ügyet tárgyalni nem lehetett, mert az alperesek nem jelentek meg. — Azonban most meg mi csalatkoznánk, ha azt hinnők, hogy ebből valami baj származott az alperesekre. A középkori nehézkes igazságszolgáltatás majd nem olyan természetesnek találta ezt, mint a perhalasztást; itt is megbírságotlák az elmaradottakat 9 márkára, és Szent-Mihály nyolczadára újra a törvényszék elé idéztették (az megidéztetést Csiffy Ferencz, királyi ember, és Osvát pap végezték), ezzel aztán húzódott tovább pör.¹¹

Eljött-e a vége? melyik fél győzött? arra nincs adatunk. Lehet, hogy a Belső-Haranghy-ak beleúntak a sikertelen perelésbe, s eladták a peres pusztát. Az bizonyos, hogy 1536-ban Császárulése pusztá Ösvénynyel együtt az Izsákay család birtoka.¹²

Ismertetvén az eddigiekben azon családokat, melyek Belső-Harangon voltak birtokosok, és innét vették előbb vezeték- később előnevüket, áttérhetünk azon családokra, melyek Külső-Harangon laktak vagy földesurak voltak.

Külső-Harang úgy tetszik, kezdettől fogva több nemesi család között oszlott meg, s így sok, egymással semmi rokonságban sem álló férfi viselhette a Külső-Haranghy vagy rövidebben Haranghy nevet.

Elsők ezek közül Külső-Haranghy Pál és Mihály, a kik 1402-ben királyi emberekül vannak

¹⁰ Bunyitay: A váradi püspökség története II. k. 426—7.

¹¹ Eredeti oklevél a Baranyi levéltárban XXIII. csomó.

¹² Bunyitay i. m. II. 427 l.

kijelölve, midőn a Belső-Haranghyak magukat az itt eső részbirtokba akarják iktatni.

1451-ben két Külső-Harangon birtokos család a váradi káptalan előtt az egyik csupán Haranghynak nevezi magát, s ennek tagjai Haranghy László (János fia) és Haranghy Benedek (Péter fia); a másik már csak előnevül használja a Harangi nevet, vezeték neve Szegy, tagjaiképpen három testvér János, Gergely és István, továbbá és János fia László és Szegy Pál (egy másik János fia). A két család közt kevéssel előbb oly nagy viszály tört ki, hogy véres verekedések, megsebesülések is fordultak elő. S miért? Azért, mert a Szegyek elfogták a falu területén végig kanyargó Nádaseret, egy kis tavat készítettek, s ott halfogó rekeszeket (akkoriban úgynevezett vészeket) állítottak föl. — A nagy haragot, a mely e miatt a Haranghyak keblében támad, csak úgy tudjuk megérteni, ha fölteszszük, hogy ez által az érnek összes vizét, vagy legalább halait kifogták. Máskülönben miféle beleszólásuk lett volna a más birtokán készült halastónak dolgába?! — Akkoriban persze nem volt víztörvény, mely a halászati jogot szabályozta volna, hanem voltak békeszerető jó emberek, ismerősök, a kik addig beszéltek hol egyik, hol másik félnek lelkére, hogy a torzsalkodás nem ment a végletekig.

A közbenjárók ezután fogott bírakká váltak, mindkét féltől megbizatást nyertek, hogy a vitás kérdésben igazságot tegyenek; ezek pedig azt határozták, hogy a Szegyek rontsák el a halastavat s azon a helyen többé sem ők, sem a Haranghyak ne állítsanak halfogókat, hanem a Nádasérnek ott szabad egyenes folyást engedjenek. — Mivel pedig ez ítélet csak úgy volt állandó, ha valamelyik hiteles hely foglalja azt írásba, mindkét fél családból kettő-kettő Váradra ment s ott a káptalan előtt is elmondották a kibékülés föltételeit, s még nagyobb erősség okáért arra is kötelezték, (vagy mint a régiek mondák, olyan kötélre adták) magukat, hogy a szerződést bármelyik fél csak úgy szegheti meg, ha előbb a másik félnek 200 arany forintot fizet.¹³

A váradi káptalan erről szóló oklevele nem mondja, hogy azon Harang, hol a Nádas-ér folydogált, Külső-Harang, de következik ez két körülményből. Először abból, hogy egy későbbi oklevél a Szegy család előnevét Kis-Haranginak írja, már pedig, a mint kimutattuk, Kis-Harang egy külső-Haranggal s ennél fogva nyugodtan állíthatjuk, hogy a Szegycsalád Külső-Harangon volt birtokos. — Továbbá az 1451-ki egyezség-levél szerint azan Harang, melynek birtokosai perlekedtek, Biharmegyében feküdt, már pedig Belső-Harang 1402-ben is, 1488-ban is határozottan Békésmegyében esőnek mondatik s így azon Harang, mely 1451-ben már Biharmegyéhez van csatolva nem lehet más, mint Külső-Harang.

Igazolja ezt megyénk jeles fia, Csánky Dezső is, aki nagy művében „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában” 1480-iki oklevelet említ az nekünk eddig megközelíthetetlen Nadányi levéltárból, a mely szerint Külső-Harang csakugyan Biharmegyéhez tartozott.¹⁴

De hogyan került Külső-Harang, amely biharmegyei helységgel nem is volt határos Biharmegyébe? Az most említett 1480-iki oklevél megfelel e kérdésre is. E szerint ugyanis ez évben a Marczelházy, marczelházi Komádi, Dancsházy és Haranghy családok birták Külső-Harangot (legalább annak jórészét); ezek pedig (a Haranghy kivételével) biharmegyei családok lévén, kinyerték a királytól azt, hogy Külső-Harang is Biharmegyéhez csatoltassék. Az itt említett Haranghy család tagja volt ez évben Haranghy János.¹⁵

Kivüle még 1487. és 1488-ban említetnek az oklevelek Külső-Haranghyakat s ezek Kelemen és Osvát fia György, akik Bucsa határjárásánál vannak jelen 1487-ben, továbbá Osvát és János, nemkülönben külső-harangi Porkoláb Antal, akik 1488-ban Belső-Harang határjárásának voltak ellent nem mondó szemlélői.¹⁶

¹³ Eredeti oklevél a Baranyi levéltárban.

¹⁴ I. m. I. k. 636, 658 II.

¹⁵ U. o.

¹⁶ Haan.

De ezzel még korántsem végeztünk a békésmegyei származású Haranghy családokkal, mert még számosan előfordulnak mind Békés- mind Biharmegye multjának lapjain, akik e nevet viselik s a békésmegyei két Harangról származának. — Mert igaz, hogy van Szabolcsmegyében (Kállótól északra) is egy Harang hajdan falu ma pusztá, de erről egy nemesi család sem nevezhette el magát, mert ez nem kis nemesi birtok, hanem előbb a Gútkeled nemzetségé, aztán pedig 1352-től a Kállay családé.¹⁷

A XVI-ik században három ízben is emlitenek az oklevelek egy Nyéstayi előnevű Haranghy családot. 1531-ben Nyéstayi Haranghy László biharmegye alispánja előtt tiltakozik Kerecsényi Kasza Kelemen ellen, aki Nyéstayt valami rész birtokot elakart foglalni.¹⁸ 1533-ban is valami peres ügye lehetett, mert husvétkor azért jelent meg a váradi Szent-István káptalan előtt, hogy a jogban jártasabb emberek közül némelyeket ügyvédőjének valljon, s többek közt ügyvédőjének rendeli Haranghy Jánost.¹⁹ 1580-ban újra Haranghy László tűnik föl, (tán egy az előbbivel vagy a fia) de már nem önálló kis nemes, hanem nagyságos Csáky Lászlónak tisztje és ura képét viseli valami Nyéstayért folyt pörben.²⁰ — Eme családnak lehetett egyik őse azon Haranghy Pál, aki 1419-ben Pethlendi Imrével együtt birtokait veszté s azokat Nyéstay György királyi ember a váradi káptalan kiküldöttjének jelenlétében a korona részére lefoglaltá.²¹

Békésmegyei származású, de Biharmegyében birtokos nemes volt azon Haranghy Pál, akit 1492-ben Ulászló királyi embernek jelöl ki a váradi káptalan panaszainak megvizsgálására. — De hogy melyik családhoz tartozott? meg nem állapítható, mert ez időben a nyéstayi Haranghy családon kívül a Külső-Haranghy és a földesi Haranghy²² családok is honosak voltak Biharmegyében.

Békésmegyében egyik Haranghy család Endrődre húzódott át s innen vette előnevét. Közülök 1461-ben Endrődi Haranghy Antal fordul elő mint olyan, aki szintén tudott valamit Szilágyi Mihálynak a Maróthyak birtokán elkövetett erőszakoskodásáról.²³ — Alkalmassint ez ághoz tartozik azon Haranghy Bálint, aki 1470-ben Simasziget határjárásánál jelen volt²⁴ s azon Haranghy Gáspár, aki 1560—1-ben Szarvason, Simán és Csejten egy-egy telket birt²⁵. A birtokok fekvése is mutatja, hogy a Haranghyak e birtokokhoz házasság révén jutottak.

A Belső- és Külső-Harangi, Nyéstayi, Földesi és Endrődi Haranghy családok itt ismertett tagjain kívül még más szintén békésmegyei Haranghyakat is ismerünk, de előnév nélkül neveztetvén meg, nem tudjuk hova sorolni.

Ilyen azon Haranghy Pál (Miklós fia Vida unokája), a ki 1350-ben megyénk egyik tekintélyes földbirtokosává válhatott volna, ha a rá néző örökséget el nem adja. Az Ábrámffy család egyenes ősének testvére Martonos anyai rész nagyatyja volt és e Martonos vagyonából a negyedrészt az ő anyját s annak halála után őt illette. — E negyedrészt az országbíró 100 márkára becsülte; Martonos testvéreinek és unokaöccseinek azonban jogok volt azt pénzen megváltani, de csak az egyiknek, Ábrahámnak volt arravaló pénze, annak sem elég; 60 márkát lefizetett tehát készpénzben, 40 márkáért pedig oda adta az ő fási rész birtokát.²⁶ Így aztán Haranghy csak Fáson lett birtokos, de később hasztalan keressük a fási birtokosok között.

1422-ben egyszerre három Haranghyt jelöl ki Zsigmond király, hogy Szántai Pázmány

¹⁷ Csánky i. m. I. k. 535. I.

¹⁸ Eredeti oklevél a Baranyi levéltárban XXIII. csomó.

¹⁹ U. o.

²⁰ Bölöni Sándor levéltára N.-Váradon.

²¹ Bunyitai i. m. II. k. 122. I.

²² Csánky i. m. I. k. 633.

²³ Haan. Dipl. Békés 69. 1.

²⁴ Békésmegyei oklevéltár II. k. 85. I.

²⁵ Haan i. m. 174, 180.

²⁶ Haan Dipl. Békés 21. I.

Jánost Pázmány birtokába iktassák s ezek: Haranghy László (Miklós fia), az ő fia Pál és Haranghy Miklós.²⁷ Tán inkább a Külső-Haranghyakhoz tartoznak.²⁸

Az utolsó Haranghy, ki a török uralom előtt előfordul, Haranghy László is össze van forrva Békésmegye közéletével. 1560-ban szolgabíró volt éppen azon járásban (a Sárretiben)²⁹ hol ősei birtokosok voltak.

Ezzel aztán be is fejezhetnők e kis ismertetést, de a Baranyi levéltár egy pár oly érdekes adatot őrizett meg a fennismertetett Belső-Harangi Nagy, és Külső-Harangi, Szegy családok későbbi történetéről, hogy véteknék tartanánk, ha nem közölnők.

Előre kell bocsátanunk, hogy a XVI. században a két Harang falu nevet változtatott. Belső-Harangból lett Nagy, — Külsőből pedig Kis-Harang. — Külső- vagy Kis-Harang szétdarabolásának természetes következménye lőn, hogy a szomszédos Füzes-Gyarmat birtokosai a Nadányiak azt lassan-lassan magukévá tették. — 1560-ban Kis-Haragon nincsen adófizető jobbágya senki másnak, csak a Nadányiaknak.³⁰ A többi családok tehát vagy egész kipusztultak onnét vagy magak fogták meg nemes létükre is az eke szarvát s jobbágy nélkül gazdálkodtak. — Nagy-Harang nincs is fölvéve az adó összeírásba. Nem azért, mintha már elpusztult volna, hanem azért, mert nem volt benne jobbágytelek; csupa nemesek lakták, mint Ajtóst, Ölyvedet, Halásztelket.

A török uralom beköszöntével a Haranghy nevű, vagy előnevű családok is elmenekültek megyénkől. Egy darabig még élt az emlékezete annak, hogy ők békésmegyei nemesek, s innen van, hogy midőn 1572-ben Pásztóhy János özvegyét Bajony Zsófiát Bajom kastélynak és tartozékainak, melyek között Környe (ma pusztá Körös-Ladány mellett) és Dancsháza (ma Biharmegyében) nevű békésmegyei falvak is helyet foglaltak, birtokába akarják iktatni, még Békésmegye számára is kijelölik az idevaló királyi embereket s ezek Dancs György és Márton, továbbá Kis-Harangi Szegy Márton, László és István.³¹ Hanem ez a tudat és jog fentartás nem sokat segített akkor, midőn birtokaikból hasznót is kellett volna húzni s azért utána kellett nézni annak, hogy ott, ahol eddig maguk gazdálkodtak, ezentul legalább jobbágyok legyenek s adjanak annyi-amennyi jövedelmet. Ennek az igyekezetnek köszönhetjük a következő érdekes levél keletkezését és megőrzését:

„Anno 1592. 15. die Julii. Én Kis György, nagyharangi, adom mindeneknek értékre ezen levelemnek rendi és tartása szerint, hogy én adtam be magamat jobbágyságúul nagy-harangi Nagy Imrének. Hogyha valamidőn (igy) elhagynám és más úr birodalma alá adnám magamat, tehát mindenünnet haza vinni, mint földesuramnak (igy) kimaradt: szabad legyen). Melynek

²⁷ U. o. 51 l.

²⁸ Ha az itt említett Lászlónak atyja egy Vida unokájával, akkor a következő, még bebizonyításra szoruló családfa alakul belőlök:

Vida

Pál

neje Martonos lánya

Haranghy Miklós

1350

László

1422

Pál

1422

²⁹ Haan Dipl. Békés. 175. l.

³⁰ U. o. 175. l.

³¹ Haan Dipl. Békés 190. l.

bizonyosságára adom az én pecsétetes levelemet ilyen jámbor és tiszteletes vitézlő uraim előtt: váradi Móré Péter előtt, Toppa András előtt, Nagy Gergely előtt, nagyharangiak előtt, Borbély János előtt, nagy-harangi előtt.³²

A következő században nagy változást látunk. - Már nem az egyes jobbágy, hanem az egész falu, mint jogi testület szerződik a volt földesurakkal. — E változást egyrészt a török okozta, a ki soha sem szedte be egyenként az adót, hanem egyetemesen a községtől követelte, másrészt az, hogy a földesurak mind távolabb lakván régi birtokuktól, úgy sem ellenőrizhették jobbágyaikat, vajjon lelkiismeretesen hozzák-e föl a kilenczedrészt? — Mondhatatlan jó hatással volt különben e változás a községi összetartozás és az önálló közigazgatás kifejlődésére, s nélküle talán még irtózatossabb sebet vágott volna a török uralom a magyar nemzet testén, mint a minőt vágott. — Harang községének egyik szerződése szintén megmaradt a Baranyi levéltárban, s már csak érdekes magyarsága is megérdemli, hogy közöljük:

„Anno 1643. 12-a die Maii. Én Fónagy Miklós, Harangon lakozó, az egész Harangon lakozók fejében teszek ilyen vallást, ez mi levelünk rendében, hogy az miben falu fejében megalkudtam ő kegyelmekkel tudnia illik: Nagy Tamás, Szabó János, Szegy Márton és Sápó János uramékkal abban az végezésben mi tökéletesen megállunk. Ez jelenvaló esztendőre három karmazsin csizmát adunk, annak fölötte florenos 12. Ennekutánna való következő esztendőre minden esztendőre az csizmán felül fl. 12. Sőt pedig, ha valamely esztendőre meg nem adnók, két annyival, úgy mint huszonnégy forinttal tartozunk. Mely dolog nagyobb bizonyosságára adom az falu fejében pecsétetes levelünket kezem írásával együtt, ilyen okkal, hogy ebben, a mi végezésünkben tökéletesen állandók leszünk. Költ Szoboszlón vitézlő Élés Ambrus és Szabó István uraimék előtt.” (P. H.)³³

Tekintsünk még át a XVIII. századba is. — A tizenhat éves török háború megyénket is fölmentette a török uralom nyüge alól, de pusztává is tette. — Harangot is elhagyta sokat szenvedett lakossága és szétzüllött úgy, hogy többé vissza sem tért az Édesér és Nádasér mellékére. Régi birtokosai közül azonban a Szegy család még ekkor is virágzott és Földesen, Harangtól 4—5 mértföldnyire, lakott. — Még élt a családban annak az emlékezete, hogy ők Harangon birtokosok voltak, de leveleik, melyekkel ezt igazolhatták volna, a hosszas viszontagságokban elvesztek. — Hanem hallottak valamit, hogy a Nadányiaknál volna ilyen oklevél, s hogy biztosat tudjanak, Biharmegye alispánját, Komáromi Györgyöt fölkerítették, hogy tanúvallatató parancsolatot adjon a bajomi nemes székhez, a melynek tagjai látták volna az ő leveleiket. Az alispán parancsolatjára a nemes-szék csakugyan többeket ki is hallgat ezen kérdésre: „Az Sárreitin túl az nagy- és kis-harangi jószágról vagy prediumról való néhai emlékezetű Szegy Benedek és Szegy Péter nevű familiákról való azon familiákat illető leveleket kinél láttál és hallottál volna?” A tanúk közül az egyik, Szikszay János, körülbelül 57 éves nemes ember azt vallja: »Tudom egy alkalmatossággal, mikor Hajdu János és Hajdu Pál uramék azon jószág iránt Nadányi János urammal contraltanak (szerződtek) tisz. Nadányi úrnál egykor való létemben előhoz valami leveleket. Elsőben egy határjáró levelet előhoz. Olvassa, mint az határokat nevezgeti, ő kegyelme. Az meglévén, egy pecsétetes levelet mutat ő kegyelme s mondja: Hamisan birják az Hajdúk Harangot, hamisak a kutyák, mert ihol a Szeghy levele, egy nagy pecsétetes levelet mutatott. Egyebet ennél nem tudok.« A többiek is körülbelül így vallanak, csak hogy mások szerint Nadányi, mikor észrevette, hogy eljárt a szája, hamar eldugta a leveleket.

Az bizonyos, hogy a Szegyek ennek alapján nem szerezték vissza ősi birtokukat.

Valljon a sok Haranghy család közül nem maradt-e fenn valamelyik? azt, valamint az

³² Eredeti oklevél a Baranyi levéltárban XXIII csomó. Papiron, aljára nyomott pecséttel, melynek mezejében valami madár látszik.

³³ Egyszerű másolat u. o. XXIII. csomó.

előadottak hézagait kitölteni, a későbbi kutatások vannak hivatva.

Biharmegyében Derecskén, ma is él egy Haranghy család; ez, ha régi nemes, akkor ezek sorába tartozik, ha újabb, akkor a szabolcsmegyei Harangról való. — A család leveleinek átvizsgálása talán fényt derítene e kérdésre s örömünkre válnék, ha valóban a régi békésmegyei családok egyikének bizonyulna be.

Dr. Karácsonyi János.

A Bölöni-levéltár adatai Békésmegye multjáról.

Bevezetés.

Alig van megye széles e hazában, melynek annyit kellett volna küzdenie a beözönlő ellenségekkel, mely annyira ki lett volna téve különösen a pusztító török hordáknak, mint Békésmegye. Majdnem ezredéves mut füződik e megyéhez, melynek lapjai véres betűkkel hirdetik az utókor előtt e megye hazaszeretetét, jó magyarságát.

Ezeket tudva, a folytonos vizsályt és harczokat szemlélve, nem csodálkozhatunk, ha — Békésmegye történetét lapozva — az egykor virágzó községek és falvak helyein csak pusztaságot látunk, legfeljebb egypár kiásott faldarab, avagy házi eszköz stb. emlékeztet bennünket arra az időkre, midőn még a csendes buzakalászszal ékes rónaságon szép, díszes és gazdag község állott.

Különösen a török rabiga alatt szenvedett Békésmegye igen sokat. Az egykor virágzó községeket ott hagyták lakói, magukkal vivén értékesebb holmijaikat, különösen okleveleiket, melyek nyomán újból visszakaphatták birtokaikat. A harcz és háborús idők pedig a megyében lévő okiratokat megemésztették; s éppen azért Békésmegye történetét kimerítően, minden ágában szemünk elé állítani mindaddig lehetetlen, mig lassankint ismét elő nem kerülnek a másutt még meglevő, de napvilágot még nem látott oklevelek, melyek e megye régi viszonyaira, embereire fényt vetnek. Itt-ott akadunk mégis egy-két maradványra, melyeket részint a véletlen szerencse, részint egyesek buzgó, előrelátó gondoskodása megmentett az utókornak.

Békésmegye multja sokkal érdekesebb, sokkal kedvesebb előttem, mintsem hogy fel ne használnék mindent, mi által a homályt, mely e megye története felett borong, oszlassam.

E megye történetirója: Haan Lajos, az ő munkáival — melyek mind Békésmegyére vonatkoznak — megkezdte építeni a palotát, nagyjában leírta e megye történetét, de, mint ő maga is megvallja, Békésvármegye hajdana czimü munkájának előszavában, teljes egészét nem adhatott,¹ mivel: »a hosszas török uralom mindent, mi e vármegye hajdanát csak némileg is földeríthetné, elpusztított. Az egyes családok, melyek a török-uralom előtt birtokosokul tünnek fel, a török világ alatt innen elköltözvén, netán fennmaradt családi okmányaik ki tudja, melyik rokon-családnál penészednek.«

Éppen azért azt hiszem, kedves dolgot cselekszem, midőn néhány, eddig még ismeretlen, és Békésmegye multjára vonatkozó oklevelet közzéteszek.

Fényt vet e néhány oklevél Békésmegye egyes régi urainak birtokára, törvénykezésére és helyi viszonyaira.

Soraimmal, jobban mondva ezen oklevelekkel tehát nem rektifikálni akarom Békésmegye történetiróját, hanem csak, mint egyszerű segéd, ezzel is tökéletesebbé és erősebbé igyekezem tenni azt az épületet, mit ő készített.

Ez oklevelek, melyeknek hiteles eredetijei ifj. Bölöni Sándor n.-váradai földbirtokos levéltárában őriztetnek, s melyeknek másolataihoz az én kedves volt tanárom és tudós útmutatóm Dr. Karácsonyi János, történettudósunk, kegyességéből jutottam, helytt-helytt, részint az idő viszontagságai folytán, részint pedig a papirnak, melyre irvák, muandóságánál fogva, hiányosak ugyan, de szerencsére a neveket és magát az oklevél eredetének okát megtudjuk belőlük.

Az okleveleket úgy tárom t. olvasóim elé, hogy a latin nyelven irtaknak kivonatát előre bocsátom, másutt pedig az okiratnak csupán Békésmegyére vonatkozó részét közlöm.

¹ Haan Lajos, Békésm. hajdana I. 2. l.

I.

Ez oklevélben azt olvassuk, hogy 1341-ben »Gellerth, filius Martinus de Choltmonostura homo domini regis de curia regia transmissus« volt, s megbizatást nyert, hogy Árpád és Gyarak között határjárást végezzen.

II.

1476. A n.-váradi káptalan előtt gerlai² Ábrahámfty István és fiai: Benedek, István és Mátyás kijelentik, hogy szorultságukban magukon segíteni akarván, a Biharmegyében levő Orosi és Bibateleki birtokukat minden hasznaival zálogba adják Mezőgyáni Mihálynak, és Mezőgyáni István fiának: Péternek 50 arany forintért, azon kikötéssel egyrészt, hogy, a mikor ők tehetik, 50 arany forint visszafizetése mellett kiválthassák a birtokokat, másrészt pedig, kötelezik magukat, hogy a vevőket e birtok békés hasznélvezetében saját közreműködésükkel és költségükkel is támogatják. Ha ezt nem volnának képesek tenni, akkor a vevők Gyantén levő birtokrészüket foglalják el és tartásuk meg mindaddig, míg ők kötelezettségüknek eleget nem tesznek.

Az eredeti oklevél így szól:

Kivül: Michaelis de Mezewgyan.

»Nos Capitulum Ecclesie Waradiensis memorie commendamus, quod egregius Stephanus Abrahe de Gerla, ac Benedictus, Stephanus et Mathias filii eiusdem, idem Stephanus Abrahe onus Bernaldi similiter filii sui super se levans, coram nobis personaliter constituti, sunt confessi in hunc modum: quod ipsi pro certis eorum necessitatibus expediendis totales portiones ipsorum possessionarias in possessione Orozy ac predio Bybatheleke in comitatu Bihoriensi existente habitas cum omnibus ipsarum utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, aquis et generaliter quarumlibet utilitatum integritatibus, ad easdem de iure spectantibus et pertinere debentibus, Michaeli de Mezewgyan ac Petro filio Stephani de eadem Mezewgyan pro quinquaginta florenis auri puri hungaricalibus ab eisdem, ut dixerunt, plene receptis pignori obligassent nostrique obligarunt in praesentia tali modo: quod, dum et quando ipsi praedictas portiones possessionarias a praefatis Michaeli et Petro Stephani de Mezewgyan redimere possint, extunc iidem, rehabitis prius prescriptis quinquaginta florenis auri ipsorum, easdem eisdem remittere teneantur, difficultate absque omni. Assumentes nihilominus et obligantes se prefati Stephanus Abrahe et filii eiusdem memoratos Michaeli et Petrum Stephani de Mezewgyan in pacifico dominio antedictorum portionum possessionarium infra tempus redemptionis contra quoslibet iuridice impetitores protegere et expedire propriis ipsorum laboribus et expensis. Ubi autem prefatus Stephanus Abrahe et filii sui predicti eosdem Michaeli et Petrum Stephani de Mezewgyan in pacifico dominio predictarum portionum possessionarium conservare non possent, extunc iidem Michael et Petrus Stephani totales portiones ipsorum Stephani Abrahe et filiorum eiusdem in possessione Gyanthe vocata habitas eum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis pro predictis quinquaginta florenis auri similiter pignoris titulo occupare ac tamdiu tenere et conservare possint et valeant, donec et quousque ipsis per eosdem de predictis quinquaginta florenis auri satisfactum fiet quoad plenum. Harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum feria sexta proxima ante festum Exaltationis sancte crucis. Anno domini millesimo quadringentesimo septuagesimo sexto.«

(Az oklevél hátán homorú pecsét nyomaival.)

² Az Ábrahámffyak régi családi neve. Ősök I. Dénes volt. II. Dienes szerezte meg a családnak Gerlát, s kezdte magát 1330 körül Gerlai Dienesnek nevezni. Ennek fia: Ábrahám mester vétel és adomány útján sok birtokot szerzett, a miért aztán utódjai hálából róla Ábrahámffyaknak kezdék magukat nevezni, s a 15. század eleje óta általában e néven fordulnak elő. — Haan L. u. o. 183. l. — Békésmegyei t. évkönyv. XI. k. 80 l.

A fent jelzett birtokokat a XVI. században is folyton biharmegyei családok birták. (Oklevelek ugyanott.) A miből következik, hogy az Ábrahámffyak nem tudták, vagy talán nem akarták azt kiváltani. — Sokkal valószínűbb azonban hogy a biharmegyeiek e birtokot Ábrahámffy Sára, férjezett Nagy Antalné hozományaként kapták, s így maradt a biharmegyeiek kezén.

III.

Az Edelessy család a régi idők óta birtokosa volt Edeles nevű községnek Békésmegyében, mindaddig, míg Edelessy Gergely cserébe nem adta edelesi birtokát hozzátartozandóival együtt Radák Balázsnak egy csabai jobbágytelekért és 32 arany forintért.³ E család egyik tagja Edelessy Márton 1481-ben ügyvédője volt Thordai Miklós mesternek Vásáry László és Mojzes ellen folytatott perében.

IV.

1518. II. Lajos király levele az aradi káptalanhoz, melyben fölszólítja a káptalant: küldjön ki kebeléből egyet, hogy az megvizsgálja azon ügyet, mely Vásáry György deák, és nemes Tholdy György között felmerült. Ugyanis Tholdy György jobbágyaival rárontott Vásáry birtokára és 16 hold földet elfoglalt és megtartott magának. Megbizza azzal is, hogy a kiküldött káptalani tag szerezzon biztos tudomást arról is: igaz-e, hogy a gyulai várnagy és udvarbíró, nemes gyulai Ispán Gál berontott Thuri László bodzási birtokára, és több, mint 100 hold földet elfoglalt? s ezzel nagy kárt okozott a birtokosnak? Az érdekelteket összehivatni, s ha a vád való, akkor e jogtalanság elkövetőit a király előtt való megjelenésre utasíttatni parancsolja.

Kivül: Fidelibus nostris capitulo Ecclesie Orodienensis pro nobilibus Georgio litterato de Vasary et Ladislao de Kezephthur contra nobiles Georgium de Thold, Thomam litteratum de Madaraz et alios infra nominatos ad terminum infrascriptum Inquisitoria, Evocatoria et Insinuatoria.

„Ludovicus, Dei gratia Rex Hungarie, et Bohemie etc. Fidelibus nostris Capitulo Ecclesie Orodienensis salutem et gratiam. Dicitur nobis in personis fidelium nostrorum nobilium Georgii litterati de Vasary et Ladislai de Kezephthur: quomodo circa festum beati Urbani pape et martiris nunc preteritum (1518. máj. 25.) nobiles Georgius de Thold, Thomas litteratus de Madaraz viceprovisor Varadiensis ac domina Katneri[na con]sors sua, filia videlicet Joannis More de eadem Madaraz, ac Nicolaus de Kemend, nescitur quibus [ex causis], missis et destinatis quampluribus familiaribus et iobbagionibus ipsorum puta Balthasare Banyaz [.....] Ladislao et Demetrio Chethe, Barnaba [...], Nicolao et Laurentio Nagh, Michaele Vayda [.....] Johanne Olah, Michaele Thalás, Blasio Dal[my, Lu]ca Gezthy, Blasio, Elia, Francisco Fodor, A[lberto] Thotj, Simone Nagh, Ambrosio Fekethe, Petro Kathona, Stephano Olah, Gregorio Zenthmyklossy [.....] Paulo Syka, Ladislao Thevrek, Joanne Fohnagh, Fabiano Zantho, Ambrosio Vegh, Gregorio [.....], Stephano Hathy, Johanne Brassay, et Laurentio Thoth in possessionibus Madaraz, Naghomrok et J[an]osd in Comitatu Byhoriensi existentibus habitis commorantibus armatis et potentiariis manibus ad territorium possessionis prefati Georgii Vasary Naghomrok predicte in eodem comitatu Byhoriensi existentis habite, ibique sedeeim iugera terrarum eiusdem Georgii exponentis perarari, per hocque iugera ipsa terrarum prose occupassent, et occupari fecissent occupatamque tenerent et conservarent etiam de presenti potentia mediante. Ceterum tempore in eodem Nobilis Gallus Ispan de Gywla provisor et Castellanus castris Gyula, nescitur quibus ductus rationibus, assumptis

³ Haan Lajos u. o.

secum quampluribus familiaribus et iobbacionibus suis puta Nobilibus Alberto de Morocz, Alexio Ekes, Johanne Virág, Michaele Mezev, familiaribus nobilibus, item providis Vincentio Zygyartha, Georgio similiter Zygyartha, Andrea Zekely, altero [sic] Stephano Mar[.....]y, Michaele Korody, Paulo Kynches, Michaele Kys, Martino Thaa, Michaele Zygyartha, Benedicto Polgar, Johanne genero Benedicti Polgar, altero Joanne genero providi Benedicti Dyenes, Gregorio Herew et Augustino Ispan in possessione sua Meggyes vocata in comitatu de Zarand existenti habita comorantibus armatis et potentiariis manibus ad territorium possessionis ipsius exponentis Ladislai videlicet Thury Bozos vocate, in eodem Comitatu de Zarand existentis habite, irruisset, ibique plusquam centum iugera terrarum pro se occupasset [et occupata detineret et conservaret] etiam de presenti, potentia mediante, in preiudicium et damnum ditorum exponentium valde magnum. [Quocirca fidelitati vestre harum serie firmiter precipientes mandamus, quatenus] vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Georgius de Illye seu Stephanus de Bagd aut Michael Bagdy de Vathyon, vei Benedictus Fodor de eadem Vathyon aliis absentibus, homo noster, scita prius premissorum mera veritate, evocet prefatos Georgium de Thold, Thomam litteratum de Madaraz, viceprovisorem Varadiensem, necnon dominam Katherinam, consortem suam, ac Johannem More de eadem Madaraz et Nicolaum de Kemend, item Gallum Ispan de Gyula et Albertum de Moroc contra annotatos exponentes iuxta vim et formam generalis decreti regni nostri ad tricesimum secundum diem diei evocationis huiusmodi extunc fiende computando in curiam nostram regiam in nostram scilicet personalem presentiam, rationem de premissis reddituros efficacem, litis pendentia, si qua foret inter ipsos non obstante, prescriptos etiam familiares ignobiles et iobbaciones ipsorum eisdem Gallo Ispan, Georgio de Thold et aliis prenominitis statuere committentes, insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi termino in prescripto coram dicta nostra personali presentia compareant, dictosque familiares ignobiles et iobbaciones ipsorum, statuam, sive non, eadem ad partis comparentis instantiam id faciet in premissis, quod iuri videbitur expediri. Et post hoc huiusmodi inquisitionis, evocationis, et insinuationis seriem cum evocatorum, insinuatorum et statui commissorum nominibus terminum ad predictum dicte nostre personali presentie fideliter rescribatis. Datum Bude Sabbato proximo ante festum Beate Margarethe virginis et martiris Anno Domini Millesimo quingentesimo decimo octavo.”

(Az eredeti oklevél papíron. Zárt levél. A hajlásoknál szakadozott és hiányos.)

V.

1524. Ujlaky Lőrincz megparancsolja Békésmegye főispánjának és tisztikarának, hogy a nemes bélmegyeri Szabó Péter, nemes Nagy Benedek, s nemes bélmegyeri Kardos Mihály között Megyertelek nevű birtokért felmerült perben új ítéletet tartsanak, s ha Szabó Péter ez új ítélettel sem elégszik meg, az ügyet a királyi udvar elé terjesszék.

„Comes Laurentius de Wylak, dux Bozne, iudex curie serenissimi principis Domini Ludovici Dei gratia regis Hungarie et Bohemie etc. Egregiis ac nobilibus viris comiti vel vicecomiti et iudicibus nobilium Comitatus de Bekes debitam reverentiam cum favore. Dicitur nobis in personis nobilium Petri Zabo de Beelmeghyer et Benedicti Nagh de eadem, quod, quia in quadam causa inter ipsos exponentes, ut in causam attractos ab una, ac nobilem Michaellem Kardos de dicta Beelmeghyer, veluti actorem, partibus ab alia, superioribus diebus ratione et pretextu cuiusdam predii Meghyertelek vocati, in isto comitatu de Bekes adiacentis, coram vobis mota vertenteque et habita ex eo, quod prefati exponentes tempore discussionis ipsius cause certas rationes, allegationes, responsiones et exceptiones, quas in robur et relevamen iurium suorum coram vobis dicere, proponere, et in medium proferre debuissent, ex quadam ignorantia et imperitia ipsorum facere et in medium proferre omisissent, vos causa in eadem prefato Michaeli Kardos actori quandam inrumentalem depositionem duodecimo se nobilibus

coram vobis contra prefatos exponentes deponendam quodammodo adiudicassetis in preiudicium iurium damnumque corundem exponentium valde magnum. Cum tamen, si iidem exponentes tempore, ut premittitur, discussionis et adiudicationis ipsius cause allegationes, responsiones, exceptiones et alia, que in relevamen iurium eorundem exponentium fieri debuissent, facere, agere et in medium proferre non omisissent, sperassent ipsi exponentes se et iura eorum adversus prefatum Michaellem Kardos actorem modo facili defendere potuisse, prout posse sperarent etiam de presenti. Quare pro parte prefatorum exponentium [...] superinde requisiti, ut nos tamquam iudex ordinarius huius regni [Hu]ngarie ipsis exponentibus de opportuno iuris remedio providere dignaremur, Nos vero adinstar aliorum iudicum ordinariorum nolentes quempiam regnicolarum huius regni in suis iustis iuribus per ignorantiam et imperitiam vei aliter utcunque ex impro [...] s indebite et contra consuetudinem huius regni damnificare, egregietates igitur et nobilitates vestras harum serie requirimus et hortamur diligenter, quatenus acceptis presentibus dictum iuramentum prefato Michaeli Kardos per vos, ut prefertur, adiudicatum ab eodem Michaele Kardos nequaquam recipere et audire, quin potius causam. partium prenotatarum coram vobis, ut premittitur, motam et per vos modo premissa adiudicatam, non obstante eadem vestra adiudicatione superinde per vos facta, vocatis prius coram vobis predietis ambabus partibus ad unum certum et breve terminum sedis vestre iudicarie, vestri in preseutia reassumere, auditisque ipsarum partium aut earundem procuratorum novis propositionibus, allegationibus, responsionibus et exceptionibus, admissis etiam [...] testibus atque probationibus earundem causa in eadem necessariis, iuxta earundem partium legitimas probationes, propositiones, responsiones, allegationes, et exceptiones causam eandem partes inter easdem secundum Deum et eius iustitiam de novo revidere et debito iuris ordine discutere et adiudicare et si prefati exponentes de huiusmodi vestro novo iudicio et sententia per vos ferenda, quomodo contentari noluerint, extunc vos causam eandem simul cum cunctis suis processibus serieque vestre adiudicationis dampno quoque et gravamine prefatorum exponentium absque aliquali in curiam regiam prefatique domini nostri Ludovici regis in presentiam ad terminum per litteras vestras ipsis partibus prefigendum congruentibus modis omnibus remittere velitis et teneamini discutiendam. Secus igitur [...] ob respectum non facturi. [Presentibus perlectis exhib]enti restituti. Datum Bude in festo beate [Doro]thee virginis et martiris. Anno Domini millesimo [quingentesimo] vigesimo quarto.”

(A hajtásoknál megszakadozott papiron.)

VI.

Ez oklevél arról tudósít bennünket, hogy 1524-ben Ugray Ferencznek Dorottya nevü nejétől származó leánya: Anna, elvult jegyezve „Ambrosio Kereky de Bélmegyer.”

VII.

1545-ben Komlóssy Kovács Gergely özvegye: Ágota, zálogban birta Batthydát és Gorsán Martonosi Salathiel részbirtokát. Azonban úgy látszik, nem tudtak megegyezni, mert már ugyanazon évben 1545-ben békéltetők voltak szükségesek a felek között. Így 1545-ben „Caspar Zakan praepositus Ecclesiae collegiatae sancti Salvatoris archidiaconusque cathedralis socius et concanonicus Ecclesiae Chanadiensis” volt a békéltető. 1546-ban pedig: „Venerabiles Joannes Posa Archidiaconus Crassoviensis, Gregorius de Zegedino, Christoforus de Zenthlewrinch canonici Chanadienses,” azonkívül: „Nobilis Andreas de Fyged, circumspectus Stephanus litteratus iudex supremus et Matheus Kwasy de Chanadino” voltak békéltetők Komlóssy Kovácsné és Martonosi Salathiel között.

VIII.

1559. ápril 1. Feygel Pál, Móré Gáspár, és Szöllőssy Márton királyi megbizottak jelentése arról, hogy Jaxyth Márknak a gyulai várhoz lefoglalt birtokait a király parancsolatjára Jaxyth Márk leányainak visszaadták.

„Nos Paulus Feygel, Caspar More, ac Martinus Zewlevssy Imperatorie Regieque Maiestatis ad arcem Gyula deputati commissarii, recognoseimus per praesentes litteras, quod de speciali mandato et commissione prefatae Maiestatis Cesaree universa bona Mgrí quondam Marci Jaxyth, que certis iam inde abannis circa arcem praefatam Mattis Suae Gyula possessa sunt, manibus generosarum dominarum Scolasticae Jaxyth, egregii Ladislai Zelemery consortis, item Helisabeth Jaxyth egregii condam Nicolai Docy relictæ, filiarum videlicet memorati olim Marci Jaxyth, hodierna die dedimus, remisimus et tradidimus. Imo damus, remittimus et tradimus eiusdem Maiestatis Cesaree nomine atque auctoritate in perpetuum tenendani, habendam ac possidendam. In cuius rei memoriam et firmitatem presentes litteras nostras sigillis nostris roboratas prefatis dominabus dandam et concedendam duximus. Actum in oppido Gyulensi prima die Aprilis. Anno Domini Millesimo Quingentesimo quinquagesimo nono.”

(Alul négy gyűrű-pecséttel. Papiron.)

IX.

1563. II. Miksa császár levele a békési fő- és alispánnak, és a szolgabiráknak, melyben meghagyja nekik, hogy a Glesan Dorottya (Massay Imre⁴ neje), Glesan Borbála (Horváth János özvegye) és Bassó Mihály, — másrésről pedig Komlóssy Borbála, néhai Glesán László özvegye közt történendő birtok-feloszlásnál jelen legyenek és igazságos felosztást tegyenek.

Kivül: Divisionale mandatum super portione Szent-László Glesán Dorottya részére. Más helyen egykoru kéztől: Ispán kézhöz atthák Zenthmihaj hónap 16. napján 1563.

»Maximilianus secundus, Dei gratia Romanorum ac Bohemie Rex, Archidux Austrie, Dux Burgundie etc. Egregiis et Nobilibus Comiti veí vicecomiti Judicibusque Nobilium Comitatus Bekes salutem et gratiam. Expositum est nobis in personis nobilium dominarum Dorotthee Glesan, Egregii Emerici Massaj consortis, ac Barbarae similiter Glesan, Joannis condam Horváth relictæ, necnon nobilis Michaelis Basso, quomodo ipsi cum nobili domina Barbara Komlóssy relictæ condam Ladislai Glesan [...] in totali portione possessionaria possessionis [Zenthlázlo vocatæ in Comitatu ... existentis] habita ac [ipsos exponentes] cum praefata domina Barbara equali, ut dicitur, iure concernente divisionem habere vellent congruentem, iure et lege regni istius Hungarie requirente. Et quia divisio eiusmodi [... in]ter consanguineos fienda non longo litis processu, sed medio duntaxat vicecomitum et iudicum nobilium illorum Comitatum, ubi bona eiusmodi dividenda adiacent, fieri solet atque debet, hortamur vos et nihilominus auctoritate sacre Cesaree regie Maiestatis domini et genitoris nostri observandissimi vobis harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus duos ex vobis videlicet vicecomitem et iudicem nobilium transmittatis, qui ad faciem praescriptæ totalis possessionis Zenthlázlo et per consequens dictæ portionis possessionariae in eisdem (sic) habita vicinis et commetaneis earundem universis inibi legitime convocatis ac partibus quoque ipsis aut earum legitimis procuratoribus praesentibus easdem possessiones, si et in quantum easdem partes ipsas aequali iure concernere agnitæ fuerint in rectas et condecenas partes dividant portionesque ipsarum exponentium a portione praefatae Dominae Barbarae Komlóssy sequestrent ac eas ipsis exponentibus, iure ipsis

⁴ Kinek Gyulán szép nemesi kuriája volt. Haan L. Békésmegye hajd. I. k. 199. I.

incumbente, perpetuo possidendas pariter et habendas dent et assignent pro rata uniuscuiusque portione, contradictione praefatae Barbarae Komlóssy aut aliorum quorunlibet praevia ratione non obstante. Super qua quidem divisione superinde fienda litteras tandem per vos sub sigillo Comitatus ipsius authentico ad relationem praefatorum vicecomitis et iudicis nobilium partibus ipsis pro futura iurium suorum cautela dari volumus et iubemus communi iusticia requirente. Secus non facturi. Viennae [...] mensis May Anno Domini Millesimo Quingentesimo sexagesimo tertio.”

(Nagy pecsét. Azután: Nicolaus Olahus Strigoniensis archieppus, alább: Joannes Listhius — aláírással. — Nagyon elrongyollott két helyen lyukas papíron.)

X.

Ez arról értesít bennünket, hogy az 1565. évben »Nobiles dominac Sara, consors egregii Antonii Nagh ac Catharina puella, filiae egregii condam Aronis Abrahamffy« — a gyantéi rész birtokot illetőleg indított perüket Középpugray Gergely fölperessel és „Cristina Abrahamffy filia condam Benedicti Abrahamffy relicta olim Ludovici Heryndy” (ingerens) perbeavatkozóval szemben elvesztették, mert a gyűlésen nem jelentek meg. Azért János Zsigmondhoz fordultak, s ez 1565. november 29-én új pert engedélyezett számukra.

XI.

1576. Ábrahámffy Katalin »consors Joannis Aprod de Hath« perrel támadja meg Bethlen Farkast — mert Szabó Máté nevű gyantéi jobbágyát Orosiból nem akarta visszabocsátani Gyántéra — a biharmegyei alispán és szolgabírák előtt 1576-ban.

XII.

1580. Haranghy László 1580-ban tiszte volt Nagyságos Keresszegi Lászlónak és képviselte urát egy Nyéstaért folyt perben.

XIII.

Ugrai György jobbágyainak összeírása 1610. körül:

»Első Veztűn vagyion Erdo Ballas negiedmagaval, Lada Gergiel harmadmagaval, ugianot volna Tassol Mihail, kit megh fogot Ladani Mihail jobagiaanak [.....] Pal harmadmagaval, Zala János negiedmagaval. Fásson Varga Mathias negiedmagaval. Markus János harmadmagaval, Toth Peter villaghtalan. Mehesnek fele, pusztahel.«

XIV.

1645. A váradi káptalan bizonyítványa arról, miszerint Telegdi Ugray Gergely Nagy Ugra, Monostoros Ugra, Attyas, Bölcsy stb. és Békésmegyében Mágorban levő majorságát Körösnadányi Nadányi Mihálynak és feleségének Gergőcs Erzsébetnek s az ő örökösöknek 111 körmöczi aranyforintért zálogba adja, azon kikötéssel, hogy ha az ő örökösei valamikor vissza akarnák azokat váltani, akkor a 111 körmöczi aranyforint lefizetése után Nadányi és neje, vagy az örökösök köteleztetnek azokat visszaadni.

Az eredeti oklevél így szól: „Nos requisitos litterarum et litteralium instrumentorum in sacristia sive conservatorio Capituli Ecclesiae Varadiensis repositarum et locatarum et aliarum quarunlibet indicarum declarationum legitimorumque mandatorum principalium executores memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit

universis, quod generosus Michael Nadany de Körös-Nadany in sui ipsius ac generosae D. Elisabethae Gergöcs consortis suae nominibus et in personis ab una, ac Gregorius Ugrai de Thelegd partibus ab alia, nostrani personaliter venientes in praesentiam idem Gregorius Ugray oneribus et quibuslibet gravaminibus filiorum filiarum iam natorumet in posterum divina benignitate nasciturorum cunctorum, item fratrum sororum, proximorum, propinquorum, affinium agnatorum, cognatorum, nepotum vei neptium, et consanguineorum suorum aliorumque omnium et singulorum, quos videlicet infrascriptum de praesenti tangeret et concerneret, tangere vei concernere in posterum quomodocunque posset negotium super se ipsum assumptis et levatis matura prius et exacta animi sui deliberatione et consultatione habita sponte et libere proprio vivae vocis suae oraculo coram nobis dixit, fassus est ac proposuit in hunc modum: Quomodo ipse certis et rationabilibus ex causis animum suum ad id moventibus inductus utilioribusque rebus et negotiis exinde perficiendis intendem: totales et integras portiones suas praediales in praediis Nagy-Ugra, Közép alias Monostoros-Ugra, Kis-Ugra, Attyas, Bölcsy et Orossy totalemque et integram unam domum cum curia et pertinentiis in oppido Hajdonicali Harsany una cum provido Francisco Lessy iobagione suo eandem domum incolente una cum illius uxore, liberis rebusque quibuslibet mobilibus in de Bihar necnon totales et integras portiones possessionarias in Faas, praedialem in Magor in de Bekess Comitatus habitas ipsum fatentem avitico iure concernentem hasque omnino illas et in illa quantitate, quas et quain (sic) in quantitate generosus quondam Gregorius Ugray de eadem et Thelegd genitor eiusdem fatentis superstes possedisset ac manutenuisset ac per illius decessum in tres liberos suos devolutae fuissent ipseque fatens fratribus et sororibus suis ex illis excontentatis in manus suas recepisset ac pacifice possedisset simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentibus quibuslibet [.....] memoratis Michaelae Nadany ac Elisabethae Gergöcs (sic) eorumque heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis in et pro centum decem et uno aureis Cremniciensibus censis ac (ut dixerunt) iustitiae veri ponderis coram nobis depositis ac per ipsum fatentem perceptis dandas, conferendas, inscribendas, impignorandas esse dixisset, prout per manus dedit, contulit, incripsit et impignoravit tali tamen conditionis interpositione, quod dum et quando idem impignorans vei sui haeredes easdem portiones pro sese redimere voluerint extunc prius integre persoluta praescripta 111 aureorum Cremniciensium, simili in moneta aut in talleris Grecensibus pro singulo aureo singulos duos thallos Graecenses computandos summa, eisdem Michaelae Nadany, Elisabetha Gergöcs vel haeredibus eorum redimere possint. Harum nostrarum vigore ac testimonio litterarum mediante, Anno Domini 164(5?). Lecta per vicecomitem”.

XV.

1647-ben Ugray Judith, Ravaszdy Andrásné, Ugray Borbála, Bagossy Istvánné, Ugray Klára, Vér Andrásné egyrésztől, másrésztől Ugray János és László néhai Ugray Gergely fiai és leányai így osztzkodnak meg Bihar és Zarándmegyei birtokaikon: Ugray Juditnak jutott: a váradi ház, a bojti, cséklyei, kőallyai, mogyori, véztői, ugrai, böczi (bölcsi) portiók” „Fássi portio három jobbágy” stb. Ugray Klárának jutott „Szarándmegyében: Komlósi három jobbágy örökségével, kereki egy jobbágy, egregi öt jobbágy, siklósi (sic) két jobbágy, Drauczi két jobbágy, puszta helyek, nekiczomotliportio, haraklyani portio.”

Ime az elsorolt oklevelekben van szerencsém nyujtani a legújabban felfedezett és Békésmegye hajdanára vonatkozó történelmi adatokat. Bármi csekélység jusson is kezünkhöz, mi eddig rejtve volt, és mi Békésmegye hajdanára vonatkozik, ne kicsinyeljük, mert a történelem ítélő széke előtt igen fontos lehet az. Csakis így — vállvetve dolgozva — épülhet fel az a palota, mit Békésmegye neves történetírója, Haan Lajos, megkezdett, de — mert sok adat el volt rejtve előtte — egészen be nem fejezett.

Krisztik János.

Békésmegyei zarándokok Rómában.

Bele van oltva az emberi természetbe, hogy szereti megtekinteni ama helyeket, hol az ő sorsára döntő események történtek, óhajjt elmélkedni azok sírjánál, kik valami, a köznapinál nemesebb, dicsőbb tettet vittek véghez, s ez által is igyekeznek gyenge akaratát megerősíteni példaképének követésére. Nagyon érthető tehát, hogy a keresztények is eljártak vallásuk nevezetesebb eseményeinek színhelyére, s kivált az első hithirdetők, vértanúk, Szent-Péter és Pál sírjaihoz Rómába. — A középkorban az a nélkül is természetes vágyat a zarándokolásokra még a tudásvágy is fokozta, mert idegen országot, népet másképp nem ismerhetett meg.

Békésmegyének a XI—XV. századokban és aztán is egy ideig tisztán kath. lakossága nem tett kivételt. — A vallásos buzgóság, sokszor a rá kiszabott vezeklés s a tudnivágyás fölbuzdítja őket, hogy ne tekintsék az akkoriban valóban nagy veszedelmet s fáradságot, hanem zarándokbotot fogjanak kezükbe. Ha jó szándék vezérelte őket, bizonyára megjobbulva, ismeretekkel megrakodva tértek vissza.

E békésmegyei zarándokok közül a keresztény szeretet könyve egyik-másiknak nevét megmenté számunkra.

Volt (és van) Rómában (de ma már idegen kézen) az Angyalvártól nem messze egy hatalmas kórház, az Ospedale di San Spirido. Volt eset rá, midőn 1800 beteg, örült s kitett gyermek talált benne ápolást. — Alaptőkéje eredetileg nem volt, hanem jó keresztény lelkek egy társulatot alakítottak — a Szentlélek társulatát — s tagdíjaikból tartották fenn az egész kórházat. — A magyar zarándokok közül számosan iratkoztak be e társulatba, s annak szép pergamen levelekből álló névkönyve napjainkig megőrzé neveiket. — Innen írta ki azokat egy újabb zarándok, ki azonban a vértanúk sírjain kívül még mást is, a régi magyarokra vonatkozó emlékeket keresett Rómában, Bunyitay Vincze, a Vatikáni Okirattár bizottsága pedig közzétette. — Ha más nem, azon fefebaráti szeretet, melyet a társulatba lépésükkel nyilvánítottak, megérdemli, hogy mi is felemlítsük azok neveit, a kik közülök békésmegyeiek valának.

1494. márczius 24-én. — Megyeri András (de Meger)¹ a váradi megyéből és felesége Erzsébet, fiaikkal s leányaikkal Tamással, Jánossal, Istvánnal, Ferenczcel, Jánossal, Orsolyával, Matgittal, Katalinnal és Angyalkával együtt beléptek a római »Szentlélek társulat«-ba.

(A római „Szentlélek társulat anyakönyve.” Bpest. 1889. 36. l.)

1494. május 30-án. — Balázs, a gyulai vár kapitánya, feleségével s három fivérével együtt, belépett a római »Szentlélek társulat «-ba. (U. o.42. l.)

1495. ápril 9-én. — Bayzáth Benedek és felesége Ilona, továbbá István, Tamás és Ambrus a váradi megyei Balá-ról² beléptek a római „Szentlélek társulat”-ba. (U. o.43. l.)

1496. április 2-án. Sebestyén áldozárpap Váradról és anyja Dorottya Ölyvedről³ (de Oluet) a váradi megyéből beléptek a római „Szentlélek társulat”-ba. (U. o. 59. l.)

1497. mártius 13-án. Gyúri⁴ Bakó Kelemen (de Grwr) a váradi egyházmegyéből és felesége Anna beléptek a római „Szentlélek társulat”-ba. (U. o. 52. l.)

1497. márczius 17-én. — Haranghy Foris (de Harangh⁵ és testvére László, a váradi megyéből, feleségeikkel együtt beléptek a római „Szentlélek társulat”-ba. (U. o.62. l.)

1497. márczius 20-án. Margit, néhai Harangy Osváldnak özvegye a váradi egyházmegyéből, Miklós és Leonárd fiaival együtt belépett a római »Szentlélek társulat«-ba. (U. o. 64. l.)

¹ Csaba és Békés között hajdan virágzó község volt Mező-Megyer, de kivüle még megyénk területén állott egy másik ily nevű helység is: Bél-Megyer.

² A váradi megye területén tudtomra csak egy Balla volt, Csuda-Balla, mely most pusztá Túr és Endrőd között.

³ Ölved most Gyula mellett pusztá.

⁴ Gyúr Békéstől nyugatra eső pusztá.

⁵ Harang most Füzes-Gyarmat mellett pusztá. Nemesek lakták.

1520. április 5-én. Simay Zsigmond (de Syma)⁶ a váradi egyházmegyéből, továbbá atyja György és anyja Zsófia, Mátyás édes testvére és Katalin felesége, mindnyájan laikusok, beléptek a római „Szentlélek társulat”-ba és lefizetvén a belépti-díjt, egy arany-forint felét, levelet kaptak.

(U. o. 143. lap.)

Egybeállítá: **Sörös Rudolf.**

⁶ A Simayak megyénk legtekintélyesebb nemesei közé tartoztak.

Regesták Békésmegye multjához 1711-ig.

Egyletünk mult évi évkönyvében említők már ama sajnos körülményt, hogy megyénk területén nyilvános, nagy könyvtár nem létező, sokszor évek hosszú során kikerüli a békésmegyei írók figyelmét, egy különben már rég napvilágot látott adat. Mondottuk azt is, hogy e bajon regestákkal lehetne segíteni; ez röviden felemlíthetné azon adatot, vagy legalább megjelölné azon művet, melyben föllelhető. Im itt igyekezünk akkor tett ígérletünket beváltani, s a regesták közlését megkezdeni. Megjegyezzük, hogy a békésmegyei régészeti és történelmi egylet évkönyveiben már felsorolt vagy érintett s a Századokban s más nélkül is közkézen forgó művekben található adatok nincsenek fölvéve.

1138. Tápén (Szeged mellett) a dömösi egyháznak van 14 tehene, 24 disznaja. Dobozon pedig 70 disznaja és 60 kas méhe; a méhész s a kanászok együtt laknak azon szolgálkkal, kiknek kötelességük volt a prépostnak s a kanonokoknak élelemmel szolgálni, névszetint: Ecil, Baiadi, Lusadi, Sulucsi, Buroi (?), Pazari, Albus, Cobu és Abram.

(Knauz: Monum. Strig. I. 92. 95. ll.)

1285. Lodomér váradi püspök levele.

A dobozi sertésnyájából tized járt a váradi egyháznak, ebből a harmadik rész a nagyváradi káptalané, két rész pedig a váradi püspöké.

(Bunyitay: „A váradi püspöks. tört.” II. 248. l.)

1347. Berend fiai: Márton, Berend és Gergely megosztóznak. A békésmegyei Berény nevű két falu ez alkalommal Berendnek és Gergelynek jutott a gyula-varsándi részbirtokkal együtt.

(Anjoukori okmánytár V. k. 124—30 ll.)

Az 1348. évben Zarándmegye alispánja és szolgabirái Nagy Lajos királynak jelentést tesznek, miféle jószágokat bir az Erdőhegyi család a Fehér-Körös mentén. Ezek között neveztetnek Pankota, Erdőhegy, Gwrhe azaz Györhe, Alabián, Pély stb.

(Pesty Fr. „Magyarország helynevei” Bpest. 1888. I. kötet 127, lap.)

1396. Károly (ma Kis-Károly) a körösszegi vár tartozéka volt és a Csákyak kapták (Fejér Cod. Dipl. X. II. 349., 351. ll.) Az övék 1421-ben is.

(Csánky: „Magy. tört. földr. a Huny. korában” I. kötet 595. l.)

1444. április. Az országgyűlés végzéseit aláírták Zokoli Miklós, Seryeni Orros György, Miskey László, Nadányi Márk, Maróthy László, Berendi Bak János, Gerlai László, Bökényi Benedek, Czeglédy Lőrincz, Keszi Kelemen.

(Teleky: Hunyadiak kora. I. kötet. 377. lap.)

Alig ment végbe 1445-ben a Hunyadiak beiktatása Világosvár birtokába, amidőn a fehérvári káptalan előtt Maróthy László volt macsói bán megjelen, maga és fiai Lajos és Mátyus nevében tiltakozván, hogy György despota a világosvári uradalmat eladományozhassa, vagy a Hunyadiak Világosvár és tartozékai használatába és tulajdonjogába léphessenek, állítván, hogy Hunyadi János esküvel fogadta, mely szerint Világosvárát és tartozékait 10,000 arany forintért eladni kész Maróthy Lászlónak és fainak; de midőn Maróthy László a nevezett összeget Hunyadi János vajdának megfizetni akarta, ez a birtokjogot igazoló okleveleket kiadni és a vételt valósítani vonakodott.

(Pesty Fr. „Magyarország helynevei” Bpest. 1888. I. k. 425. lap.)

1446. Ölyvedi Szakállas Gergely (Gregorius Zakalus de Wlveth) Békésmegyében Halásztelken eső részbirtokát az aradi káptalan előtt 50 arany forintért eladja Halászteleki Tálás István és Miklós testvéreknek 1446. október hó 21-én.

(Károlyi oklevéltár II. k. 251—2. ll.)

1456. Az aradi káptalan 1456. évben jelentést tesz V. László királynak Losonczy Albert és fainak László és Istvánnak azon panaszáról, hogy egy pankotai jobbágyukat, Coris Demetert, ki egy hordó bort három fogatu szekeren Hunyadi János beszercei gróf Chabachwd nevű birtokára eladásra vitt, ott Hunyadi János parancsára Bereczk bíró, Mihály eskütt, Nagy

György, Szekeres Benedek, Malomtörő János és Vincze, Kiss Tamás, Szabó Márton és más jobbágyok a boros hordót és fogatot elfoglalták. Panaszolják továbbá, hogy midőn a csabacsüdi jobbágyok Pankotán jártak, ott Hunyadi parancsára és Balás diák solymosi várnagy hozzájárulásával azoktól 8 arany forintot elszedtek.

A káptalan az ügyet megvizsgálván, a panaszt alaposnak találta. Azért a káptalan és a kir. ember Hunyadi Jánost és Balás várnagyot Csabacsüdön fölszóllították, hogy a károsultat elégítsék ki, amit tenni azonban vonakodtak. Mindketten tehát a kir. törvényszék elé idéztettek.

(Pesty Fr. „Magyarorsz. helynevei” Bpest 1888. I. köt. 57. l.)

1472. Szent-Mihály nap előtti szombat. Maróthy Máté macsói bán, Pálélésén lakó jobbágyainak minden adóját elengedi s csakis évenként szüret alkalmával kíván tőlük nyolczadot a bor termésből. Ezt kihirdettetni kívánja nyilvánosan, minélfogva értesíti az összes hivatalnokokat Simádon és Pálélésén, s Gyulán az udvarbirót, hogy fentemlített jobbágyait eme kiváltságukban meg ne sértsék.

(Kovachich: *Formulae Styli Solennes* 215. l.)

1471. Budán Szt.-Bertalan napján. Mátyás király Simay László udvari emberének és általa a Simay és Lengyel nemzetség többi tagjainak engedelmet és jogot ad a Békésmegyében fekvő Syma és Félhalom birtokaikban a Körös folyamom (vada seu transitus navales) gázlót vagy hajóhidat állítani s azokon a szokott díjakat szedni. — (Szepesi káptalani levéltár.)

„Történelmi Tár” IX. 169. lap.)

1475—6. Dersy Lőrincz volt a gyulai várnagy, emberei voltak Ölyveti János és másik Ölyveti János.

(Pesty: *Krassómege története*. III. k. 438—440. II.)

1476. július táján. Ali bég a szultán parancsára beütött az országba, s Temesvár környékét kezdé pusztítani; ezt meghallván Onoffri Imre és Csepelyi János Belgrád parancsnokai, segítségül hívják Vuk rácz deszpotát, Nagy Albert s Ambrus temesvári várnagyokat, Dóczy Pétert, Imrét és Lászlót, nevezetes lovagkapitányokat, továbbá Pécsy Mihályt, Ábránffy Sebestyént és Ádámfi Jánost, kik összegyűlvén Posasinnál a visszavonuló törököket kegyetlenül megverik.

(Teleky „Hunyadiak kora” IV. köt. 466. lap.)

1491. „Az egybehivottak (ferenczrendű gvardiánok) Gyulán Sárosy Bertalan testvért választják tizenegyedik helytartóul” Toldy F. *Analecta*. 251.

1494. július 30-án Gyula várában. Corvin János azon keresztet s egyéb ékszereket, melyeket 5200 frtéért Bakócz Tamás egri püspöknek elzalogosított, most egészen a püspöknek adja azon összeg pénzért. Ugyanilyen nyilatkozatokat tett Corvin János 1494. Urnapján Temesvártt Kinizsy Pál előtt s így onnan jött Gyulára.

(„Magyar Sión” III. köt. 63—65. lsp.)

1494. június 15. Temesvár. Kinizsi Pál megparancsolja tiszakürti tiszteinek, hogy nemes, özv. Egei Andrásné ügyében, a ki egy Bencze csősz nevű cselédjének vagyónát kicsapongásaiért elvette, s kit a Kürtre szökött Bencze 250 frtnyi kártérítésért beperelt, a felek által választandó bíróság által hozassanak ítéletet.

(„Történelmi Tár” 1890. I. füz. 127. lap.)

Bercsényegyház hajdan praedium Békésmegyében, Tölgy falu területén, melybe 1498. évben Tamás esztergami érsek és testvérei Erdődy Bálint, Péter, Pál és János beiktatást nyertek.

(Pesty Frigyes „Magyarország helynevei” Budapest 1888. I. k. 41. l.)

Ulászló 1508. évben „Euthwen ablakw” egész falut Aradmegyében, Szent-András, Csabacsüd, Szent-Tornya, Szent-Miklós, Királyság falut Békésmegyében és Donáttornya falut Csanádmegyében Podmaniczky János kir. kamarásnak, és razviai Horváth Jánosnak adományozza. — E jószágokat azelőtt Corvin János adományából Dánfy András birta, kinek halála után Corvin fia Kristophor örökölte azokat. Ez utóbbinak magtalan halála után e

jószágok a királyra szálltak. Itt megjegyzendő, hogy a fent idézett oklevél Donáttornyát Csongrádmegyéhez számította.

(Pesty Frigyes „Magyarország helynevei” Bpest. 1888. I. k. 242. lap.)

1512. A Dánfy család mégis megmaradhatott Csabacsúd birtokában, mert 1512. évben Borbála, előbb dobozi Dánfy Márton, utóbb Toldy Mihály özvegye tiltakozik, hogy II. Ulászló király, vagy fia Lajos, a békésmegyei Szent-András, Szent-Tornya, Csabacsúd stb. falut másnak eladományozhassa.

(Pesty Fr. „Magyarország helynevei” Bpest. 1888. I. k. 58. l.)

A nyulakszigeti apáczáknak Perényi Imre nádor előtt előadott kérésére Szegi Dóczy Gergely 1513. évben átiratban átadja azon leveleket, melyek Csabacsúd, Királyság, Szent-András, Szent-Miklós és Szent-Tornya békésmegyei, Donáttornya csongrádmegyei és Ötvenablakú aradmegyei birtokokra vonatkoznak, és részint az apáczákat is illetik.

(Pesty Fr. „Magyarország helynevei” Bpest. 1888. I. k. 58. l.)

1514. A budai káptalan 1514. évi levele szerint zerdahelyi Imreffy Mihály Algew nevű csongrádmegyei birtokát cserébe adja mágócsi Porkoláb Mártonnak, a baranyamegyei Harkány és Kárán nevű birtokaiért.

(Pesty Fr. „Magyarország helynevei” Bpest. 1888. I. k. 126. o.)

II. Ulászló király 1515. évben nevezett Porkoláb Mártonnak Algew, csongrád- és Fábrián Sebestyén békés-, továbbá Dóczy szintén csongrád- és Mágócsi csanád-, végre Nagyvát és Szt. Mihályfalva, baranyamegyei falvakban a királyi jogot adományozza. A következő évben a budai káptalan jelentést tesz a nádornak, hogy mágócsi Porkoláb Márton, valamint fiait Ferenczet, Andrást és Gáspárt és leányát Magdolnát Algew-be beigtatta.—A beigtatásnál mint szomszédok jelen voltak Mártonosi László, Szabatkai Szabó Lukács, Sövényházi Ambrus és Huszár János de Vaktelek. Nádori ember volt Mórycz Péter de Sövényháza.

(Pesty Fr. „Magyarország helynevei” Bpest. 1888. I. k. 126. lap.)

1519. Karácsony után, Gyulán. Iregdi Patócsy Péter vajda-hunyadi várnagy hűséget fogad urának, Brandenburgi Györgynek.

(Pesty „Krassómege története.” III. 498. l.)

1520. július 1. előtt pár nappal. Brandenburgi György személyesen Gyulán jelen volt.

(Pesty „Krassó megy. tört.” IV. k. 5. l.)

1520-ban Károlyt (ma Kis-Károly) a biharmegyei vámhelyek közt sorolják föl (Hiv. Csáky. Itra fasc. 3. m. 2.)

(Csáky: Magy. tört. földr. a Huny. korában. I. k. 612. l.)

1525. január 28-án. Thurzó Elek, II. Lajos kincstárnoka, 158 forintot fizetett »Abranffy« Miklósnak, a ki Kárán-Sebesen mint királyi huszár (bizonyos számú legényekkel) szolgált.

(„Magyar Történelmi Tár.” XXII. 1877. 66. lap.)

1525. február 10-én. Thurzó Elek, II. Lajos kincstartója, Ewhvethy Barnabásnak, ki hitét lekötve jött el Törökországból ő Felségétől segílyt kérendő, hogy bevárhassa a további utasítást, kiadásai fedezésére 5 forintot fizetett.

(„Magyar Történelmi Tár.” XXII. 1877. 76. lap.)

1526. június 23-án. Thurzó Elek, II. Lajos kincstartója, Szegedy György litteratusnak (íródeák), ki Békés- és Biharvármegyékhez, a váradi püspökhöz s káptalanhoz, továbbá Czaaky Istvánnak a Toluára hívó királyi leveleket vitte, költségei fedezésére 5 forintot fizetett.

(Engel „Monumenta Ungrica” Bécs, 1809. 224. lap.)

1526. június 23-án. Thurzó Elek, II. Lajos kincstárnoka, Zewgy Istvánnak, ki ő felsége leveleivel Czibak Imréhez és Ábrahámffy Miklós titeli bánhoz küldetett, költségei fedezésére 25 forintot fizetett.

(Engel „Monumenta Ungrica” Bécs. 1809. 228. lap.)

1526. június 29-én. Thurzó Elek, II. Lajos kincstartója, Zekel Péternek, Czibak Imre

szolgájának, ki a királyi leveleket urához és Zekel Benedek s Ábrahámffy Miklós titeli bánokhoz elvitte, költségei fedezésére 8 forintot fizetett.

(Engel „Monumenta Ungrica” Bécs, 1809. 234. lap.)

1535. július 22. Várad. János király megparancsolja a csanádi káptalannak, hogy az aradi káptalannak Ábrahámffy István ellen a káptalan aradvármegyei Szombathely, Bátya, Csolt és Fejéregyház helységeihez tartozó bizonyos szántóföldeiért folytatott pörében, a helyszínén tartson nyomozást az iránt, hogy e szántóföldek, amint a káptalan állítja, az ő említett falvaihoz, vagy pedig az aradvármegyei Panád, Keresztúr és Cserfalva helységekhez tartoznak-e?

(„Történelmi Tár” 1890. évf. II. füz. 353. lap.)

1537. október 2. Lugossy Korogh-Szent-Márthonról, Bethlen Farkas, Telegdy Mihály és Bethlen Erzsébet, férje Patochy Miklós, továbbá ugyanezen Patóchy Miklós fiainak, Ferencz-, Miklós-, Lajos-, Gáspár-, Baltházár- és Jánosnak, kik ugyauazon Erzsébet asszonytól származnak, nevében nyilván ellentmond Majlád István vajdának Bálványos vár birtokába leendő beiktatásának.

(„Történelmi Tár” 1892. I. füzet, 87. lap)

1541. decz. 29. Gyalu. Patócsy Miklós zarándi főispán a távollevő Ábrahámffy István és Székely Benedek nevében hűséget fogad I. Ferdinánd királynak.

(Történelmi lapok II)

1552. január 29. Kolosvár. Castaldo értesül Teuffel Erasmus leveléből, hogy a törökök általános támadást készülnek intézni a tiszántuli vidékre; értesíti Ferdinánd királyt intézkedéséről, mely szerint Gyulára küld egy kapitányt (Bakyth Péter, vagy Horváth Bertalant); úgy hiszi elegendő lesz, miután az alsó vidéken is félnek hasonló támadásoktól.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 639.)

1552. január 29. Kolosvár. Castaldo inti a csanádi és nagylaki várnagyokat és Varcoch kapitányt, hogy őrködjenek és védjék a rájuk bizottakat, továbbá megírja Opperstorffer Jánosnak, hogy ha állomását nem bírja megtartani, menjen Gyulára, vagy legalább a legénységét küldje oda; így az alsó vidéket védheti.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füzet 639. lap.)

1552. febr. 1. Szamos-Ujvár. Castaldo figyelmezteti a királyt Gyula várának fontosságára „quam. multo majoris esse momenti, quam Lippa aut Temesvarum”, s hogy Patócsy hajlandó volna megfelelő recompensatioért átadni. Kielégíthető volna a Kassa melletti Boldogkő várával, vagy pénzben 25 ezer forinttal. A vár igen erős s védelemre és támadásra egyaránt alkalmas. Két oppidum (város) tartozik hozzá »et aliquae villae.«

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 640. old.)

1552. február 2. Kolosvár. Castaldo tudatja Ferdinánddal, hogy Bakyth Pétert „pro occurrentiis partium inferiorum” Gyulára rendelte.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 640. lap.)

1552. február 5. Kolosvár. Castaldo írja Ferdinándnak, hogy nem bizik az emberekben; nagy a pénzszükség. Bakyth Pétert sokszor sürgette, hogy Gyulára menjen lovasságával együtt, de eddig nincsen semmi válasza. További tudatja, hogy Fráter szolgái közül Varkocs Tamás, ha Csanádot vagy Nagylakot megnyerhetné, híve lenne ő felségének.

»Hic in Colosvario plusquam decrevissem constitui, ut multos humores istorum civium, qui plus quam ceteri regnicole religioni contrariantur, moderarem.«

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 641. lap.)

1552. febr. 8. Debreczen. Opperstorff János értesíti Miksa főherczeget, hogy február 7-én mustrát tartva, 9-én Várad felé indul tovább, mivel az a legjobb út Gyulára.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 642.)

1552. febr. 15. Kolosvár. Castaldo írja Ferdinándnak, hogy a karánsebesieknek nem adhatott segílyt, mivel 1000 huszárt és 1500 puskást Gyula és Nagylak felé küldött, hogy a törökök

szándékát megghiúsítsák.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 644.)

1552. febr. 22. Szeged. Bakyth Péter tudatja Aldanával, hogy Szegedre érkezett csapatjával; továbbá sürgeti, hogy a csapatokkal siessen s írjon Patóchnak és másoknak is, hogy nemes és nem nemes egyaránt szálljon fegyverbe és jöjjön Szegedre, hozván élelmiszert magukkal a lehető legnagyobb mennyiségben.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 647.)

1552. febr. 25. Kolosvár. Castaldo írja Ferdinándnak, hogy a csanádi őrségnek két hónapi zsoldot kell fizetni és a gyulai őrség is fizetetlen.

Patóchy Ferenczczel Gyula átadása fölött újra egyezkedik s igyekezni fog, hogy a recompensatio csekély összegre vonassék le.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 648.)

1552. febr. 28. Pozsony. Ferdinánd megparancsolja Patóchnak, hogy küldjön segítséget Szeged ostromára.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 649.)

1552. marc. 4. Nagyvárad. Báthory tudatja Castaldóval, hogy a Váradról elküldött 300 hajdú Gyulához közel van, kiket egy jó kapitánnyal Csanádra vagy más hova lehetne küldeni őrségül.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 651.)

1552. marc. 7. Pozsony. Ferdinánd írja Castaldónak, miszerint nagyon óhajtja, hogy Gyula dolga Pathóchyval mihamarabb eldőljön, mert az fontos hely.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 652.)

1552. marc. 7. Gyula. Horváth Bertalan panaszolja Castaldónak, hogy már három hónapja nincsen zsoldja a katonaságnak; attól fél, hogy ha ő felsége nem gondoskodik, mind elmennek.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 653.)

1552. márc. 13. Szeben. Castaldó panaszodik a királynak Horváth Bertalan és a váradi várnagyok engedetlensége, Losonczy pazarlása és erőszakoskodása miatt.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 653.)

1552. marc. 22. Szeben. Castaldó azt írja a királynak, hogy Patóchy egy, ma hozzá érkezett embere által kijelentette, hogy Gyulát Boldogkőért és még 8000 forintért átadja felségének. Ez igen méltányos kiiánság s ő felségének sem eshet nehezére, annál inkább, mivel Patóchy betegeskedik s nevének is gyenge egészsége van, »ita, quod arx Boldogkew citissime ad majestatem vestram reverti posset.«

(„Történelmi Tár” 1801. IV. füz. 655.)

1552. marc. 26. Szeben. Castaldó arról tudósítja a királyt, hogy Patóchy tudtán kívül, ki félholtan fekszik a várban, valamit forralnak Gyulán. Azért meghagyta Operstorfnak és Aldanának, hogy jól vigyázzanak, nehogy kiragadtassék kezeik közül Gyula vára, mert az nagyobb veszteség volna, mint ha Lippa vagy Temesvár elveszne. — A spanyolok a szegedi csata után nyíltan szidják Aldanát s nem akarnak vezérsége alatt maradni, ki oly kevésse gondolt becsületükre; szégyenlik a gyalázatos futást.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 657.)

1552. marc. 29. Szeben. Castaldo tudatja a királylyal, hogy Patóchy két levelet küldött a töröknek, s bár tartalmuk ismeretlen, mégis kétséges, vajjon nem Gyula városának és várának átadása felett egyezkednek-e? Hogy tehát Patóchy efféle practicától visszatartani igyekezzék, elküldi hozzá Mark Antoniust, bár ő inkább hiszi, hogy az a terv Bebektől származik. Segélyt sürget, nehogy a török Gyula várába vegye magát.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 658.)

1552. ápril 2-án. Ferdinánd sürgeti Castaldót a nagy-fontosságú Gyula átvételére.

(„Történelmi Tár” 1891. IV. füz. 659.)

1552. ápril 14. Ferdinánd dicséri Castaldót, hogy Patócsyval Gyula várának átadása felett szerencsésen megegyezett. Megigéri, hogy megküldi a megerősítést s Patócsy számára a menedéklevelet, hogy mindenével Bojdogkő várába mehessen. Küld továbbá egy embert, ki Patócsyt Boldogkő várába beiktassa és egy mást, ki Gyulát átvegye s a további intézkedésig megvédje, neki (Castaldónak) pedig Gyula jövedelmeiből élethossziglan 2000 magyar forintot utalványoz.

(„Történelmi Tár” 1892. I. füz. 144 lap.)

1552. ápr. 14. Szeben. Castaldó meghagyja Patócsy várnagyának és provisorának, hogy a várórséget a felség hűségére eskessék meg s a város és környékének védelmére 500 jó lovast szedjenek. Ő is küldene 2 csapat németet Gyulára, de nincsen pénze, hogy őket fizesse.

(„Történelmi Tár” 1892. I. füz. 144. lap.)

1552. ápril 16. Szeben. Castaldó a királyt értesíti, hogy Patócsy halála előtt két nappal Bebek Ferencz fia és Patócsy Boldizsár látogatni mentek őt (Patócsyt) s halálát értvén nem akarnak Gyulavárából kimenni, azon ürügy alatt, hogy jogaikra viselnek gondot. Ez ügyben a király akaratát várja.

(„Történelmi Tár” 1892. I. füz. 145. lap.)

1552. május eleje. Ahmát basa a filippopolisi táborából fenyegető levelet ír Patócsynak Gyulára, mert a Ferdinánd pártiakkal szövetkezve akarja a császár birodalmát pusztítani. Jól tudja, hogy a magyarok gyűlölik a németet, mégis Ferdinánd általok akarja Erdélyt meghódítani. — Figyelmezteti, hogy ha hűtlen lesz, kárát vallja; ő van kiküldve megbüntetésükre. A szultán nem sokára győzhetetlen sereggel jön; a tatár khán és a karamaniai beglerbég pedig moldovai és tatár sereggel Erdélybe fognak beütni. — Irja meg az igazat s őrizkedjenek Ferdinándtól, nehogy a szerencsétlenségnek ő legyen az oka.

(„Történelmi Tár” 1892. I. füz. 147. lap.)

1552. május 16. Bécs. Miksa főherceg Campónak ápril 12. és május 1-én kelt leveleire válaszolva értesíti őt, hogy azon kérésének, miszerint a már kezéhez vett Gyulavárával együtt „Lippae curam gerere possis” (Miksa) nem tehet eleget; de azt hiszi, hogy ő Felsége az ügyet kegyelmesen fontolóra veendi. Hogy Zarándmegye által az egri püspökségnek fizetendő tized Gyulának s más helyeknek erősítésére fordíttassék-e? ő felsége határozatát tudatni fogja vele.

(„Történelmi Tár” 1892. I. füz. 149. lap.)

1552. május 19. Castaldo tanácsolja Miksa főhercegnek, hogy a Tokaj, Kassa, Debreczen, Várad és Gyula felé indított hadakat oly helyen kellene összegyűjteni, ahonnan azokat a szükséghez képest bárhova lehessen küldeni.

(„Történelmi Tár” 1892. I. füz. 149. lap.)

1552. május 18. és 29. közt Pankota. Losonczy tudósítja a királyt, hogy Campó alatt nagy rendetlenséget talált; az előkelők és a nép versengenek; a lovasság szerfölött gyarló. Campó megígérte, hogy hozzám küldi emberét a dolgokról informálni, de nem küldötte. Talán neheztel Campó, hogy felségeden „in his partibus me praefecerit.”

(„Történelmi Tár” 1892. I. füz. 149. lap.)

1552. június 29. Monostor. Castaldo írja Miksának:

„Az Aldana leveléből kitűnik, hogy Gyuláról s az ő (Castaldo) rendeletére más helyekről kapott pénz annyi, quod nedum Lippa, sed ipsa Vienna fortificari potuisset.”

(„Történelmi Tár” 1892. I. füz. 157. lap.)

1552. Horvát Bertalan a lippai várban talált 15 ép ágyut Aldana futása után 1552-ben Gyulára vitette s maga is oda ment.

(„Történelmi értesítő” 1888. 133. l.)

1553. július 21-én. Petrovics Péter levelet ír Ártándy Kelemenhez, Bethlen Gáborhoz s Gergelyhez, Nadányi Gyárfáshoz, Majsay Lászlóhoz s a királyné Kerekinél levő többi hiveihez, melyben értesíti őket, hogy Munkácsra megérkezett s egyszersmind felszólítja, hogy haladéktalanul munkához lássanak.

(Történeti lapok II. 691. lap.)

1553 augusztus 3-án. Bornemisza Gergely és Sárkány Pál Ferdinándhoz írt levelükben a lázadás szítói s az erdélyiekkel szövetkezettek között említik Ladányi Gerardust, Ladányi Györgyöt és Massay Lászlót.

(„Történeti Lapok” II. 660. lap.)

1553. augusztus 3-án. Bornemisza Gergely és Sárkány Pál egri kapitányok levelet írnak I. Ferdinándhoz, melyben értesítik, hogy Petrovics Péter és Dóczy Miklós családjával együtt „in Kenderes die hesterna (aug. 2. 1553.) hora 12 descendisse et ad Ladan castellum venire, inde ad oppidum Thur proficisci velle ac ibidem Turcas convenire intelleximus.”

(„Történeti Lapok” II. 659. lap.)

1555. A király megparancsolja Mágócsy Gáspárnak, a gyulai vár kapitányának, hogy a várat siessenek megerősíteni.

(Kovachich: Formulae styli LIX.)

1555. november 13-án. Az országgyűlési meghívó, mely Perényi Gábornak november 13-án küldetett, említi, hogy a király Nagyvárad s vidékének védelmét a város püspökére bizta. Az országgyűlés összehívásának egyik oka, hogy a Tiszán innen s túl fekvő nevezetesebb helyeket, mint Kassát, Váradot és Gyulát János erdélyi fejedelem hasonnevű fia számára követeli Szolimán.

(Kovachich: Formulae styli solemnes LI.)

1557. június 11-én. Somlyai Báthory Anna végrendeletében írja: „nagy rubint gyűrűmet hagyom Kerechen Lászlónénak, hogy emlékezzék meg rólam.”

(„Magyar Sion” III. köt. 295. l.)

1557. Ábrahámffy István halála után Szentandrás helységet Luka János kir. szolga erővel elfoglalta nagys. Zay Ferencz részére. Ellenemond özvegye Kecskeméti Patócsy Margit a pozsonyi káptalan előtt.

(Egyetemes magyar encyclopedia III. k. 300. l.)

1558. december 3-án. Miksa levele Ferdinándhoz. Mielőtt visszatért Bécsbe, meghagyta Ferdinánd tanácsosainak, a győri püspöknek, Dezsőfy Jánosnak és Gailler Zsigmondnak, hogy Mágócsi Gáspárral és Bornemissza Benedekkel a gyulai őrség ügyében egyezkedjenek ki. Ezek megis tették s a levelet is elküldték, de ő (Miksa) még nem kapta meg; ha esetleg Prágába ment, küldjék vissza.

(„Történeti lapok” III. 133. lap.)

1559. november 7-én. Ferdinánd király beleegyezik azon vallomásba s a birtokjog átruházásába, melyet a pozsonyi káptalan előtt Vizkelethy Jakab a kir. magy. Cancellaria jegyzője és fővényesi Gaal Bertalan tettek, mely szerint összes részeit Kupán s Dombegyházán, Csanádmegyében, Zentléleki Castellánffy Cristophorus gyulai királyi vitéznek engedik át.

(Kovachich: Formulae styli LI. 1.)

1559. decz. 7-én. Ferdinánd megparancsolja a gyulai kapitánynak, hogy Bajoni Istvánt Radák László, bizonyos gyulai huszárok kapitánya, ellen védelmezze és oltalmazza.

(„Magyar Sion” III. k. 311. l.)

1559. Ferdinánd király levele szerint, Borbála nevű úrnő előbb csömöri Zay Péter azután Gethey János felesége volt. Első férje után fia volt Zay Ferencz, a komáromi naszádosok kapitánya. Ez, midőn Borbála és Gethey János meghalt, a Szentandrason, Szenthetornyán, Chabachewdön és Kákán, Békésmegyei falvakban, levő részbirtokokat Borbála hozományának czíme alatt megtartotta. De midőn a hozományra nézve kielégítést nyert, az említett részbirtokokat özvegy Gethey Gergelyné Katalin kezére visszabocsátotta, lévén ezen néhai Gergely, Gethey János fia. Nevezett 1559. évben Chgybachyd nemesi részén községi jegyző volt Szakács Mihály; Polyák István, Ujlaki György diák özvegyének bírāja; Rábay Simon, Paksi Lajos bírāja; Kis Tamás, Mándy Kelemen özvegyének bírāja.

(Pesty Frigyes „Magyarország Helynevei” Budapest, 1888. I. kötet 58 l.)

Mándy Kelemen özvegye, Bethlen Anna, 1560. évben új adományt nyer Békésmegyében fekvő Zentetornya, Chybachudy és Szentandrás részbirtokaira, valamint Ötvenablakú aradmegyei és Otlaka zarándmegyei birtokokra. A Dánfy családnak Mártonban magvaszakadt és I. Ferdinánd ezen részjóságot 1560. évben Mándi Kelemen özvegyének, Bethlen Annának adományozta. Ez tehát más birtok lehetett, mint amely a Mándiaknak már 1559. évben kezökön volt (?) A Mándy-birtok az 1561. évi összeírás szerint 13 portát tett. Azonkívül ugyanez összeírás említi Zay Ferencz birtokát 7 portával. Csabacsúd ezen korban igen virágzó állapotban lehetett, ami nemcsak a porták számából, hanem azon körülményből is kitűnik, hogy, ámbár a többi békésmegyei porták után 1 forint szedetett adóul, a csabacsúdi portákra egy forintnál több volt kivétel. I. Ferdinánd király 1560. évben új adományt ad Paksi János komáromi kapitánynak, valamint Paksi Lajosnak és Jóbnak aradmegyei (?) Szentandrás, Csabacsúd, Komlós, Ötvenablak, és Zentetornya birtokára. Egy másik Paksi Jánosnak, Anna nevű leányát nőül vette Daróczy István, akinek utódai örökölték Csabacsúd, Szent-András és Komlós-féle uradalmak legnagyobb részét. Nevezett Paksy Jánosnak László nevű fiától származott két leány: Judith (Becsky Györgyné) és Klára (Holló Zsigmondné), a kik után leányágon örökölték Csabacsúdon a szent-katolnai Cseh, a tótváradi Kornis és Egerer családok. Ugyancsak a fentnevezett Daróczy István leányutódaitól örökölték Csabacsúd egyes részeit a szentgyörgyi Horváth, Kiss, Rosty és Aszalay családok ivadékai.

Az 1561. évi összeírásban Glesán Miklós, Ujlaki Sebestény, Ujlaki György és Paksi Lajos vannak mint birtokosok felsorolva. Harmadik része Csabacsúdnak a gerlai Ábrahámffy családé volt, s Vésztő, Mágor, Csaba, Gerla, Gerendás, Szentetornya, Megyer és Sopronnal együtt a XVI. században köznéven általánosan »Ábrahámffy jószágnak« neveztetett.

(Pesty F. „Magyarorsz. helynevei” Bpest, 1898. I. k. 59. old.)

Népes hely volt Csabacsúdnak azon része is, melyet az Ábrahámffyak már 1557. évben birtak; Csabacsúdnak azon részét, 1593. évben Pipaly Anna, Pipaly Jánosnak és Ábrahámffy Zsófiának leánya, úgy látszik, utolsó ivadéka a hajdan hatalmas Ábrahámffy családnak, férjének Váradi Pálffy Máténak, s fiának Istvánnak és Katalin nevű leányának zálogképen bevallotta.

(Pesty Frigyes „Magyarország helynevei.” Bpest, 1888. I. kötet 59. old.)

Az 1561. évben a király a hűtlenség bűnébe esett Hagymási Kristófnak Bogáros, Pakác, Billéd, Becskerek, Berekszó, Vaja, Szilas és Páznád nevű temesmegyei birtokait tőle elvévén, Kerecsényi Lászlónak adományozza.

(Pesty Fr. „Magyarország helynevei.” Budapest, 1888. I. köt. 248. l.)

1561. A királyi levél, mely magában foglalja a Békésmegyében levő Zenthmiklós falu adományozását, Czellenk Balázs, Zyligy Bertalan és Alpáry Bertalan számára.

(Kovachich: Formulae styli. LXXIV.)

1563. Junius 15-én. Kerecsényi levelet ír Ferdinándnak, melyben tudósítja őt, hogy hány foglyot vezettek el a törökök Gyuláról. — Békés városát szintén megrohanták s elpusztították. — Volt Békésen egy gonosz kereskedő, Mező Ferencz, ki többeket megcsalt és aztán a törökökhöz átszökött. Őt is nagyon megkárosította, mert elvitte azon 4000 forintot, melyet nagyságos Zay Ferencztől és Pesty Ferencztől kölcsönvett. — A törvény értelmében, minthogy nemes ember volt, nem merte fej- s jószágvesztésre ítélni.

(Pesty „Krassó m. tört.” IV. k. 83. lap.)

1563. nov. 15-én. Ferdinánd Balásdeák Márton gyulai katonát hadi érdemeiért a polgári állásból a nemességre emeli testvéreivel s összes rokonaival együtt. Czimere: pajzs közepén kettéosztva; a jobboldali kék mezőben futó törököt a baloldali sárga mezőben egy bajuszos, bokáig érő dolmányba öltözött, magyar vitéz üldöz feltartott egyenes kardjával.

(Károlyi cs. oklevéltára. III. k. 343. l.)

Mágócsi Gáspár 1564. évben panasolja, hogy Algeő nevű birtokából Ungnad Kristofor egri

kapitány, Balásdeák István és Kövesdy Bertalan 200 marhát elhajtottak. Az egri káptalan erről jelentést tett II. Miksa királynak.

(Pesty Frigyes: „Magyarország helynevei.” Bpest. 1888. I. kötet 126. old.)

1566. márczius vége. (A töröknek) „fizetett kémek hírül hozták, hogy az alávaló hitetlenek által a temesvári ejáletban, egy mocsár közepén, a békekötés ellenére épített Gyula nevű erős várba 5000 hitetlen zárkózott, igen sok eleséggel, fegyverrel s lóporral; hogy vezérük egy Kerecsin (Kerecsényi) nevű horvát ember s hogy a nevezett várat folytonosan erősítik. Miután a szerdár, Pertav pasa ő fensége, nagy pompával, méltósággal s díszszel rendbe hozta csapatát, megindult.” — Szelaniki Musztafa török író tudósítása.

(„Hadtörténelmi közlemények” I. füz. 1890. 71. lap.)

1566. szeptember elején. „Az előbb Temesvár beglerbégje volt Pertav pasa második vezér — ki Gyula vára ellen szerdárként nevezetett ki — a reá bízott szolgálatban nagy buzgósággal és erélylyel járván el, a nevezett várat elfoglalta, olyan formán, hogy a horvát bégek közt egyik leghiresebbnek, Keressin (Kerecsényi) bégnek szabad elmenetelt ígért e várból. — Azonban mivel málháinak és podgyászának elrablására nem adott engedélyt az izlam seregének, ez zendülés és czivakodás okává lőn, s midőn az említett bég válogatott bajtársaival elvonult, a katonaság nem lévén fékezhető, utána eredt, csapatát leölte, málháit elrabolta, a béget pedig élve kézre kerítvén, Szigetvár elfoglalása után ruméliai Musztafa aga nevű emberrel a szultánhoz küldötték.

Mikor ideérkeztek vele, a nagyvezér ő fensége, megzavartatva az eset által, ilyen szemrehányó s korholó szókat mondott: „Ugyan szép hírnevet hagytatok magatok után! Melyik népnél láttatok szerződés szegést? Majd meglátjátok, hogy a felséges Istennek parancsa ellenére a szerződést megszegő seregnek mi lesz a büntetése ezen és a másvilágon! Minek hoztátok ezt ide? Ki kívánta tőletek? Most tegyétek őt valamelyik várba. Mit szóljak én most ennek mentségül?” A nevezett béget tehát a maga nyelvén igyekezett megnyugtatni és igen nyájasan beszólt vele. „Menjetek s vigyétek őt Belgrád várába és jól bánjatok vele. — A visszatérés után majd jelentést tesztek állapotáról; igyekezzünk megnyerni az iszlám vallásának, hogy muszulmánna legyen.” A vigasztalás és nyájaskodás után nagy örömet mutatván jó kívánsággal elbocsátotta. Mire azonban a hadsereg Belgrádba érkezett, az ezen időt nem érvén meg, a pokol tüzére költözött « — Szelaniki Mustafa szavai.

(„Hadtörténelmi közlemények.” II. füzet. 1891. 225 oldal.)

1569. július 11-én. Miksa császár híveinek Nagy Gergelynek, Arday Antalnak és Kenderessy Boldizsárnak adományozza a békésmegyei Gyarmath, Bucha, Körösladam, Póhalma jószágokat, nemkülönbén a részben Békés-, részben Biharmegyében fekvő Kysharam (ng?) Pazman és Kowácsy portiokat, melyek előbb Ladányi István, László és Jánoséi voltak, de ezek János Zsigmondhoz átpártoltak s így birtokuk a koronára szállott.

(„Károlyi cs. oklevéltára” III. k. 384. 1.)

1580. Thorni Tamás karánsebesi és lugosi bán volt. Kemény János fejedelemnek is Thorni vagy Toronyi nevű nő volt az anyja.

(„Történelmi Tár” 1881. évfolyam.)

1587. Több gyulai katolikus lakos Nagy-Váradra jött, hogy Sziszeky Máté jezsuita atyát városukba hívja.

(Socherus: „Hist. Provinc. Austriae” soc. Jesu, 1740. I. 382—3. 1.)

1590. szeptember 24. Batory írja követének, hogy a németpártiak néhány zsákai jobbágyot elvittek és künn száguldoztak. Megfékezésükre a váradi kapitányok 50 lovast s 40 darabontot küldtek. »Kikre szept. 16-án rátalálnak a gyulaiak, Jeneiek, Békésiek és Erdőhegyiek, kik voltak úgymint ezeken és az mieinket körülfogván, kit levágtak benne, kit fogva elvittek, úgyanynira, hogy hírmondó is alig szaladott el közülök. Hiszszük azt, hogy az végbeli törökök is az dolgot az portának nem igen adják értésére, hanem szokások szerént az idevalókra adnak utat és ők panaszolkodnak, de ha lehetne, neked köllene panaszt először

tenned felőle.«

(Pesty „Krassó m. tört.” IV. köt. 166. lap.)

1592. A Debreczenben nyomtatott »Cisio« szerint Gyulán szent Mihály napján tartatott vásár. Egyéb békésmegyei hely nincsen megemlítve. Túron N. B. Asszony és szent Márton napján volt vásár.

(„M. Könyvszemle” 1877. évf. 14. 1.)

1602. augusztus 6-án. Nyári Pál Mátyás főhercegnek írja, hogy Bektes basa Gyulán időzik seregével s az a szándoka, hogy az anatóliai basával Temesvárnál egyesülve, Lippa és Jenő vidékét tönkretegyje s elpusztítsa, sőt ha lehet, Lippát és Jenőt kézrekerítse.

(Pesty „Krassó m. tört.” IV. köt. 231. lap.)

1612. Julius 1-én. Thurzó György Rédey István, Pál, László, Péter és Jánosnak az ő, de különösen atyjuknak hadi érdemeiért »nova donatio« czimén adományozza a Békésmegyében fekvő Öcsöd helységet.

(„M. Könyvszemle” 1883. évf. 43. 1. lsd. Turul 1883. 130. 1.)

1619. decz. 30-án. „A lippai béget Uzzulló Záde Mehemed béget csak közel Lippához a németek üték meg s vágák le.”

(Rozsnyai Dávid tört. maradványai. Magy. tört. eml. II. oszt. írók VIII. k. 209. 1.)

„A hódoló falukban most is lakó és ezután is lakozandó nemesség se adóval, se dézmával ne tartozzék.”

(Rozsnyai Dávid tört. maradványai. Magy. tört. eml. II. oszt. írók VIII. 123. lap.)

1619. december 30-án. „Eger vidékén a szegedi béget, Muttedim béget, hatalmas császár földén fogák el és sanczon (sarcz) szabadult. A tömösvári districtusban a gyulai szancsák-béget, 60 nevezetes agákkal és jószágos urakkal levágták ugyan a németek.”

(Rozsnyai Dávid történeti maradványai. Magy. tört. eml. II. oszt. írók VIII. köt. 209. 1.)

1629. november 18—28. közt. Murteza budai pasa biztatja Bethlen István kormányzót, hogy ne féljen: megvédelmezi ő. - »Ha hadakra szükségtek léssen, az tömösvári hadakat Gyulára küldjük, az mi fiunkat is, Mumi béget (másutt Memi bácsi bég) Gyulára rendeltük. — Tudjátok, az mi hadaink jó lovasok.«

(„Történelmi Tár” 1884. évf. 289. 1.)

1629. decz. 3-án. Ibrahim tömösvári pasa írja a Bethlen Istvánnál követségben járó Muharrem szolnoki pasának, hogy Murteza budai pasa »erős parancsolása« szerint »Gyula várához« kellene mennie »az tisztében levő hadakkal.« — De meglehet, hogy Lippánál gyűlnek össze summa szerint.

(„Történelmi Tár” 1884. évf. 292. 1.)

1629. decz. 3. Ibrahim temesvári pasa Bethlen Gábor halálának hírére Murteza vezérpasától parancsolatot kapott, hogy késedelem nélkül Gyulára menjen. Kérdi (decz. 3.) Bethlen István kormányzótól, Gyulán avagy Lippán táborozzék-e?

(„Történelmi Tár” 1882. évf. 67. 1.)

1629. decz. 7. Murteza budai pasa levelet ír Bethlen Istvánnak Budáról s értesíti, hogy Tömösvártt, Gyulán és Döbröcönben török hadak vannak, s a hova szükséges, oda mennek, csak hirt adjon neki.

(„Történelmi Tár” 1882. évf. I. füz. 71. lap.)

1629. decz. 15-én. Bethlen István kéri Murteza budai pasát, hogy rendelje vissza a Gyulánál összegyűlt hadakat, mert az ellenpártiak azt hiesztelik, hogy Jenőt akarja kezébe venni a török had s ennél fogva kénytelen volt valami lovast és gyalogost Jenőbe küldeni.

(„Történelmi Tár” 1884. évf. 300. 1.)

1629. decz. 17-én Gyula várában. Ibrahim temesvári pasa tudatja Bethlen Istvánnal, hogy éppen kezébe kapott rendelése szerint ez órában Memi bácsi béggel visszaindult.

(„Történelmi Tár” 1884. évf. 301. 1.)

1633. április 26-án. A gyúrberényiek írják asszonyuknak özv. Károlyi Mihálynénak, „hogy

ama rossz pap miája” sok bajuk volt „noha igazságuk ki is tetszett a fejedelem ő Nagysága székén, noha sok fizetésünk és fáradságunk lött miája.” A sok fizetés miatt 10 ember elment a faluból. Sokat zaklatják őket más urak is. „Csomaközy ez téiben felvitete bennünket” „Jote Gergely szalontai kapitány is reánk küldte, szolgálóinkat felköltöztette és elvívé közölünk.” Akkor éppen Megyaszóról kaptak levelet, jobbágyakká akarván fogni őket. Védelmet kérnek „Én Ngod hites bírása Chie Mátyás azt irhatom Ngodnak, hogy az Ngod faluja Gyúr (de nem Berény) elpusztult, csak az szabados vagyon másodmagával ott.”

(gr. Károlyi cs. oklevéltára IV. 248—249. 1.)

1636. Betlen István naplója. „26. szept. jöttünk át a szolnoki hidon; 27. szállottunk Ecsődhöz; 28. Szarvashoz; aznap érkezék Moldvai László Memhet agával és Van Alibéggel az portáról jó hírekkel; 29. szállánk a gyomai és egei mezőre; 30. Nemeskerekekhez; oct. 1. Gyulához; 5. indulánk Szalonta-felé; 6. estefelé érkezünk meg az táborfelé az nap lévén meg rész szerint az ellenkezés és egykevés ütközés, ki miá az Kornis Zsigmond uramnál való had éjszaka elfuta, az mi hadunk is visszajöve nem adván helyt az tömösvári Bekir nevű szerdár az mi tetszésünknek, hogy azon helyben várjuk meg az viradttat. 12-én indulánk Gyulától Székudvarhoz; 13. Pálélésihez; 14. Lippához. (309.1.) 15-én expediáltam szolgálóimat Illyéhez (Hunyadm.). Az nap hajtották el a jeneiek a világosváriak marháját. 23. jövének Pálélésihez az Rákóczy uram hadai.”

(„Történelmi Tár” 1884. évf. 308-309. 1.)

1644. Rákóczy György kérései a portához: „Tömösvári, egeri pasáknak, hatvani, szolnoki, szegedi, lippai, gyulai zászlós bégeknek is hasonlóképen kemény sententiával külön-külön egy-egy parancsolatot irasson s küldjön a fényes porta kezünkhöz ezen emberünktől, hogy ha a szükség úgy hozza magával s tőlünk azon fényes porta parancsolatival requiráltatnak, mindjárt jöjjenek mellénk.”

(Rozsnyai Dávid tört. maradványai Magyar tört. emlék. II. o. irók VIII k. 148. 1.)

1654. II. Rákóczy György írja a portai kapitánjának, hogy a lippaiak két izben is kijöven Tatarest, Borsekzam, Blázesd és Tót nevű igen jó falukat felégették és földig ronták. A gyulaiak pedig Gyepes és Káránd nevű falut 1652-ben behódoltatták, 1654-ben pedig fölégették és öszszesen 7 falut tettek semmivé.

(Rozsnyai Dávid tört. maradványai Magyar tört. emlék. II. o. irók VIII. k. 149. 1.)

1648. december 1. Károlyi Ádám és László Mihály fiai birtokaikon megosztóván „Gyúr-Berény falu alföldi jószág” Lászlónak jutott.

(gr. Károlyi cs. oklevéltára IV. k. 280. 1.)

1649. A török háborúk alatt Ditér elpusztult és Rákóczy György fejedelem már mint pusztát ajándékozta Ditért 1649. Baka Ferencz borosjenői alvárnagynak és Súl Pál ottani zsoldos katonának.

(Pesty Frigyes „Magyarország helynevei” Bpest. 1888. I. kötet 84. lap.)

1655. évben Balajthy Ferencz az ő egész pusztai részirtokát Csyabacsyüdön Törő Pálnak és Andrásnak és örököseinek 900 magyar forintért elzálogosítja; mert a birtok a török hatalom torkában van és a gyulai és szolnoki határ között fekszik úgy, hogy csaknem semmitsem jövedelmezett. Nevezett Balajthy Ferencz, telegdi Balajthy János fia és György unokája volt. Ezen György leánya Erzsébet, mint néhai Telegdi Csanád István özvegye emlittetik ez időben.

(Pesty Frigyes „Magyarország helynevei” Bpest 1888. I. k. 59. old.)

Wesselényi Ferencz nádor 1665. évben megerősíti Teleki Mihályt a békésmegyei Déter, Csarna, Povád-Domb, Telek, Ludad, Fás, Murahely és Borosgyán birtokában, visszavonván a Farkas Fábíán putnoki kapitánynak, Gergelylaki Istvánnak, Török Bálintnak, Beksy Pálnak és másoknak tett adományt, melyet ezek áltudósítással tudtak elérni.

(Pesty Fr. „Magyarország helynevei” Bpest. 1888. I. k. 84. oldal.)

1663. Hadadi gróf Wesselényi Ferencz nádor 1663. évben Szöllösy Mihálynak és nejének

Rácz Erzsébetnek, ugyszintén Borbély Ferencznek és nejének Rácz Katalinnak védlevelet ad több csongrád és békésmegyei, valamint Gyoma, Tölgy, Endrőd, Gerhe, Sirián és Király nevezetű Zarándmegyében fekvő javakra.

(Pesty Frigyes „Magyarország helynevei” 128. l.)

1667. május 5-én. Gombos György, Marosi István és Galaczi Miklós Kolbász faluból irják a dobozi és békési biráknak, hogy „Berény és Gyűr-felé” szántani vagy kaszálni ne merjenek, hanem hozzájuk jöjjenek (bizonyosan ónodi katonák voltak).

(gr. Károlyi cs. oklevéltára IV. k. 471. l.)

1667. május 8-án. Bökönyi Mátyás (hihetőleg békési bíró) Békésről ír Károlyi Lászlónak s kérdi mitévő legyen? Mert némelyek őket fenyegetik s nem engedik a gyűri és berényi földet élni; tavaszkor egy barázdát sem szántottak; az őszi vetést nem merik majd aratni. „Az sok tolvajok miatt az szegénység, az hol lakik, valami keveset szántanak, többire csak kertünk ajatt, de különben ki nem mehetnek, hanem fegyveres kézzel őrizik magukat. Ime csak mostan az Nagyságod földiről elhajtottanak az ónodi katonák, Fodor Pál nevű, feles marhákat az berényi földről. Csak oda vadnak.”

(gr. Károlyi cs. oklevéltára IV. k. 472. l.)

1670. ápril 22-én. A békésiek Lente Jánost felküldik Ócsva-Apátiba Károlyi Lászlóhoz, hogy bérelje ki a gyűri földet. Megis alkudtak 20 tallérba. „Akik a berényi földet használni akarják, csinálhassanak rekeszt a folyóra — miglen falujok felépül” s erre egyenkint egy tallért adjanak, másnak nem szabad. A határ felhányását Böldi Jánosra bizzák. Mivel 20 tallérral már adósok voltak a békésiek, a következő Szent-György napra 42 tallért kellett fizetniök.

(gr. Károlyi cs. oklevéltára IV. k. 481. l.)

1684. június 29-én. A berényieknek 1672—1684. években évenként mindig 34 tallért kellett Károlyi Lászlónak fizetniök. Ebben fizettek: Boros István nevű emberük vitt Margittára 105 frt = 50 tallért; Borsos Pál nevű emberük Debreczenbe vitt 63 frt = 30 tallért; Boros István megint Debreczenbe 1684. júniusban vitt 42 frt = 20 tallért. A 11 évre még tartoztak 274 tallérral. Károlyi továbbra is csak ennyi adót vetett rájuk, megjegyezvén, hogy, ha új ember telepedik közibök, az megint 1 tallért fizet.

(gr. Károlyi cs. oklevéltára IV. köt. 500. l.)

1685. július 16-án. Bélmegyeren lakó Kántor István által a berényiek Debreczenbe küldtek 100 frt = 40 tallért.

(gr. Károlyi cs. oklevéltára IV. 500. l.)

1685. december 18. Gyulai Ferencz Karaffával folytatott discursusában említi Gyulát, Lippát és Temesvárt, mely városok Erdélyhez tartoztak. (Az erdélyiek persze jogot formáltak hozzá, de Gyulára nézve aligha volt igazuk.)

(„Történelmi Tár” 1882. évf. III. füz. 486. lap.)

1686. márczius 16. Zaránd, Arad és Békés megyéket az erdélyi fejedelemséghez tartozónak állítja egy levél, mely a bécsi követekhez iratott. Ugyanezen levél értesítést is közöl Szörin, Arad, Békés s több partiumbelim egyik állapotjáról.

(„Történelmi Tár” 1886. évf. II. füzet 302. és 306. oldal.)

1686. június 7-én. Mohamet váradi pasa írja Apaffynak „Az itt való híreket is megirtam kegyelmednek mostani levelemben pünkösd napjának előtte ötöd nappal. Mikor itt Szöllösön az vásár állott, szeredán Szolnokbul, Szarvasbul, Szent-Miklósbul másfél ezerig való labanczok magukat összeszedvén, lovas, gyalog, akartának vadasokat fölverni és meghozván hírét, elejökben hadat küldöttünk. Isten megsegítvén vitézeinket, megverték a labanczokat, ezerig valót benne kit levágtak, kit lefogtak, kit sárban tapodtanak, kiket házban égenettek; Komádiban zászlókat is tőlök elnyertek 8-at és ugyan Pünkösd II-ik napján Szarvasban az mely labanczság volt, az kastélyt, palánkot, hidat megégették magok és elmentenek Szolnok felé és Szent-Miklós felé, akik megmaradtanak volt is benne.”

(Alvinczy Péter okmánytára. Szilágyi Sándor. Magy. tört. eml. I. o. XIV. k. 220. lap.)

1686. Teleky Sobiesky lengyel királynak írja, hogy Tömösvár, Lippa, Gyula, Jenő és Várad határaiban nagyon elsokasodott a török.

(„Történelmi Tár” 1888. évf. II. füz. 359. oldal.)

1687. mártius 28-án Thököly Imre levelet ír a francia udvarnak Gyula várából.

(„Történelmi Tár” 1887. évf. I. füzet, 172. oldal.)

1687. márczius 28-án Thököly Imre levelet ír a francia királynak Gyulán tartózkodása alatt.

(„Történelmi Tár” 1887. évf. I. füzet, 171. oldal.)

A békésmegyei közmondások, népdalok, helynevek, népregék s tréfák gyűjteményéből.¹

Fontos nemzeti missiót teljesít a „régészeti és művelődés történelmi egyesület,” midőn a közmondások, helynevek, népmesék stb. összegyűjtését tűzte ki célul. Minden esetre itt az utolsó óra a gyűjtésre, mert pár év múlva a régi életnek teljesen nyoma vész s a nép szokása, erkölce, észjárása, szellemvilága változik s magyar nemzeti színezetét veszti, közmondásaink, népmeséink, babonáink, szokásaink, helyneveink feledésbe merülnek, előli azokat az új korszellem. Gyűjtsünk tehát amíg lehet. Helynevek, egyelőre csak Gyula és Doboz határára vonatkozók soroltatnak, azonkívül kidolgoztattak: Békés, Vésztő, Szeghalom és Vári beliek, ha ezen módon célszerű lenne az ismertetés, úgy jövőre azokon a sor. Ugyanezen szándékos megrövidítés alá estek az összes többi címek is. Az országos közmondások megyénk magyar vidékein annyira ismertek és használatban vannak, hogy e tekintetben Békésmegye hazánk bármely vidékét felülmulja, itt inkább csak azok soroltatnak, melyek kivált nálunk eredtek, vagy az ország más vidékein általában nem élnek a nép ajkán. Népdalokul a Balogh – Szakáll - Jámbor stb. jeles költőink költeményei elhagyásával csak a „népköltészet” körébe vágók vétettek fel s e tekintetben, akár a versformát, akár a tárgyat vesszük is — a megye magyar vidékei mintaszerűek; elmondhatni, hogy a népdalköltészet Békésmegyében virágzik s a népdal eredete nyomozható itt. „Tréfa és való” cím alatt köteteket lehetne összeírni a nép köréből, kár, hogy ezek legnagyobb és legszellemesebb részét kinyomtatni nem lehet „Zamatos” magyarsága (frivol v. drasztikus) miatt. Babona a felsoroltakon kívül van elég, — gyűjtése folyik. Játékok közül a felvett kettő nagyon szokásos, mindegyik ősréginek van elismerve. „Népmesék” gyűjtése lenne azonban a legérdekesebb feladat; mellesleg érintem, hogy a magyar ősidőkre vonatkozó több töredék él a nép ajkán, de minden összefüggés nélkül és hézagos. Van pl. Szt. László, Salamon, Kún László, Mátyás király korabeli. Továbbá nyomán vagyok egy ősrégi, pogány temetésről szóló mondának, mely még az „ifjú halottat éjfélkor szüzek által czepeletti s a vízbe temeti.” Ha teljes lesz, okvetlen beküldöm.

I.

Közmondások.

Minden kezdet nehéz; amilyen a munka, olyan a fizetés.
Őszkor porba, tavasszal sárba vess (buzát).
Az úr a pokolban is úr.
Véka eső köből sár (őszkor); köből eső véka sár (nyáron).
Két pohár víz egy pohárba bele nem fér.
Volt itt víz? Lesz is! Ide nem építünk. (Török közmondás)
Pokolban is esik egyszer vásár.
Eltalálta! szarva közt a tőgyit! (Gúny.)
Tányér, kanál nem jár csördülés nélkül (t. i. házas élet.)
Egy tehén még nem csorda.
Nyomtató lónak nem kötik be a száját.
Agyonütötte a szita az urát (kikapó leány).

¹ E gyűjtemény egybeállítására egyesületünk buzgó elnöke 10 darab aranyat tűzött ki pályadíjúl. A nyertes pályaműből itt közlünk egyes részleteket. Ezek legnagyobb részt a gyulai és dobozi nép ajkáról vannak összegyűjtve s irányadóul szolgálhatnak arra nézve, mikép kellene más helységeken a gyűjtést folytatni.

Olcso fuvarosnak több pénze van, mint a drágának.
Sűrű gazda ritka ruha.
Okosabb az ember, ha a tanácsból kijön.
Szegénynek szegény a szerencséje is.
Ki minek a mestere, annak a szegénye.
Belenyert, mint Bertók a csikba.
Jó lónál csak a jó asszony jobb.
Hosszú haj rövid ész.
Szép asszony, szép ló, egyformán pénzfaló.
Zöld lovat, okos tótot, szép öregasszonyt hol láttál?
Ahova az ördög maga nem megy, oda vénasszonyt küld.
Pokolban sem azért ég a tűz, hogy ott kend pipára gyujtson.
Könnyebb 100 bolhát, mint a kikapó asszonyt megőrizni.
Az asszonynak első dolga, hogy szép legyen, esze csak annyi legyen, hogy ha esik az eső, a csorgóban ne álljon.
Nem lehet az asszonynak hinni, amíg annyi ereje van, hogy egy hólyagot el bír húzni a jégen.
Te viszed a nagydobot, — az Isten nyila megüti.
Feszit, mint két cső tengeri egy zsákban.
Összerázták az abroszt (összevesztek).
Segíti az ördög a maga legényeit.
Ki szelet vet, vihart arat.
Szemérmes koldusnak üres a tarisznyája.
Üres kamarának bolond a gazdasszonya
Szemesnek áll a világ, vaknak az alamizsna.
Hetven vannak, mint a Balogh ördöge.
A jó ló a padláson van.
Addig hajtsd a fát mig vessző.
A mely kutyát bottal kell hajtani a nyúl után, sohase fogja az meg.
Ki sokat markol, keveset fog.
Rest kétszer jár, fősvény többet költ.
Kinek sok az idő, még kifogy belőle.
Ebül gyűjt szeredék nem száll maradékra
Ebül gyűlt, ebül költ.
Kaparj kurta neked is lesz, ebszerzemény kutyául vesz.
Egy hamis krajczár száz igazat elvisz.
Lúdtól tanul a liba.
Tanulj tinó, ökör lesz belőled.
Jobb kétszer kérdezni, mint egyszer véteni.
Az idő a gazda.
Feljött a hava.
Pénzzel járnak a vásárt.
Pénz emberség, ruha tisztesség.
Megfizeti a nagy harang, a kicsi meg ráveri.
Adszi, nesze! (add a pénzt, itt a portéka.)
Ki könnyen ígér, nehezen ad.
Nincs olyan kár, amiben haszon ne legyen.
Amely kutya egyszer átuszsza a Köröst, többször nem fél tőle.
Mégbánta, mint a kutya, hogy kilenczet fiadzott.
Kirepedt, mint a Seres kutyája.

Akasztott ember házában ne emlegesd a kötelet.
Kivágja a fiastyúk s szürét.
Halál ellen nincs orvosság.
Utolsó betegségnek Isten az orvosa.
A házasságot — mint a tűz az aranyt — hét tél, hét nyár választja meg.
Sok beszéd szegénység.
Sok kéz hamar kész.
Kicsi gyermek kis gond, nagy gyermek nagy gond.
Annak a nótáját füttyöld, akinek a szekere farán ülsz.
Amely fának árnyékában ülsz, azt ne nyesegezd.
Nem akarásnak nyögés a vége.
Adtál uram esőt, de nincs köszönet benne.
Aki siket, az vak is.
Maga szopta az anyját.
Indulj dinnye, lódulj zsák, jön a török, majd levág.
A foltos nem szegény, hanem igen a rongyos.
Beleköt az élőfába is.
Szegény az eklézsia, maga harangoz a pap.
A mesterségnek arany a fenéke.
Tűzbe tenném érte a kezemet.
Több ház, mint templom.
Amilyen a „jó nap”, olyan a „fogadj Isten”.
Biztatja, mint Toldy Miklós a lovát.
Sorba megy, mint a falusi bíróság.
Kása nem étel, tót nem ember, magyar gazember. (Tréfásan)
Könnyű a szó, de nehéz a só.
Könnyű a szegényt kinevetni, de nehéz felruházni.
Hamvába hótt ember.
Ha jösztek lesztek, ha hoztok esztek.
Megfejné a szunyogot is. (fösvény)
Sohase bízd magad senki bakójára.
Meggyógyul, ha a sárgaföld megszívja.
Kecske sem menne vásárra, de huzzák a szakállát.
Legjobb szakács az éhség
Legtovább tart a becsület.
Ne legyen a csirke okosabb a tyúknál.
Nem titok, amit ketten tudnak.
Minden zsák megtalálja a maga foltját.
Csalánba nem vág a menykő.
Vasárnap font fonat nem soká tart.
Veszett fejszének nyele fordúl.
Döglött lovon patkó.
Lóval kötőfék is velejár.
Folttal tart az uj.
Urak kérése parancsolat.
Üres hordó jobban kong, mint a teli.
Utczán fodros, otthonn rongyos.
Elég egy sütetből egy lepény.
Rókának róka a fia.
Okos nem botlik kétszer egy kőbe.

Hallgatni arany, beszélni ezüst.
Nem árt a kutyának, minek kereste magának.
Mindjárt kellene, mint cigánynak a meleg czipó.
Nem ver az Isten bottal.
Együtt főzték, együtt egyék.
Egy rókáról nem lehet két bőrt nyúzni.
Elég szép aki ép.
Szekerem ment, gyalog jött.
Pecsenyeforgatás nem jóllakás.
Maga kárán tanul a magyar.
Délről derül, bocskor merül.
A falnak is füle van.
Kinyillott a szeme.
Megégette már egyszer a kása a számat.
Áldott Szent-György, átkozott Szent-Mihály. (Czigány közmondás.)
Nyáron minden bokor szállást ad.
Rosz hir szárnyon jár, a jó alig ballag.
Az egészség fonszámra megy el, latszámra tér vissza.
Ebre nem bizzák a hájat.
Diót török a csontoddal.
Csak addig lennék én szegény.
Addig tart, míg a málé kisül.
Étel, ital, álom, boldogít e három.
Aki mer, nyer.
Várt leány várat nyer.
Megissza a levét.
Nincs hazugság nélkül.
Többet ér a bíró kegye, mint a törvény hegye.
Akinek Krisztus a barátja, az nem kárhozik el.
Nem oda Buda.
Nem úgy verik a cigányt.
Telhetetlen mint a papzsák.
Elhegedülte szent Dávid.
Ördögnek adta a lelkét.
Fogadatlan prókátornak eb a fizetése.
Hivatlan vendégnek ajtó megett a helye.
Bibor, bársony vendégség, jobb egy napi egészség.
(Hunczut a p t ha olyan mint egy araszt.)
Ha az ember öregszik, kályha mellett melegszik
Kenve forog a kerék.
Hol kerék, hol talp.
Egyszer hopp, másszor kopp.
A baj sohasem jár egyedül.
A lónak négy lába van mégis botlik.
Tormába esett féreg.
Ordit, mint a fába szorult féreg (t. i. a farkas a törben).
Halászélet a gyöngyélet, nem kell ahoz tudomány, csak jó víz meg jó dohány.
Halász, rákász, madarász mind éhenkórász.
Szőrért szórt. Szemért szemet.
Megmossák a fejét. Gyűjtik a parazsat a fejére.

Megemlegeted a magyarok Istenét.
Nincs olyan megrakott szénásszekér, melyre fel ne térne még egy villával.
Czigánytól szemet vett. (Drágán vett.)
Szükség törvényt ront.
Nem eszi meg a farkas a telet, de a fülemüle sem füttyöli el a nyarat.
Csak a szele gonosz.
Kinek a foga fáj tartsa nyelvét rajta.
Akinek nem inge, ne vegye magára.
Kiki a maga baját érzi.
A szegénynek ajándoka drága.
Müveletlen földön gazt szoktak aratni.
A jó pap holtig tanul.
Nehéz az ellőtt nyilat visszahozni.
Mehalt Mátyás király, oda az igazság.
Könnyebben eltart egy apa hét gyermeket, mint hét gyermek egy apát.
Fenn az ernyő nincsen kas.
Eljár az idő.
Amely kutyának veszett nevét költik, meg kell annak veszni.
A szamarat, ha Bécsbe viszik is csak szamár marad.
Disznó orrára aranyperecz.
Szamár hátán bársonnyereg.
Szolgál az idő, de senkire sem várokozik.
Kinek az Isten hivatalt ad, eszet is ad hozzá.
Kiki a maga háza előtt seperjen.
Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok.
Jobb kevés bizonyos, mint sok bizonytalan.
Többet ront egy rossz példa mint húsz jó építhet.
Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra.
Mit magad végezhetsz, azt ne bízd másra.
A lelkiismeret a legjobb bíró.
Ne félj azon ebtől, mely nagyon sokat ugat.
Sokat kell tünni még a királynak is
Hamar munka ritkán jó.
Aki nem dolgozik, ne is egyék.
Pórul járt.
Lóról számárra ült.
Nagy kő esett le a szívéről.
Szeget ütött a szó a fejébe.
Nem messze esik az alma a fájától.
Olyan kevély, mintha övé volna a diófaig.
Könnyü Katót tánczba vinni.
Minden út Rómába vezet.
Sírva vígad a magyar.
Kéz kezét mos.
Tekintetes paszuly, nemzetes káposzta, hallja kend krumpli, czoki sárgarépa.
Mihelyt szabó, mindjárt báró.
Ebsont beforrad.
Úrral egy tálból nem jó cseresznyét enni.
Lesz eső csak házfedél legyen.
Nem lesz belőle prédikációs halott.

Az átok helyet keres.
A szegénységet nem lehet titkolni.
Alvó róka nem fog nyulat
Száz esztendő mulva majd nem fáj a fejünk.
Katonának jól megy dolga, sóra, fára semmi gondja.
Hunczut az ember amig eleven.
Minden farsangnak van egy bőjtje.
Vigye el a tatár.
Kutyafejű tatár.
Igaz jószág nem vész el.
Minden szentnek maga felé hajlik a keze.
Hirét hallotta mint katona a kávénak.
Sógorság, komaság nem nagy atyafiság.
Madzagos békési, a sarkadi bicskás, a dobozi magyar, a vári tarisznyás.
Döglött kutyának árok a helye.
Nem bánom-ból lesz a bánom.
A becsületes ember megőszül, a hunczut megkopaszkozik.
Veres kutya, veres ló, veres ember, egy se jó.
Pál fordul köddel, ember meghal döggel.
Ha fénylik Vincze, tele lesz a pincze.
Benedek zsákkal hozza a meleget.
Üres tarisznya nehezebb, mint a teli.
Ha tisztesség viselje más is.
Nézd meg az anyját, vedd el a lányát.
Az adósság egy tálból eszik a gazdával.
Könnyebb utólélni a hazugot mint a sánta kutyát.
Hazának füstje is kedvesebb, mint idegen országnak a tüze.
Szemesnek elül a zsebe, félénk katonának hátul a sebe.
Ki bottal köszönt, annak doronggal felelnek.
Felnőnek a lányok az ágy alatt is.
Rendén van a szénája.
Kutya jár a kertben.
Okos, mint a vári kos.
Botba ugrik.
Bánja a kis szék, ha lába kitörik.
A szegényt még az ág is húzza.
Szólj igazat, betörik a fejed.
Kenyértörésre kerül a dolog.
Meválik, hány zsákkal telik.
Majd kitünik a vallasznál.
Aki bírja, az marja.
Ne perelj, a békesség, mindig biztos nyereség.
Mézből sem jó a sok.
Ott hever a Dóczyné ládájában (t. i. az ágy alá lökve)
Nem Csáky szalmája.
Köd előttem, köd utánam.
Nagy nevetésnek sirás a vége.
Ott hagyta a kis széket.
Nagy úr a muszáj, de a »nem lehet« még nagyobb.
Szarvas tag az uraknak, lencse, borsó parasztnak (szójáték a 2 első szónál.)

Kinek a pap, kiknek a papné.
Szerencsés gyerek, kinek apja pokolba ment (t. i. gazdag volt.)
Több is veszett Mohácsnál.
A vén cigány mindennap egy nótát felejt.
Lábába szállott az esze.
Inába szállt a bátorsága.
Amilyen a mosdó, olyan a törölköző.
Dögre gyűlnek a varjak.
Kerül moslékra kutya.
Bőrével számol.
Pityergőre áll a szája, mint akinek dinnyeföld nem jutott.
Nem engedi a dinnyecsősz.
Vásár után okos a csizmadia.
Aki szolgál, nem úr az!
Szedjük vegyük a sátorfát.
Felszedték a sátorfát (elmentek.)
Pakolj Sára, mulik a vásár! — stb.

Mondókákból.

(Lakodalmiak.)

Egy szem búza két szem rozs
Esküvőre megyünk most!

Aki miránk báméskodik
Az közibénk kívánkozik!

Megálljunk most itt a hidon
Hadd bucsúzzon a menyasszony

Újévi.

Mondanék egy rygmust, ha meghallgatnának,
De még akkor inkább, ha nem kaczagnának;
Eljött kis karácsony, borzas szakállával,
Kilyukadt a csizmám, nem győzőm szalmával;
Adjanak egy krajczárt, avagy kettőt hármat,
Hadd foltoztassam meg a rongyos csizmámat!

Névnapi (Dalhoz való.)

Üdvözlégy szent János, hogy neved napjára,
Az Isten megtartott, felvírasztott mára,
Szent János viseli ragyogó sugarát
E nemes ház felé tartja vitorláját,

Nyilik az égnek ragyogó sugáa
Oszlik felhőknek bánatos homálya
Arany czédrusnak arany koronája
Tündöklük rajta, tündöklük rajta.

Húsvéti öntöző.

E háznak kis kertjében
Van egy rózsató,
Rózsás kertben nevelje
A jó Teremtő;
Vizet öntök rózsatóre,
Szálljon áldás a fejére,
Az Istentől ezt kérem,
Piros tojás a bérem.

Játékok.

Hol jársz, hová mégy, szent Erzsébet asszony!
Innen, innen asszonyom,
Fehérvárnak alóla
 Kapitány uramtól küldeték
 Kigyelmednek lányát kéreti
 Szebbiket, jobbikat, karcsú magasabbikat.
Az én lányom nem eladó, csak házamba felillendő
A kis ujját sem mutatom aranygyűrű nélkül
Még a vállát sem mutatom fátyol ingváll nélkül
 Elviszem én ötét Lipityomba Lupityomba
 Czigány czimeresnek, hajdú hegedűsnek

Ha nem adod lányodat, már én innen elmegyek
Többet vissza sem jövök
 Apátoknak, Anyátoknak
 Többet nem is szólok,
 Többet enni sem hozok
Sári, vári kanári, állj kedvemre kis Mariska
 Tanulj emberséget,

Játék.

Tiz, tiz, ki népei vagytok?
Lengyel László, jó királyé
Az is nekünk ellenségünk,
Az ángyam kendője, vajjon mi van benne, —
Oláh rózsza, fodorminta
Kis kacsa fördik, fekete tóba,

Anyjához készül Lengyelországba
Érik a meggy, érik, hajlott ága hajlik
Levelibe kis menyecske azt vedd akit szeretsz,
Ezt szeretem ezt kedvelem
Ez az én édes kedvesem
Ha pénz volnék csendülnék, Rózsa, volnék kerülnék
Mégis kifordulnék.
Ég a gyertya, ha meggyújtják
Mikor ezt a tánczot járják
Járjad, járjad jó katona
Hadd dobogjon ez az utcza
Állj ki már, kis leány.

II.

Helynevek.

Doboz-falu helynevei.

Ásászug. Gerlai erdőbe Póstelek-felől beszögellő tisztás hely, háromfelől erdő környezi. (Liget) Romokat ástak itt ki.

Bodoreger. Urasági réten fekszik; az itt termett égerfák buja növése után nevezve. (Bodoregri.)

Basafája. A határ vagy az erdő legvastagabb fáját időről-időre úgy nevezi a nép. Ennek az az eredete, hogy a törökök idejében a gyulai basa kijárt látogatóba a dobozihoz, valami Czáfor basához. A dobozi basának volt egy kiválasztott vastag fája az erdő közepén, az alá gyültek s a lányokkal mulattatták magokat a török urak. Ámbár a basák a lakosokkal nem bántak tulságos embertelenül, mégis a dobozi nép mindig villongásban élt a basákkal s Czáfor basa halála után is ki-kijárván a gyulai basa, egyszer a lakosok meglesték s a nagy fa alatt megrohanva hanyat a földre fektették, lábát és karjait kinyújtóztatták, kampós, vastag ágakat vágta a fáról, azokat a földre beverték úgy hogy a kampók a basa karjait, lábait a földre szoritották; szintugy lekupózták a derekát, nyakát is, hogy tehetetlenül kimeredve ott halt meg s a nyüvek ették meg. Ez a fa, mely alatt ez történt 30 évvel ezelőtt kivágatott. Most is van egy iszonyu vastag fa, s most ezt hívják basafának. (Szentfa.)

Bödösér. A falu közepén egy patkóalakú nagyon mély ér van tele vízzel, náddal, sással s a házak ennek külső, belső szélére és a patkóalak közepébe vannak épülve; udvaraik véggel-lábbal a vízre nyulnak s feleviz egyik szomszédé, fele másiké. Így minden háznak van saját külön vize rucza, liba tenyésztésre. A belül fekvő tér neve „Bödösköze,” az ér ősrégi neve „Bödös.”

Itczeér. A Fehér-Körös-Csatornából Szanazug felett balfelől kiszakadó ág, mély és széles, mint az anyakörös; a gyulai és dobozi határ között halad, Békés felett Dánfoknál a Fehér-Körösbe fut. A szabályozás óta vize fogy s a szanazugi százados fűzfák is ennek folytán kiveszésnek indultak.

Csajka és Göрге. A dobozi határnak Póstelek pusztá szélét érintő része az Itcze érre nyulva, hol a dobozi lakosoknak szőlője van és pedig a legrégebb szőlőtelepítvény. A „Csajka” elnevezés a „sajka” szóval egy és ugyanazon jelentésű s annyit tesz hogy: tönkhajó.

Csanód. Az uradalmi erdőben Maksár felől hasonló nevű ér által kerített zug »Csanódzug.«

Csáakisziget. A békési, déteri pusztán.

Deákszegi erdő. Az Óvár foktól a disznóólakig húzódó erdőrészt; az alatta elterülő szántó föld a vésztői országútig „Deákszeg.”

Déter. Hajdan falu, ma pusztarész, melynek fele Doboz, fele Békés határába eső uradalmi birtok.

Emlőstőly. Mai neve inkább „Verebes.” A békési Maksárt a dobozítól elválasztó igen mély ér s a Fekete-Körös balpartjába szakad. Itt találtak megölve egy törököt s váltságdíjjal a doboziaknak 60 pengőt kelle a török basának fizetni.

Farkaszug. Erdőrész.

Falopó. Falópókengyel. Túl az Óváron erdőrészt. Ide jártak a békésiek fát lopni a régi időben a dobozi erdőből, mert Békésnek igen kevés erdeje volt.

Faluhely. A történelem által is ismert Felső-Doboznak helye. Ugyanis a honfoglaláskor itt tanyázó magyarok a falut nem a mai helyén építették, hanem attól felfelé, a Fekete-Körös balpartján Szanazughoz közel, hol az uradalmi erdészlak és az azt környező erdőség fekszik. A helyet kitünő izlés és érzékkel választották meg, mert maga a Fekete-Körös mély medre elég halat, az itt elterülő erdőség sok vadat nyújtott s nagyon megegyezett az ázsiai és etelközi foglalkozásmóddal; a sok kövér legelő és vizes ér kedvezett a barom tenyésztésnek stb., maga a hely pedig egyike a vármegye legszebb részleteinek, amelyet szemlélve szinte vissza vágyik az ember ma is az őstermészet kebelébe, a főséges erdők, a köztük kanyargó csendes Körös irigyelhető vidékévé teszi a megyének e kis falut. E vidék lakosai között a letelepülés után még sokáig megmaradt az ázsiai ősfoglalkozás, a baromtenyésztés, halászat stb. Okmányaink szerint az első századokban már Doboz kir. sertéshizlaló hely volt és híres méhészek voltak lakosai s mind e mai napig azok is. A halászat és vadászatnak is főfoglalkozásnak kellett lenni, mert errenézve saját külön szokásaik, eszközeik, elveik vannak s ezekről külön szótárt lehetne összeállítani, de meg e két foglalkozás ma is a lakosság vérében van s abban semmiféle tilalom meggátolni nem képes. Divatban volt és van pl. a nyulat lesből, bottal, törrel, puskával stb. elejteni; a halat varsával, szigonynyal, tapogatóval, horoggal, bevetővel, hálóval, kaparóval fogja az u. n. „tahó” (halászgazda); hajózni, evezni, kormányozni meg tud mind, tört vet a törész a vadruczajáráson úgy, hogy a víz „kabutyty”-ot se vetett s „csekézi” a vizet még a gyerek is. Faluhelyen a lakosság még katolikus volt, s régi, kőből épült templomának alapfalai most is a földben vannak s ott az erdő vet rájuk hűvös árnyékot. A régi Doboz a nép emlékezetében mint nagy-falu él, melynek több szabad nemes embere volt és Salamon király idejében saját külön „igazlátó”-ja, törvény-birója volt. A falu a gyulai török basa parancsára lett elpusztítva a törökök által s azon helyen nem is épült fel többé, hanem attól lejjebb a mai helyén a Fancsal fok mellett. De a régi hely emlékezete a lakosok közt élénken él.

Fűszeg. Túl az Óváron, ahol ma az uradalmi disznóólak vannak, a rét közt, ott fekszik Fűszeg: ma legjobb szántó föld, ezelőtt 30—35 évvel sik viz, nád és káka termő rét; földje csak felül porhanyó, ombolyföld, alul csupa gyepőzeg telve nádtorsokkal.

Fácánház. A maksári erdőben készített liget, mellette egy fáczánház terül el.

Foktó. A falunak egyik része túl a hidon egy nagyon mély ér által körülkerítve.

Fancsal. Kis- és Nagy-Fancsal. A nagykerti falurész alá benyuló, s a Maksárban kanyargó nagy vizeknek neve. Tőle a Nagykert egy részét is Fancsalnak hívják.

Fatnyi ere. A gyula-dobozói országutat és az új köröst a marói erdő közelében átszelő mély ér. Onnan hivatik így, mert Fatnyi nevű gazdag görög halt bele még a törökök idejében, mikor az érben nagyon mély viz volt. Az Új-Körös is ennek nyomán van egyrészt ásva.

Fekete ér. A sarkadi földről jön s mindenütt a sarkaddobozói határon húzódva, mint megyei határt képező ér a Fekete-Körösbe Sámsonvárnál beszakad. Régen vízi-út volt a sarkadi földvárba, mely „Várhely”-ben feküdt.

Fekete sziget. A maksár réjtjében fekvő s ma is úgy nevezett dombosabb hely, uradalmi földterület.

Fokhát. A mai uradalmi belső major.
Füeger, Füegri. A réten fekvő táblaföld.
Fiatalos ér. A mai „Macskás” körös neve.
Földégés, v. „Földégés szigetje” Komlós mellett a rétben fekvő tőzeges föld, mely egyszer meggyuladt s sokáig égett.
Görge. Lásd „Csajká”-nál. Szőlővel beültetett határrész.
Görbékengyel. Erdőrész Óvár felett.
Gyenge vésze. Azon kis szabadterület, melyen ma a zsidótemető és pár ugyaromföld áll mindjárt a falu felett egész a felső erdő kezdetéig, (ugyaromföld = járandóföld, melyet egy nap alatt felszánthatni és bevethetni, a latin „jugerum”-ból.)
Görögszállás. Ma a békési határban fekvő rész.
Helységérdő. A falu erdeje; részben irtás alatt, részben ültetve.
Homok gödör. Az urasági erdőben; a fekete televény alatt 4—5 ölnyi mélységig a legjobb szemes homokréteg van, s ennek bányáját nevezik így.
Hajdú irtás. Régen erdőség, ma új falurész.
Hegy. Doboz, Vésztő, Sarkad hármassal határában régi határdomb.
Ibrahimfok. A Fekete-Körös jobb oldalán Roszerdő és Doboz közt határt vető és a körösbe szakadó igen mély mellékág, melyen régen a dobozi rétság vize a Körösbe lefolyt. Nevét onnan vette, hogy a török időkben Ibrahim nevű vitéz, a basa altisztje, belevesztett s a dobozi basa rendeletére neveztetett el s így hivatik maig is.
Ibrahimzug. A Foknak a Körösbe folyásánál támadt sarok.
Irtás. Az erdőnek kivágása és a fagyökerek kiszedése után visszamaradó erdőföld.
Kengyel. A Fekete-Körösnek nagy kanyarulatai, melyek ma számokkal jegyeztetnek (pl. 50. sz. átmetés) régen külön-külön kengyelek voltak pl. Falopó k., Rákos k., Körös k., Komlós k., Szilas k., Zila k. stb.
Keskenyzug. Réten.
Kispálzug. Réten.
Kékfű. Lakossági ugyaromföldek a sarkadi-út baloldalán.
Kázmány. A marónak (Békés-felé) mellékneve, hajdan falu.
Komlósderék. Nagy mély ér a doboz-vésztői határban; ma az u. n. „Macskás” mederbe szabályozva. A nagy vizereket régen „Deréknek” nevezték.
Kétszázás. A réten táblaföld.
Kaliczka. A réten táblaföld.
Kócsagos. A réten táblaföld, temérdek kócsagja ma a vésztői sárrétbe jár.
Kapitányszállás. Ma tanya, régen népes major.
Körösköze. A Fehér- és Fekete-Körös között elterülő páskomok. (Zsellérföld.)
Lábogó. Az uradalmi réten lévő ér, és a mellette terülő táblaföld.
Lóörző. Az urasági ménes legelője, újabb eredetű elnevezés. Éjjelre ide viszik lopva legeltetni lovaikat a dobozi szegényebb emberek.
Lapos. A falunak egy része, lapos fekvése után.
Légyinága. (Léginága) A csikós színnél a körösbe futó mély ér, mely a napszámos-irtási szőlőkben idestova kigyózik; nagyon mély ér.
Malomág. A Körösnek egy ága, rajta vizimalom volt.
Madárhalma. A helységnek földjén a bikaakol mellett álló dombos sziget.
Maksár. Nagy puszta, fele dobozi, fele békési Maksár; közepén két határba osztja a Maksár ér, vagy Törfoka; a Maró réten a szabályozás előtt összegyűlő nagy víztömeg ezen az éren folyt be a Fekete-Körösbe, és pedig nagy sebességgel, miért egy részét ma is Sebesfoknak hívják.
Maró. Hasonnevű értől nevezve (ma is van marói föld, marói erdő); a Kettős-Körös balpartja mellett terülő erdőtől le Békés alá húzódó földterület neve. Az u. n. maróér a Kettős-Körös

csatornába részben beleesett, egy része pedig Gerla-felé még nyílt vizeret képez igen sok ágra oszolva. A maró részben békési, részben dobozi határrész.

Macskás. Kötegyán és Sarkad feletti állóvizek összefolyásából támadó s a dobozi határszélén huzódó, partokkal ellátott csatorna, melybe a rétről a vadvizet szokták beszivattyúzni. Lefolyást a Fekete-Körös felé talál.

Makkos. Erdőrész fiatal ültetés

Megyer. Doboz határát kiegészítő földterület, puszta Csaba mellett, doboziak birtoka.

Nagysziget. Az uradalmi réten táblaföld.

Napszamos irtás. Szőlővel beültetett földterület, régen erdő volt.

Nagykert. A Fancsal ér torkolatánál elterülő falurész, nevét az urasági nagykerttől veszi, mely ide közel fekszik.

Nyomás. A csordajárás helye, legelő.

Nyilas. Póstelek-felé eső határrész; van német és török nyilas. (Nyilas = szántóföld, zsellérföld.)

Óvár. Doboztól 1/2 órányira Békés-felé egy Körös kanyarulatba épített régi földvár, mely már csak itt-ott kivehető töltésekből áll s három oldalról vízzel volt kerítve; éjszakfelől az igen mély és széles Óvár-fokon végig, a sarkadi vár-felé kivezető vízi úttal birt, roppant nádasok között. Vize oly mély volt, hogy még ezelőtt 30 évvel is aki az átjárót elvettette belefűlt (Nagy Szathmári). Az Óvár-fok a Fekete-Körösbe szakadt s rendes folyóvíz volt a szabályozás előtt. Az Óvár földsánczait a körös jobbparti töltésébe belekubikolták, és már csak ott látni a sánczokat, ahol az azokból kinőtt vén fák a lehordást akadályozták. A hagyomány, mint magyar várat említi, mely a tatár és rác-pusztítás elől ide a rengeteg erdők és megközelíthetetlen nádasokba menekült magyaroknak biztos menedéket nyújtott, bár sokan még messzebb viszik eredetét és valódi hunvárnak tartják. A tatárjárás alatt idemenekültek a békésiek; valami Bencze nevű pap is volt velük, kiről fenmaradt, hogy egy hét alatt barna haja hófehérre megőszült; ugyanis a koplalást elunta bent és egy éjjel hajón kiszökött, de a rétségben eltévedt s 7 napig az utat nem találván a haláltól való félelem és rettegés megőszítette úgy, hogy a felesége sem ismert rá, mikor félholtan eléje vitték. Az Óvárt a békésiek azután is sokáig magoknak tartották.

Ózes. Az uradalmi major régi neve, ma Rudolfmajor. Nevét a rajta legelni szokott temérdek öztől nyerte.

Pömpöly. Az egész pusztát össze-vissza kanyargó nagyér az uradalmi puszta majorbejáratánál, mindjárt a sorompónál kezdődik és a sarkadi határig huzódik. Egy tábla föld és egy erdő rész viseli nevét.

Papkereki. Táblaföld a réten.

Petrezsány. Petrezsány erdő rész és rétség a maksári oldalon, uradalmi birtok.

Paphóttja. A Körös egyik Doboz feletti mély kanyarulatát nevezik így; ennek eredete a következő. Egy dobozi papnak halászszer volt a komája, aki a kérdéses mély örvényben szokott volt halászgatni; a fogott halakat pedig beletette ott egy varsába, mely a part közelében a víz alá volt bocsátva. A varsa vesszőből font nagy pohos kas, melynek egyik végén nagy nyitott szája van, s ebbe kihelyezett vesszők vannak sűrűn egymásmellé illesztve tölcsérformán, hogy a vesszők között bebujhat a hal, de vissza nem eresztik a szurós „versikék” (vesszőhegyek). Ezt a varsát leereszti a halász s a halak a vesszők közé bebujva fogva-maradnak, s az annak oldalán lévő ajtón a halász által kiszedetnek. — A koma minden reggel elment arra a helyre kihuzta a varsát s kivéve pár halat, kényesen járt el a pap háza előtt, fitogtatván a halat. A papot a dolog bosszantotta s egy nap titokban utána lesett a komának. Másnap hajnalban korábban elment a pap arra a helyre, kihuzta a varsát, de nem vette észre oldalán az ajtót, s nem tudott a halhoz férni; hamarjában beledugta karját a varsa szájába, de nem érte el a halat; azután belebujt fejjel, de szerencsétlenségére a fejét nem bírta többé visszahúzni, mert a varsának kis vesszői nyakába szúródtak s míg magát menteni akarta

belegördült a varsa a vízbe, ötöt is magával ragadván; a pap a mély vízbe fuladt. Később, mint rendesen, jött a komája s kihuzván a varsát, elszörnyedve látta benne a papot a képzelt nagy hal helyett. Azon helynek neve mai napig Paphóttja, s annak ezen történetét még a gyermekek is tudják.

Páskom. A tagosításkor kiosztott járandóságok a Körös köziben.

Pogánytelek. Egy sziget vizerektől környezve a dobozi rév közelében.

Pogányhalom. Ma Révhalom. Érdekes halom, melynek ma már csak fele van meg, fele a Kettős-Körös medrébe esvén, lekubikoltatott. Ahol a révhajóból az utas dobozi oldalon kilép, ahova lábát teszi, az a révhalom, mely telve van agyag hamvedrekkel és azok darabjaival még pedig oly bőségben, hogy az érdeklődő bármikor megy oda, tetszése szerinti mennyiséget hozhat még ásások nélkül is, mert a földön hevernek, vagy darabjaik kilátszanak a földből; ezen edények mind szabadkézzel készült. 1 —2 ujjnyi, vastag, fekete kőagyagból állanak s ősrégieknek látszanak. A halom ártérben, a mederben fekszik s a Körös lemossa a felső réteget, akkor kifeketéllenek az edények, hamu és csontok társaságában, bronz és vas eszközökkel. Találtak itt már arany pénzt, gyűrűt, lánczot, fibulát stb. De érdekes az, hogy itt ott a földben vörös égetés nyomok is látszanak, szenes maradványok, sőt a csontok is égetteknek tűnnek fel. Lehet, hogy ez a domb valami áldozóhely lehetett, hisz épen mellette van, »pogánytelek« nevű hely; avagy csupán régi temetkezési halom. A föld- és cserépedények közt lócsontok is vannak; 1890-ben a révész egy árvíz után egy lófejet, zablával vett ki szabadkézzel, a csontváz többi részét ott hagyta. A nép csak annyit tud róla, hogy régi áldozóhely volt, de aligha magyar eredetű, mert róla semmiféle emlék, rege, vagy hagyomány fenn nem maradt pedig Doboztól alig egy kőhajtásnyira van.

Révhalom = Pogányhalom, Pogánytelek.

Rákos kengyel. Erdőben egy köröskanyarulat.

Repülő hid. A Macskás és Hosszúfokon a véstői országút átvezető hidja.

Ráczcsapás. A ráczlázadáskor itt törtek be a rácok sarkadi földről, s ahol a temérdek lovas elhaladt, egész mélyre kikoptatta s sok ló körme az utat s ma is meglátszó csapást, utat, völgyet hagytak maguk után, mely érhez hasonló mély s a víz is megáll benne. A sarkadi vár felől az erdő és a Feketeér felől jöttek.

Roszerdő. Békési határ széle Doboz felül, ma kis falu.

Rét. A Diteri puszta, ma Vésztő, Szecső, békési föld fűszegmajor és Rudolfmajor, gr. Wenckheim Dénes úr gyönyörű gazdasága, termő szántóföld, ezelőtt 30—40 évvel sík víz, vagy legelő volt, a szabályozás óta 20-30 ezer hold Kanaán, fel Vésztőig.

Sebesfok. AMaksárban fekvő hajdan sebesen folyó mély ér.

Sárosérkörnyék. A marói lapon fekvő terület.

Sósszík. A hidról a faluba vezető nagy gát neve.

Szilaskengyel = Köröskanyar.

Szannazug. Szanna hajdan falu volt s a ma is róla nevezett zug helyén feküdt. A törökök alatt pusztult el.

Szentfa. Doboz feletti erdőségben a Körös partján van egy körülbelül 180—220 éves tölgyfa, 4 ember sem bírja átölelni; törzse csodálatos alakulást mutat, hordó nagyságú és alakú nagy forradások vannak rajta; ami onnan ered, hogy ezen nagy fába ezelőtt 25 évvel az ottani erdész Kalina, egy vasbádogra festett szent képet (Szűz Mária képet) illesztett be, miután a fa kérgébe a képnek megfelelő lyukat vágott. Lassan-lassan beforradt a kép, ma már éppen semmi sem látszik ki belőle s felismerhetetlenül belenőtt a fába. Valószínű, hogy a vasbádog bent rozsdásodik és ezen rozsdalétől származnak a fán azon csodálatos kinövések. A fa egyike az alföld legvastagabb fáinak. Doboziak kérgét betegségek ellen orvosságul hordják, faragják, de nevezetes, hogy mindig újra beforrad. E fát nevezik »Szentfá«-nak. Régen ezt is Basafának hívták, miután legderekből fa az erdőben.

Sámsonvár. A faluhelylyel szemben a Körös egy nagyon mély kanyarulatában, rengeteg erdő

közepén, százados tölgyfák alatt, sűrű bozót közt fekszik. A Körös kanyarulatát átfogja egy roppant magas földsáncz, alatta mély árokkal. Igen régi földvár vagy búvhely, sok száz éves lehet, hisz a sánczok oldalában, azok tetején százados fák, sőt rohadt tönkök is állanak. A sarkadi földvárral, mely ide csak pár száz ölnyire feküdt, vízi úttal, a Fekete érrel, volt összeköttetésben, lefelé pedig a Fekete-Körösön Óvárral és a réttel. Doboz lakossága a tatárjáráskor itt húzódott meg, de ők e várat már akkor készen találták. Itt történt meg, hogy kevés lisztjüket hamuval keverve ették meg, hogy földből csináltak egy nagy pogácsát azt kiégették s egy fára felhúzva mutatták a tatároknak, kik látva, hogy őket kiéheztetni nem lehet, mert még mennyi lisztjük van, hogy olyan nagy pogácsákat sütnék, felszedték a sátorfát és tovább mentek. A török időkben Sámson rablóvezérnek volt rejtekhelye; ez kivált a törököknek sok kárt tett és közülök sokat megölt; a föld alatt mély pinczét vájt, odahordta a kincset, de bejárat oda nem volt másutt, mint a Körös partból kinőtt redves csonka fűzfán keresztül (Sámson rabló históriája nagyon hasonlít az »Ördögös« meséjéhez, l. ott.)

Szárazkerek. Táblaföld az urasági réten.

Szigetoldal. Az egész határban egyike a leghátasabb helyeknek, hol még viz nem volt. Ugyanitt régi házhelyek is látszanak s van egy régi temető is, melybe akkor szoktak temetni, ha a rendes temető víz alatt áll vagy a fakadó vizekből sirt ásni nem lehet.

Sűrű. Falurész.

Szőkesziget. Réten.

Szegények szigete. Réten táblaföldek.

Siratóhalom. Ma a remetei erdőben erdőréssz, Szanazugnál. Mikor a régi Dobozt a törökök felégették, ide jöttek csapatban az asszonyok és gyermekek és itt siratták a falu pusztulását. Ma éppen a Két Körös zugban fekszik e domb.

Szénégető. A maksári erdőben egy rész, hol nemrég egy még élő lakos kovács-szenet égetett. — Ezenkívül az egész határban nincs semmi nyoma, hogy ott valaha szenet égettek volna.

Szűzforgó. Szanazugon felül a Fekete-Körös egy örvénye, hova ma fürödni is járnak, idáig tartott a dobozi határbeli halászati jog, azonfelül Szűz Mártoné volt Zerindig.

Sásfenék. A sarkad-dobozai határárok mentiben fekvő sással benőtt lapos föld és ér.

Szélkötő. Temérdek vízi nyirfa és égerfából álló facsoport a határon, ma ott egy kis hid vezet át a Macskáson.

Tökföld. Helység erdő közé nyúló nyomás.

Tőrfoka = Másképen Maksár ér, Maksárfok.

Tormáskengyel. Erdőréssz.

Törzsökösér. Sás és nádtermő lapos ér az erdőben.

Túl a hid. Falurész, mely a Körösön túl fekszik.

Tölgyszeg. Régen határfa, egy nagy tölgy, a marói erdő szélében.

Törökhajó útja. Van kettő, egyik Békésről a Maksáron át Dobozra, másik a dobozi rétből vezetett Sarkadra.

Török útja. A törökök is ott jöttek be, ahol a rácok, a rácscsapáson s azelőtt Törökcsapás — Török-út — volt a neve.

Törökér, mely Sarkadig, onnan Nagy-Szalonta felé vezet.

Vargazug. Remetei erdő alsó végében, eredete a népmese szerint, adatolt.

Vargagödre ugyanott. Itt volt Istibundi Varga Miska földbe ásott rejtekgunyhója, itt halt meg a gyulai basa felesége, kit Miska csellel ellopott. A törökök széthányták a gödröt s még a helyét is kiásták, hogy híre se maradjon. A gödör helye még ma is látható. (L. a népmesékben.)

Vinczesziget. Táblaföld a réten.

Verebes. Maksárban a Körösbe futó ér, ezt hitták régen Emlöstölynek. Itt találták halva »Vereb« nevű török katonát, kit megöltek a békésiek s az éren átvittek dobozi földre, azután ráesküdtek, hogy a doboziaké az a föld, s a doboziaknak kellett érte a vérdijat lefizetni, amit

még ma is neheztelve emlegetnek.

Veresgyűrűs lapos. A páskom földeken.

Várköz. Az erdőben helynév, az Óvár belső területe.

Vezérárok. Egyenes árok, vízlevezető a pusztán Óvár irányában.

Vásárhely. Maksári erdőben a Tőrfokához közel.

Zilakengyel. Erdőrész, Körös kanyarulatában.

Zuhogó. A Körösön épült zsilipeknek egyedül használt neve.

Népdalokból.

Jajj de magas

Jajj de magas az a nagyváradi hegy
Még azt mondják, hogy nem leszek a tied,
Azt a hegyet kosárral is elhordom
Mégis tied leszek kedves angyalom.

Ráday

(Börtönfalra írva.)

Ráday, Ráday verjen meg az Isten
Sohase segítsen belül a kilincsen
Három szegény legény fogja be a szemed,
Azok szabjanak rád túri szemfedelet
Azok kántáljanak, azok kísérjenek
Az erdő árkába, azok földeljenek.

Szépen úszik

(Eredeti szeghalmi.)

Szépen úszik a rucza a vízen
Szépen legel a lovam a réten
Szépen szól a csengő a nyakába
Tied leszek rózsám nemsokára.

Hová hová kis leány

Hová, hová kis lány? megyek az erdőre,
Száras galyat szedni holnap esküvőre;
Száras galy ellobban, lány szerelme jobban,
Szegény barna legénynek, szeme szája koppan.

Álljál hát előmbe szép barna menyecske
Ha tán el is esnék, essek az öledbe,
Egy ölelésedért karomat levágom,
Hogy ne ölelhessek senkit e világon.

Túr a disznó

Túr a disznó, túr a határ szélen
Tartottam szeretőt tavaly télen,
Ha tartottam megszenvedtem érte
Czudar világ ne vesse szememre.

Jajj de szörnyü keserves az élet
Ha a kis lány öreg bakát szeret
Öreg baka elmén szabadságra
Szeretőjét hagyja regrutára.

Erdő erdő

Erdő, erdő, jajj de sűrű erdő
Közepibe három rózsavessző
Olyan szúrós minden ága, de
Nem állja a madár lába,
Csárdás kis angyalom
Rosz híredet hallom!

Csillag ragyog

Csillag ragyog hold sugárra
Kedves babám ablakára
Add ide hold a szemedet
Hadd lássam meg kedvesemet.

Kubikosból

Kubikosból sohse láttam jó gazdát
Mind megissza az utolsó garassát
Ha nincs pénze bemegy a barakkba
Adnak neki, de adnak neki a kubik czédulára.

Kocsmárosné de ugat a kutyája
Nern jöttem én lopni az udvarába
Hanem azért jöttem az udvarába

Babám szavát, rózsám szavát hallottam a csárdába.

Kocsmárosné de savanyu a bora
Olyan mint a valóságos vadalma
Kocsmárosné czukrozza meg a borát
Adja nekem, de adja nekem kökényszemü leányát.

Nem forog a malom.....

Nem forog a malom, áll a vitorlája
Barna kis lány mi lesz vacsorára
Halpaprikás, mi gondja van rája
Estére várom a babámat vacsorára.

Hej már minálunk az jött a szokásba
Nem tánczolnak alacsony szobába
Hej alacsony a mestergerendája
Hej letörött a babám tollas bokrétája.

(Mióta divatba jött a fázántollat kis pántlikákkal felczifrázva kalap mellett viselni, gúnyból a legényekre dalolják.)

Csabai árvizre nóta.

(Békési eredetü.)

Bé-Csaba is büszke volt ám ezelőtt.
Míg az árviz nem folyt kapuja előtt;
Az árvizkor kinevették ők Békést,
Hogy »mink tótok sonkával is fogunk vízt.«

Zúg az árviz Csaba felett a baj nagy
Mind a gáton asszony, ember, kicsiny, nagy
A tótok is meg vannak ijedve
„Ale potyesz” elúszunk most örökre.

Ezernyolczszáznyolczvannolczadik évben,
Négy czug huszár volt Békésen egy évre,
A katonák is meg voltak ijedve,
Szegény Békést itt hagyták a veszélybe.
(Éjjel megszöktek.)

Bé-Csabai deszka gát jaj de magos!
A tetején a viz mégis átcsapdos;
Nem töltötték meg a tótok sonkával
Egyezett is a viz a deszkagáttal.

Hallottátok, hogy Bé-Csabán mi történt?

Sonkát kolbászt mind a gátba töltötték,
De egy éjszaka a kutya kifúrta,
A vásártért a víz elborította.

Megegett a nagy csuda

A szarvas-mezőtúri vasut megnyiltakor gúnydal, csabai eredetü.)

Megegett a nagy csuda
Szarvasnak van vasutja
A kis gőzös egy szuszra
Elmegy oda meg vissza
Már ez osztán nem tréfa!

Nem messze van ide Túr
Hová utazik az úr?
Nem messzire csak Túrra
Onnan aztán meg vissza
Már ez osztán nem tréfa!

Halad a nap

Halad a nap lefelé
Halad a rét felé
..... úrfi halad
..... felé.

Mire oda ballag
Akkorra lehalad
Gyenge szerelmének
Hamar vége szakad.

Ha hozzátok járok
Olyan rést csinállok
Nincs annyi nádatok
Hogy becsináljátok.

Édes anyám

Édes anyám kiállott a kapuba
Onnan nézi, hogy a fia katona
Édes anyám nem leszek a magáé
Eszkendőre leszek Ferenez Jóskáé.

Amoda egy kerek erdő

Amoda egy kerek erdő, ihaj, de nagyon messze van.
Közepibe, közepibe három nefelejts bokor van;
Egyik hajlik vállamra,
Másik a galambomra,
Ugyan édes kis angyalom tied leszek-e valaha?

Nem átkozlak

Nem átkozlak rózsám, nem szokásom
Csak a mosdóvized vérré váljon
Törölköző kendőd lángot hányjon
A nyavalya mindég körüljárjon.

Kék virággal

Kék virággal virágzik a temető
Oda temessenek engem legelőbb
Utánam meg temessék a babámat
Mért keresett más szeretőt magának?

Micsoda erdő ez?

Micsoda erdő ez?
Vajjon mi van benne?
Talán az én rózsám
Lovat hajt belőle.

Hadd hajtsa, hadd hajtsa
Hadd fizessen érte
Mert a piros hajnal
Tilalomban érte.

Tilalom, tilalom
A gyulai malom
Nékem is tilalom
A kedves galambom
Nem akkor ölelem
A mikor akarom.

Csak azért

Csak azért szeretek
Falu végén lakni
Oda jár a rózsám
A lovát itatni.

A lovát itatni
Magát fitogtatni
Piros két orcáját
Vélem csókoltatni.

Mit ér ha te szép vagy?

Mit ér ha te szép vagy?
Ha mindig beteg vagy?
Pénteken beteg vagy
Szombaton jobban vagy
Vasárnap másé vagy!

Kis dobozi temető

Kis dobozi temető árkába
Ültettem rozmaringot hiába

Öntözd kis lány hogy el ne hervadjon
A szerelem, köztünk megmaradjon.

Kedves rózsám ha tudtad

Kedves rózsám ha tudtad, hogy nem szeretsz,
Irtál volna egy szomorú levelet;
Tetted volna a földvári postára,
Küldted volna a pesti kaszárnyába.

Ha bemegyek a törvény szobájába,
Ráborulok a törvény asztalára.
Rézsarkantyúm jajj de busan,
Szomorúan pengetem,
Jajj Istenem jajj, de gyász az életem.

Népmesék.

Istibundi Varga Miska.

Istibundi Varga Miska betyáros magyar ember volt a törökvilágban s a törököknek sok galibát csinált, miért is mindig vadásztak rá, csakhogy túljárt az eszükön. Halász, vadász, tőrész ember volt s a szanazugi erdőben lappangva lakott.

Itt a Fekete-Körösön, hol legmélyebb volt a víz, egy hosszú gúzst font keresztül karókhöz erősítve, egyik parttól a másikig a víz alatt s azon szokott volt egy hosszú rúd segítségével átjárni a vizen, messziről nézve úgy látszott, mintha a víz ott olyan kicsi lenne.

A Körös balpartján, Szanna falunál, volt a törököknek valami mulató helye, az erdő szélén, ott halásztak és fürödtek a törökök; rendszeren ugyanitt a vizen állottak a dobozi halászok nagy tönkhajói, s hogy az ő fürdésük és mulatásuk alatt ott senki őket ne háborgassa, mindig előre kivontatták a törökök a tönkhajókat a partra, mint most is szokják, fenekével felfordították, azután ráültek s azon vetkeztek.

Mikor Varga Miska őket egy alkalommal közeledni látta, gyorsan átment a gúzson, egy felfordított nagy tönkhajó alá bújt s ott meghúzódott. A török urak odaérvén leszálltak lovaikról, sorba a hajóra ülve levetkeztek, azután a vízbe mentek, Miska pedig a hajó alól karjait kinyújtván, egyenkint minden csizmáról lecsavarta a drága arany és ezüst sarkantyúkat, míg azoknak gazdái a vízben lubiczkoltak. Ezt a törökök csak akkor vették észre, mikor felöltözvén, újra lóra ültek. Eközben azonban Miska is kimászott a hajó alól s egyenesen a gúzshoz futva, könnyen átment a túlsó partra. Onnan mutatta azután az ellopott sarkantyúkat. A törökök lovastul utána akartak iramodni, de nem lévén sarkantyújuk, a lovakat nem birták a vízbe ugratni, tehát, nem mehettek át. Szidták is azután mérgesen: „Szanna sziti, gamma híni” „istibundi Varga Miská”-nak

*

Máskor meg Gyulán, Ali basa idejében, a vár előtt kocsijával halat árult; a kocsiján volt a halászok főszerszáma, a tapogató is; — (a csirkeborítóhoz hasonló vesszőkas, csakhogy alul szűkebb a szája), a várból egy szép török nő jött ki alkudozni a halra s vett is sokat; mikor a szolgálak a halat bevitték, az asszony maga maradt a kocsinál és fizetni akart. Hát látja, Varga Miska mennyi arany van nála, s minő gyémántokkal van telve haja és ruhája. Mikor erszényéért a kebelibe nyúlt, utczú! Varga Miska ráveti a haltapogatókast a fejére, rá is ment az egész a derekáig, hogy a kezét sem birta kiszabadítani, sem a lábát mozgatni s még a drága selyemruhája sem látszott ki belőle. Akkor átkarolja a tapogatóban a szép asszonyt s a kocsira veti. A lovaknak közé vágott, az erdőig meg sem állott; ezt a várból senki sem vette észre oly gyorsan történt. Így lopta el Miska a gyulai basának a belső feleségét. Az asszony magyar fogoly leány volt s csak kénytelenségből élt a basával; nem búsult hát az eseten, hanem a várban maradt kis fiát szörnyen siratta, miért is rászánta magát Miska, hogy azt is utána lopja még aznap éjjel.

Mikor a szép nő elfáradt a sírásban, akkor elaludt; Miska csendesen rázárta az ajtót, be is támasztotta; lóra kapott és a setét éjben Gyulára vágatott, keresztülgázolt lovával a vár körüli vizen, lovát oda kötötte egy fűzfa alá. A vár körül nagy csendesség volt; a várbeli katonaság mind szétfutott, egész nap keresték a basa nejét s még vissza sem tértek, a hidaknál és kapuknál senki sem volt. Miska besompolygott a várba, az első udvaron csak fölnyergelt lovak állottak kikötve; a belső vár kapuja alatt égett egy mécses, alatta virasztott egy kopaszfejű bugyogós török. Miska elfujta a mécsset, setétbe maradt az öreg. Azután megvonta

magát egy pinczegáadorban; később hall nagy gyermeksírást. No gondolja, ez lesz az, éhes a gyermek, nem bír aludni! Arra tart lassan és vigyázva, hát észreveszi, hogy abban a szobában van egy gyermek, de a szoba előtt egy felnyergelt ló áll, a ló előtt egy veder víz, de nem éri el a ló. Hamarjában Miska kiöntötte a vizet, a lovat pedig eloldotta. Alig birt elfutni, mikor a gyerekszobából jön ki egy borzas török, utána meg a dajka. A török a lovat akarja megitatni, csak hogy nincs víz; elmegy hát másikért, s a dajkának szól oda, hogy vigyázzon a lovára, míg odajár. A dajka künmaradt; hát egyszer elindul a ló, egyenest be az istállóba, a dajka meg utána siet, de nem tudta beérni, ő is bement hát utána az ólba, hova követte a török is a veder vízzel. Miska használván az alkalmat, a szobába oson, az addig el sem alvó gyereket amint volt, jól betakarva, bepólyálva, ölébe kapja, s csizmáját levetve és ott hagyva, mezítláb, kisompolyog a várból. Éppen lovára ült, mikor a vártoronyból észrevették; biztatta hát lovát, de bizony a törökök mégis észrevették, hogy hol fut s utána vágattak. Kicsi híja, hogy utól nem érték. — Mikor éppen a Fekete-Köröshöz, az átjáró gúzshoz ért, lováról leszállván, arra egy jót húzott bottal; a ló más irányba futott, a törökök azt követték a setétben, mert azt gondolták, ő is rajta ül, futott is a ló, nekiszilajodva az üldözéstől. — Miska pedig lassan keresztülment a gyerekekkel a gúzson, s az erdőségben elveszett. A törökök a lovat még sokáig üzték, míg beérve azt, bosszújokban agyonütötték.

Miska még hajnal előtt elérte az erdőben rejtett kunyhóját. Akkor is aludt a szép török asszony, mellé fektette hát csendesen az alvó kis fiút s úgy leste, melyik ébred fel előbb? várta reggelig; de bizony csak a kis fiú ébredt fel, mert mikor megnézte, hogy miért alszik az asszony olyan soká, — látta, hogy soha sem ébred az fel többé, — meg volt halva. Elaludt a kunyhóban és felébredt — a másvilágon.

A kis fiút Miska nagy ügygyel-bajjal felnevelte, de egyszer a törökök elfogták s valahogy ráismertek a fiúra. A fiú nyomra vezette a törököket s Varga Miskának onnan költözni kellett, kunyhóját és földházát elpusztították. Később ez a lopott gyerek török földesúr lett, de olyan jó, hogy a magyar sem volt nála jobb soha!

*

Megtörtént az is, hogy török hajcsárok marhákat hajtottak Vásárhelyről Váradra. Mikor azokkal a Maróhoz értek, legelni hagyták, maguk pedig leheverve pihentek. De Varga Miska is előkerült valahonnan, s míg a törökök aludtak, elterelte a marhákat és messzebb attól a helytől, átúszatta a Körösön. Ezt a hajcsárok észrevették, utánna rohantak és rálöttek; sőt bizonyosan agyonlőtték volna, hanem Miska egy nádszárat szorított a szájába s beleugrott a vízbe, sietve úszott azután messzebb attól a helytől, még pedig a víz alatt, hogy ki nem látszott, lélegzetet a nádszáron szíva. A törökök sokáig lesték, de feljönni nem látván őt, azt hitték, odaveszett. Jóval messzebb attól a helytől felbújt és kijött Miska s a marhákat lopva mégis elhajtotta. Akkor néztek még csak nagyot a hajcsárok, mikor felébredtek!

*

A gyulai basa nagy harácsot vetett egy időben a falvakra s így a doboziakra is. Ha fizetni nem birtak, akkor büntette, dolgoztatta őket, elosztotta házaikat, elrabolta leányaikat, gyerekeiket, amin igen elkeseredett a lakosság s folytonos villongásban éltek a törökökkel. Egy alkalommal vadászni ment ki Dobozra a basa s a lakosokat hajtókúl kirendelte. Egy mérges török megragadott egy ügyetlen hajtót és szakállát, bajuszát mind kiczibálta, agyafőbe verte. Ezen nagyon felindulván a lakosok, összebeszéltek s egy fütytyentésre mindnyájan a kísérő török tisztre rohantak, azokat mind saját fegyvereikkel felkoncizolták s a Körösbe vetették szétdarabolt testrészeiket. A basát magát is megfogták, levetkeztették s hanyat fektetve, a földre »le-kupózták«, azaz kampós faágakat szorosan mellé a földbe vervén,

azokkal kezeit, lábait, derekát, nyakát úgy a földhöz erősítették, hogy mozdulni sem birt, ott megmeredt, ordítva és böggve adta ki lelkét, s a nyűvek ették meg. Ebben is Varga Miska volt a főmester. Ez pedig történt az úgynevezett „Vásárhely”-erdőben. Ez a dolog biztosan soha fel nem fedeztetett, de mégis, mivel a gyanú a lakosokat érte, felgyújtották a törökök az egész felső Dobozt, s a templomot is ledöntötték, miért is a lakosok tömegesen a Fancsal-foka mellé, meg a Körös zúgba húzódtak s a mai falut alapították. Még pedig először is ott ültek meg, hol a hid és a kastély közti kengyel kanyarodik, hol is úgy mondják még van is két olyan ház, mely akkor épült akkori mód szerint, ágasokra, sövényből fonva és kívül-belül feltapasztva (paticsból) (Megyeri zugban.)

*

Varga Miska emlékezetét a hagyományon kívül fentartotta a mai Sarkadremetei erdő Doboz felőli végében fekvő erdőzug, melynek neve »Vargazug«, továbbá ettől pár lépésre a „Vargagödre”, hol régi lakhelyének nyomai látszanak.

(Vége következik.)

Székely Lajos

II.

Hivatalos közlemények.

Elnöki beszéd.

A békésmegyei régész- és művelődés-történelmi társulatnak Szeghalmon, 1891. év
október 18-án tartott gyűlésén felolvasta

Göndöcs Benedek,
egyleti elnök.

Mélyen tisztelt közönség!
Lelkes hazafiak és honleányok!!

Midőn Szeghalom lelkes közönségét megyei közművelődési egyletünk nevében ez alkalommal először nyilik meg szerencsém üdvözölhetni, mindenek előtt kedves kötelességem megköszönni, egyletünk iránt tanusított amaz érdeklődést és szivélyes meghívást, melynek folytán alkalom nyujtatott arra, hogy a repülő vasuton gyorsan és könnyen jöhetünk, hogy vándor gyűlésünket ma vendégszerető körükben megtarthassuk.

Ez alkalommal nem mulaszthatom el, hogy a legmélyebb fájdalمامat ki ne fejezzem a felett, hogy elnök társam, nagytiszteletű Haán Lajos a jeles régész és történész, ki egyletünknek kezdettől fogva legtevékenyebb tagja volt, a múlt hóban jobb életre költözött. Áldás legyen emléke felett!

Békésmegyei régész és közművelődési egyletünk két utat tűzött ki maga elé megyénk szellemi felvirágoztatása érdekében.

Egyrészt ujjal mutat a multra, honnan a legbiztosabb tanuságot merithetjük, másrészt szilárd kezekkel vezérli a jelent, hogy megalkotni segítse a szebb és boldogabb jövőt.

Czélunk nem csak figyelmeztetni és kérni a munkás népet, hogy bármily csekélységet találnak a föld gyomrában, azt a megyei muzeumnak Gyulára beküldeni sziveskedjenek a muzeum őréhez, mert a talált régiségekből ítélhetjük meg leginkább minő nép lakta hajdan ezt a vidéket; czélunk felkutatni mindent, a feledéstől megőrizni, az enyészettől megmenteni a történelmi érdekes régiségeket és műkincseket; czélunk egyszersmind a nagy közönséggel megismertetni mindazt, a mi édes magyar hazánk és nemzetünkre, az összes emberiség művelődésére vonatkozik, és ez által a tudomány és közművelődést emelni. Czélunk feleleveníteni a multak emlékét nem csupán műveiben, hanem kiválóbb szereplőivel együtt, hogy a mai kor gyermeke s a jövő nemzedék tisztelni tanulja a régmúlt idők tanulságos alkotásait, tetteire buzdulni, példányképet választani tudjon magának a cselekvés terén is azok élete és jelleméből, kiknek emlékezetét és dicső multját feleleveníteni hallja; életüket, tetteiket, mintegy maga előtt lefolyni látja.

Egyletünk tehát elsősorban történelmünk kibővítéséhez a múltból mindent felkeresni törekszik, azokat mint szent emléket a megyei muzeumban a tudomány és művészet, izlés, ipar ezen raktárában elhelyezi, azokat összegyűjtve rendezi és őrzi, hogy mindenki szemlélhesse, felismerhesse s belőlök élvezetes és hasznos tanuságot merithessen.

Önérzettel mutathatjuk Gyulán a megyeház udvarán érdekes tárgyakkal berendezett megyei muzeumot a tisztelt közönségnek, melyet József főherczeg Ő fensége négy alkalommal midőn Gyulán időzött meglátogatott és meglegedését nyilvánítván azt mondá: vajha őseink is a multból megmentették volna azt mit lehetett, mily gazdag lenne most történelmünk. Másodrendben egyletünk legszebb feladatának tekinti egybekötő kapcsúl szolgálni a megye értelmiségének az eddig egymástól szétválasztott szellemi erőknek egy közös eszme, közös czél egyesülésére a közművelődés terjesztésére, mit leginkább felolvasások és évkönyv kiadása által vél és remél különösen eszközölhetni; — fejtegetésével a közönség tanulékony szellemére jótékonyan hatni. Azon pártolás, melyben az egylet a megye közönsége részéről már eddig is részesült, a legszebb reményt helyezi kilátásba, de óhajtandó is, hogy megyénk minden hú fia, minden hú leánya, kiket az Isteni gondviselés szellemi vagy földi kincsekkel

megáldott, pártolója legyen nemes törekvésünknek, legyen mindenki egyleti tag, évi illetékét pedig pontosan fizesse be, hogy így a kiadandó munkának költségeit fedezni képesek legyünk. Munkára fel tehát kedves honfitársaim! a tehetséget, melyet az isteni gondviseléstől nyertek, szorgalom és munka által kamatoztassák az emberiség javára, évenként áldozzanak pár forintot Békésmegye szellemiségének emelésére!

Ne legyen e megyében senki, de senki, ki azon tehetséget és képességet, melyet az isteni gondviseléstől nyert, parlagon heverni hagyja.

Ne legyen senki, kinek Isten jó módot adott, hogy megtagadja a társulatba való belépését, filléreivel a közművelődést előmozdítani.

Ha mindenki annyit tesz a mennyit tehet, boldog lesz a nemzet ; közművelődési egyesületünk is — csak úgy lesz erős és életképes, ha egyesületünk minden tagja tehetsége szerint megteszi azt, amire képes.

Mindent a mit megmenthetünk, vagy létre hozhatunk ma a jövő nemzedék részére, az első sorban Békésmegye elidegeníthetetlen tulajdonát fogja képezni.

Régész és közművelődési egyesületünk a megye szellemi életének felfrissítője, a nemesebb és jobb irány megtestesítője, a közművelődés leghatékonyabb tényezője. Azért, hogy az érdeklődést egyesületünk előmozdíthassa, a megye községeiben vándor gyűlést felolvasásokkal szokott tartani, mely alkalommal egyesületünk tudományos és művészeti irányát és törekvéseit a megye minden községében megismerteti.

Engedjék meg tehát tisztelt honfiak és honleányok, hogy én örömmel mondhassam a mai napot Szeghalom közönségére és közművelődési egyesületünkre egyiránt.

Ein egyesületünk zászlójára irt eszmék diadalának egyikét üli ma, mert megyénk virágzó községe Szeghalom polgárait szent ügyünknek megnyerte; velünk egyesülve egy közös cél-felé törekedni, velünk együtt haladni örömmel látja.

Ünnepet ül Szeghalom közönsége is, a szellemi haladás legszebb ünnepe, mert a meleg rokonszenv nyilvánulásai között fogadja körébe a megye közművelődésének felvirágzásra működő egyesületünket.

Minden haladás, mondja a nagy hazafi: Gr. Széchenyi István „Csak annyiban üdvös, a mennyiben szellemi alapon nyugszik.”

A valódi műveltség célja tehát, mely uton egyeseknek, úgy mint nemzeteknek törekedni kell, az emberiség szellemi fejlődése: ez egyesületünk feladata.

Kérem azért a tisztelt közönséget nyujtsanak ezen szent és nemes cél eléréséhez nekünk baráti munkás jobbot.

E megyének minden gyermeke, ha csak egy homokszemet hozand a közművelődés szent templomának felépítéséhez, úgy dicső, hatalmas, erős, nagy lesz!

Adja Isten, hogy úgy legyen!

És most van szerencsém kérni Dr. Csánky Dezső urat, hogy a régi Szeghalom és Füzes-Gyarmat népességét és multját megvilágítani sziveskedjék.

**A békésvármegyei régészeti és művelődés-történelmi egyletnek
Szeghalmon a községháza nagytermében 1891. október 18-án tartott
vándorgyűléséről felvett**

jegyzőkönyv.

Jelen voltak: Göndöcs Benedek elnök, Dr. Karácsonyi János főtitkár, id. Jancsovics Pál, Bánhegyi István, Tatár János választmányi tagok; Chilkó László, Dr. Papp József, Kiss Ferencz, Sal Károly, Dr. Csánky Géza, Fejér László, Chrisztó Miklós, Dapsy Kálmán tagok, szépszámú közönség s köztük számos hölgy.

1. szám. Az elnök megnyitó beszédében megemlékezvén azon vesztéséről, a mely egyletünket volt alelnöke Haan Lajos, s egyik nagyérdemű tiszteletbeli tagja Szabó Károly halálával érte, s előadván egyletünk célját az ülést megnyitja.

2. szám. A főtitkár felolvassa Dr. Csánky Dezső „A régi Füzes-Gyarmat és Szeghalom népeiségi és birtok statistikája” című értekezését.

A tudományos alapon irt, sok új adatot tartalmazó értekezést a közönség érdeklődéssel hallgatta s a szerzőt megéljenezte. Az értekezés majdan az évkönyvben fog közzététetni.

3. szám. Chrisztó Miklós fölolvassa „Az igazságszolgáltatás Szeghalmon a múlt században” című ismertető dolgozatát.

Némi változtatással az évkönyvben fog megjelenni.

4. szám. A főtitkár felolvassa a pénztárnok jelentését.

Tudomásul vétetvén. A világos pénztári kimutatásért és az egylet vagyoni állapotának rendbehozatalára fordított buzgalmaért a gyűlés Bodoky Mihály pénztárnok urnak forró köszönetet szavaz.

5. szám. A muzeum őr jelentést tesz a muzeum állapotáról, kivált pedig a helyiség nedves volta által okozott károkról.

Tudomásul vétetvén, a gyűlés fölkéri az elnökséget, hogy Békésmegye törvényhatóságától a muzeum számára alkalmasabb helyiséget kérjen.

6. szám. Göndöcs Benedek elnök indítványára a gyűlés az elnökséget bizza meg, hogy volt alelnöke Haan Lajos felett tartandó emlékbeszédre valakit fölkérjen.

7. szám. Egy tag indítványára a gyűlés Dr. Csánky Dezsőt az elhunyt Szabó Károly helyére egyletünk tiszteletbeli tagjává választja s erről őt jegyzőkönyvi kivonatban értesíttetni rendeli.

Kelt Nagy-Váradon, 1891. október 21.

Jegyzette
Dr. Karácsonyi János

Muzeumőri jelentés.

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Mindenek előtt a muzeumőri állásra elválasztatásomért engedtessek meg köszönetemet kifejezni úgy e nagyérdemű társulat lankadatlan buzgalmu elnöke iránt, mint általában véve e társulat nagy horderejű ügyének kormányzói iránt, kik kegyesek valának engemet is a régész- és művelődéstörténelmi társulat ügykörébe bevonni, mely reám ruházott tisztnek vajha csak kis mértékben is eleget tudnék tenni!

A mi most már a dolgot illeti, ápril hó 6-án vettem át a muzeum kulcsait, legelső dolgom volt minél gyorsabban egy általános tisztogatást eszközölni, könyvekben és egyéb tárgyakban. Itt Oláh György jó barátom és lelkes egyleti tag szives tanácsolása igen megkönnyítette eljárásomat, méltóságos Terényi Lajos volt főispán úr kegyeskedett útasítani a fogház felügyelőjét, miszerint kellő számú rabokat adjon segítségül rendelkezésem alá. Ezekkel aztán személyes felügyeletem alatt napról-napra folyt a porolás és törölgetés csaknem két egész héten keresztül.

A romlásnak feltűnő jelei mutatkoztak a könyvtár alsó polczain elhelyezett könyvekben. Minden könyvet átporoztattam és töröltettem, a nedveseket a napfény és szabad légre is kirakattam. Azonban a helyiség czélszerűtlen volta miatt ilyen romlások a jövőben sem kerülhetők el, tekintve a helyiség nedves és szűk voltát.

A túlságos összezsúfolás miatt a szabadléggel való gyakori érütközés, nagyon sok műre nézve lehetetlenné van téve, így a könyvek a rongálásnak, a moly és egyéb férgek hatásának, azok ártalmának oly igen ki vannak tétetve.

A képeket, melyek a falakon függöttek, részben szintén megtámadta a penész, úgy, hogy azok közül a benünket közelebből nem érdeklőket felrakattam a szárazabb helynek mutató felső padlásbolczra, a hol aztán természetesen, nehezebb a hozzájuk férhetés is.

Némely képeket, a rámákból ki kellett szednem, a napfényre száradás végett kiteríteni, csakis így lehetett ismét idő multával betenni.

Csak a főkönyvtár A és B szakaszai egészséges helyei a könyveknek, noha a hírlapok itt is gyakori nedvességet kapnak, közelebb lévén a földhöz.

Nagyon fájdalmas érzést kelthet minden az ily egyesület vagyona iránt érdeklődőkben annak tudata, hogy e muzeum, mint Békésvármegye tulajdona, oly czélszerűtlen helyiségben áll. Vajha mielőbb megjönne az alkalom muzeumunk tárgyait tiszta, száraz, világos helyiségben látva elhelyezve, hol úgy a könyvek, mint egyéb tárgyak is könnyebben hozzáférhetőkké tétetnének!

Noha egy tisztogatás végezve lett, még egyet okvetetlen végeztetni kell, mielőtt a téli időszak elérkeznék hozzánk!

Látogató volt a muzeumnál létem alatt százon felüli egyén, közöttük Eszékről Nüber ottani muzeumi tisztviselő, dr. Schönherr Gyula magy. nemz. muzeumi levéltári tisztviselő, Reisner János lovag és ügyvéd, a szegedi Somogyi könyvtár igazgatója, Sánta Béla nagy-körösi főgymnáziumi-, Bodrogi Gyula szigeti tanárok, Pokorni László amatőr és bíró Szarvasról, Szuk Lipót budapesti zenedei tanár, ki 23 drb, régi pénzt is adományozott muzeumunknak, továbbá tinódi Varga Sándor miniszteri számtanácsos, azután méltóságos főispán úr családjának több tagja.

Komádiból küldetett borszeszben eltévé egy 4 lábú csirke.

Weisz Sándor szobafestő egy drb török bankjegyet adományozott.

Ujabbán Göndöcs Benedek elnök úr kezemhez áttett 17 drb. pénzt és 4 darab könyvet.

A meghatározásra és rendezésre váró egybehalmozott pénzek közül egy jókora mennyiséget rendbeszedtem, különösen a két havi szünidő alatt, mig minden időmet áldozhattam a muzeumnak. Mióta azonban az iskolai szorgalomszak kezdetét vette, alig haladhatok valamire!

Tisztelt Közgyűlés!

Ennyit óhajtottam elmondani muzeumunkról, melyet szeptember 27-én alapítója és érdemdus igazgatója Mogyoróssy János úr is meglátogatott és kifogástalan rendet talált benne. A mi azonban épen nem zárta ki, hogy mások ne találjanak kifogásolni valót.

Ezen indokból szükséges lenne oda egy oly egyént állítani, aki több idővel rendelkezék, alaposabb ismeretekkel bírjon, mivel az akarat még igen keveset ér, én pedig jóformán csak ezzel rendelkezem!!

Szükséges dolog még az egyes tárgyaknak újra felszámozása, mivel sokról lehullottak az ismertető jegyek. A fegyverek felette rozsdásodnak, erre nézve is intézkedni kell.

Ezeknek tiszteletteljes elmondása után vagyok a mélyen tisztelt közgyűlésnek

Gyulán, 1891. október 15.

alázatos szolgája:

Rácz János,
muzeumőr.

Pénztárnoki jelentés.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Pénztárnoki jelentésemet van szerencsém a tisztelt közgyűlésnek a következőkben előterjeszteni:

Az egyletnek van 29 alapító tagja. E 29 alapító tag közül 17-en lefizették már az alaptőkét s

ezen lefizetett összeg kitenne	1700 forintot
ezenkívül még egy tag az alaptőkéből törlesztett	64 forintot
igye tehát alaptőkének kellene lenni összesen	<hr/> 1764 frtnak.

Ezen alaptőke azonban évekkal ezelőtt az egylet céljaira fel lett használva, úgy hogy az év elején ebből csak 704 frt 14 kr. volt meg; azonban a f. év április 5-én tartott közgyűlés elhatározta, hogy a bevételekből 500 frt fordítottassék az alaptőke kiegészítésére, mi megtörténtvén, s így már most az egyletnek készpénzben meglevő alaptőkéje 1204 frt 14 krt tesz ki, minek folytán pótlendő hiány fennmaradt még 559 frt 86 kr.

11 alapító tag még nem fizette le alapítványi ökjét, mely kitesz s egy tag az alaptőke törlesztésből hátralékban van még	1100 forintot 36 frttal
igye tehát az egyletnek alapítványi tőke követelése	<hr/> 1136 forint.

Ezen alapítványi tőke követeléshez hozzá adva a már készpénzben melevő alaptőkét	1204 frt 14 kr.
van az egyletnek alaptőkéje	<hr/> 2340 frt 14 kr.

Ezek előterjesztése után áttérek már mostan az ez évben történt bevételek és kiadásokra azon megjegyzéssel, hogy mult évről maradványul nem hozom át a készpénzben melevő alaptőkét is, mint az a tavalyi pénztári kimutatásban van, mely szerint maradvány
de ezen összegben bent foglaltatik az alaptőke is

s így a tulajdonképeni pénztári maradvány	312 frt 60 kr.
nem hozom át pedig azért, mert az alaptőke ugy is külön kezeltetik, s az mindég külön elszámolásnak tárgyát képezi, s mint ilyen már egyszer elszámolt dolog a számadás megértésére nézve zavarólag hatna. Tehát:	

Bevétel:

Pénztári maradvány 1890. évről	312 frt 60 kr.
Tagsági díjjakból befolyt	423 „ 30 „
Alapítványi tőke lefizettetett	110 „ -
„ kamataiból befolyt	155 „ -
Takarékpénztári betétek utáni kamatokból	21 „ 49 „
Összesen	<hr/> 1022 frt 39 kr.

Kiadás:

Évkönyvekre	171 ft 80 kr.
Alapítványi tőkék visszatérítésére	500 „ -
Különfélére	90 „ 65 „
<hr/>	
Összesen	762 ft 45 kr.

Ezen kiadási összeget levonva a bevételi összegből,
a kézi pénztár-maradvány lett a jövő évre

259 ft 94 kr.

Hogy az egyesület vagyoni állapotáról számot adhassak, szükséges még a hátralékokról is megemlékeznem, mely a legszomorubb része pénztári jelentésemnek, mert daczára annak, hogy részint elhalálozás, részint behajthatatlanság s egyéb még számos okok miatt törölve lett 1087 ft 66 kr. tagsági díj, még is ilyen czimen még mindig fennmaradt 693 ft tagdíj hátralék, s ezen tagdíj hátralék mellé jön még az alapító tagok által fizetendő kamat hátralék ki nem fizetett alapítványi tőkéjük után, mely kitesz 144 frtot, s így tehát az összes hátralék még mindég 767 ft, mely követelésünknek egyrésze valószínűleg szintén el fog veszni, mely óriási veszteségek nagy akadályára vannak az egylet céljainak elérésében.

Mindezek után kimutathatom az egylet jelenlegi vagyoni állapotát, mely áll a következőkből:

Vagyoni állapot:

1. Készpénzben meglevő alaptőke	1204 ft 14 kr.
2. Befizetésre váró alaptőke	1136 » — »
3. Alapítványi tőke után járó kamathátralék	144 » — »
4. Rendes és pártoló tagok tagdíj hátraléka	623 » — »
5. Készpénz	<u>259 » 94 »</u>
Összesen	3367 ft 08 kr.

Végre az egylet tagjainak számáról is referáljak, jelenleg van az egyletnek 29 alapító tagja, 102 rendes tagja, 62 pártoló tagja és 20 tiszteletbeli tagja.

Volt az egyletnek 118 rendes tagja, ebből részint kilépett, részint pedig töröltetett 29, de ujonnan belépett 13, s így kevesbedett a rendes tagok száma 16-tal.

Ujonnan beléptek a tagok sorába: Dombi Lajos, Dr. Fábri Sándor, Oláh György, Dr. Bodoki Zoltán, Dr. Zöldy János, Haviár Lajos, Ladics György, Bodoki Mihály, Csausz Lajos, Chrisztó Miklós, Haan Béla, ifj. Mező Sándor és a szeghalmi polgári olvasó egylet.

Mielőtt még bezárnám, illetve befejezném pénztári jelentésemet, megemlítem, hogy az egyletnek semminemű adósságai nincsenek, s remélve azt, hogy jövőre azon örvendetes jelentést tehetem, hogy az alaptőke teljesen ki van egészítve, mit könnyen meg lehetne tenni, ha a hátralékok befolyának, megköszönve a tisztelt közgyűlés igénybe vett szives figyelmét és kérve jelen pénztári jelentésem tudomásul vételét, ezzel maradtam a mélyen tisztelt közgyűlésnek.

Gyulán, 1891. október hó 12-én.

kész szolgája:
Bodoki Mihály,
egyleti pénztárnok.

**A békésmegyei régész és művelődéstörténelmi társulat zárszámadása 1891. év
december 31-én.**

		Bevételek:	
1890. évi pénztári maradvány			1016 ft 74 kr.
Tagdíjakból			429 ft 30 kr.
Alaptőkék befizetéséből			110 ft -
Alapítvány utáni kamatokból			155 ft -
Betétek utáni kamatokból			21 ft 49 kr.
		Összesen	1732 ft 53 kr.
		Kiadások:	
Az egyesület fenntartási költségeire			345 ft 90 kr.
Pénztári maradvány			1386 ft 63 kr.
		Összesen	1732 ft 53 kr.
		Vagyron kimutatás	
Alapítvány	704 ft 14 kr.		
Készpénz maradvány	682 ft 49 kr.		1386 ft 63 kr.
Kétes követelések			1880 ft -
		Összesen	3266 ft 63 kr.

Gyulán, 1891. december 31.

Bodoky Mihály,
egyleti pénztárnok.

A békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat tagjainak névsora 1891—1892-ben.

I. Tiszteletbeli tagok:

- József főherczeg ő fensége, Budapesten.
Böhm Lénárd, Fehértemplom.
Bubics Zsigmond Kassa.
Bunyitay Vincze, N.-Várad.
5. Erkel Ferencz, Budapest.
Fraknói Vilmos, Bpest.
Hampel József, Budapest.
Nagy Iván, Horpács.
Nyáry Jenő báró, Budapest.
10. Ormos Zsigmond, Temesvár
Ortvay Tivadar, Pozsony.
Pulszky Ferencz, Budapest.
Dr. Schlauch Lőrincz, Nagy-Várad.
Szentkláray Jenő, T.-Becse.
15. Szilágyi Sándor, Budapest.
Thaly Kálmán, Budapest.
Dr. Wenzel Gusztáv, Budapest.
Zsilinszky Mihály, Szentes.
Dr. Csánki Dezső, Budapest Fországos levéltár.]

II. Alapító tagok:

- Apponyi Albert gróf, Budapest.
Apponyi Antal gróf, Bécs.
B.-csabai Casino-egylet, B.-Csaba.
Békésmegyei takarékpénztár, B.-Gyula.
5. Beliczey István, B.-Csaba.
Breznyik János, Selmeczbánya.
Békés város.
Dessewffy Emilné grófnő, Budapest.
Geiszt Gyula, Budapest.
10. Göndöcs Benedek, B.-Gyula.
Gyula város.
Haan Lajos, B.-Csaba.
Horvát Sámuel, T.-Komlós.
Juszt István, Budapest.
15. Karassyay István, B.-Csaba.
Károlyi Gyula gróf, Budapest. †
Károlyi Tibor gróf, Budapest.
Id. Mogyoróssy János, B.-Gyula.
(Ungváry) Mojsisovics Vilmos, Duna-Almás.
20. Mező-Berény község.
Pongrácz János gróf, B.-Szt.-András. †
Radvánszky Béla báró, Sajó-Kaza.
Dr. Schlauch Lőrincz püspök, N.-Várad.
Tót-Komlós község.

25. Urszinyi Andor, Gerendás.
Wenckheim Krisztina grófnő, Kigyós.
Wenckheim Frigyes gróf, Kigyós.
Wenckheim Rudolf gróf, Doboz. †
Zsilinszky Mihály, Szentes.

III. Rendes tagok:

- Áchim Ádám lelkész, Szarvason.
Ambrus Lajos, Szeghalom.
Asbóth Kálmán ügyvéd, B.-Gyulán.
Badics Elek gyógyszerész, B.-Csabán.
5. Bánhegyi István kir. tanfelügyelő, B.-Gyulán.
Bedák Mátyás, r. k. helyettes lelkész, Orosházán.
Békési központi kaszinó, Békésen.
Benka Pál ev. tanító, Szarvason.
Bencze János jegyző, Szeghalmon.
10. Benka Gyula főisk. tanár, Szarvason.
M. Braun József, Mező-Berény.
Biró Benedek birtokos, Gyoma.
Bulla Sándor mérnök, Orosházán.
Bodoky Mihály gyógyszerész, Gyula.
15. Dr. Chrisztó Pál, Szeghalom.
Csánky Béla ügyvéd, Szeghalom.
Dr. Csák István ügyvéd, Szeghalom.
Csausz Lajos körösszab. igazgató, Gyulán.
Chrisztó Miklós, Gyula.
20. Chilkó László plébános, K.-Ladány.
Dr. Csánky Géza orvos, K.-Ladány.
Csermák Kálmán ev. lelkész, T.-Komlós.
Czinkóczky Márton ev. lelkész, Cs.-Albertin.
Dancs Béla városi jegyző, Szarvason.
Décsey József kereskedő, B.-Csabán.
25. Dérczy Ferencz földbirtokos, Kondoroson.
Dobay János nyomdász, B.-Gyulán.
Domby Lajos ev. ref. lelkész, B.-Gyulán.
Gr. D'Orsay Emil, Pozsonyban.
Dömény Lajos tak. pénztárnok, B.-Gyulán.
30. Emperl Ernő gazdatiszt, Békésen.
Dr. Erkel Rezső tak. pénzt. igazgató, B.-Gyulán.
Dr. Fábry Sándor m. főjegyző, B.-Gyulán.
Dr. Fuchs Ede városi orvos Szarvason.
Dr. Fuchs Lipót orvos, M.-Berény.
35. Fejér László jegyző, Szeghalmon.
Gajdác Pál lelkész, T.-Komlóson.
Garai Lajos bizt. társ. főkönyvvezető, Prágában.
Garzó Gyula ref. lelkész, Gyomán.
Glasner Antal mérnök, Budapest.
40. Gottfried Ede, Szeghalom.
Grócz Béla r. k. lelkész, Endrődön.
Gubicza István r. k. plébános, Kárásztelek.
Haan Béla ügyvéd, B.-Csabán.

- Dr. Hajnal István orvostudor, Békésen.
45. Haviár Lajos áll. épít. főmérnök, Gyulán.
Irányi Dániel orsz. gy. képviselő, Budapesten.
Janauscheck Ernő, Szeghalom.
Jancsovics Pál alispán, B.-Gyulán.
ifj. Jeszenszky Károly ev. lelkész, M.-Berény.
50. Justh Gyula földbirtokos, Tornyan.
Dr. Karácsonyi János r. kath. hittanár, N.-Váradon.
Kardos Ferencz, Szeghalom.
Keller Imre ügyvéd, B.-Gyulán.
Kéri Kálmán ref. lelkész, Dobozon.
55. Kis Ferencz gyógyszerész, Szeghalmon.
Klausz Lázár földbirtokos, Endrődön.
Kny Antal r. kath. plebános, Békésen.
Kövér László főszolgabíró, Gyulán.
Koricsánszky Lajos ügyvéd, B.-Csabán.
60. Dr. Kovács István megyei főorvos, B.-Gyulán.
Ladics György ügyvéd, B.-Gyulán.
Laász János, M.-Berény.
Lehóczky József r. kath. plebános, Orosházán.
Lederer Ede mérnök, Budapesten.
65. Dr. Lőwy Lajos orvos, B.-Csabán.
Makra Zsigmond, Szeghalom.
Megele Bertalan urad. tiszttartó, M.-Berény.
ifj. Mező Sándor, Szeghalom.
Moldoványi Gyula ügyvéd, B.-Gyula.
70. Nagy Károly árvsz. elnök, Gyula.
Novák Kamill törvényszéki elnök, B.-Gyulán.
Hg. Odescalchi Arthur, Budapesten.
ifj. Oláh György, megyei főügyész, Gyulán.
Omaszta Gyula kir. közjegyző, B.-Csabán.
75. Orosházi kaszinó, Orosházán.
Dr. Papp József ügyvéd, Szeghalmon.
Pivár János polgári iskolai tanár, Gyulán.
Péter András, Szeghalom.
Péky Antal r. kath. lelkész, cz. kanonok, B.-Csabán.
80. Petneházy Imre, tanító, K.-Tarcsán.
Polgári kör, B.-Gyulán.
Polgári olvasó egylet, Szeghalmon.
Popovics Jusztin várm. főjegyző, B.-Gyulán.
Sal Károly járásbíró, Szeghalmon.
85. Spett Gyula r. k. plebános, Gyomán.
Such Sándor, B.-Csabán.
Szabó János ref. esperes, K.-Tarcsán.
Szeberényi István kir. közjegyző, Hódságh.
Szeghalom község.
90. Szánthó Albert, Miskolcz.
Szénássy József tatarékpénztári könyvvezető, B.-Gyulán.
Stojánovics Gyula birtokos, Csorváson.
Szucsu Béla földbirtokos, B.-Csabán.

- Tatay János gyógyszerész T.-Komlóson.
95. Tatár János ref. lelkész, Szeghalmon.
Terényi Lajos országgy. képviselő, B.-Gyulán.
Urszinyi Dezső min. titkár, Budapesten.
Varságh Béla gyógyszerész, B.-Csabán.
Veres József ev. lelkész, Orosházán.
100. Vésztői kaszinó, Vésztőn.
Gr. Wenckheim Géza, Gerlán.
Dr. Zöldy János m. orvos, Gyulán.

IV. Pártoló tagok:

- Almássy Dénes gróf, B.-Gyulán.
Banner József gazdatiszt, Székudvaron.
Bán Károly jegyző, Gy.-Váriban.
Batik Elek tak. pénztárnok, B.-Gyulán.
5. Benedikty József gyógyszerész, Békésen.
Donner Lajos polg. isk. tanár, B.-Csabán.
Eördögh Lajos főszolgabíró, Orosházán.
Fábry Károly ügyvéd, B.-Csabán.
Dr. Fáy Soma ügyvéd, B.-Csabán.
10. Gyukits Viktor kir. eljárásbíró, Békésen.
Haviár Dani ügyvéd, Szarvason.
Hegedűs Mihály ügyvéd, Mező-Berényben.
Hoffmann Mihály ügyvéd, Gyulán.
Horváth János postamester, M.-Berényben.
15. Horváth Béla néptanító, T.-Komlóson.
Horváth János gymn. igazgató, B.-Csabán.
Kéry Elek jegyző, Dobozon.
Kertay Zsigmond magánzó, B.-Gyulán.
Kontur József kir. járásbíró, Szarvason.
20. Kopányi József, M.-Berény.
Kovács Mihály főszolgabíró, Szeghalmon.
Körösi János ref. lelkész, K.-Ladány.
Környei Lajos h. ügyvéd, Békésen.
Ifj. Lavatka József földbirtokos, Békésen.
25. Dr. László Elek orvos, Orosházán.
Lusztig Sámuel földbirtokos, Szarvason.
Mezey Lajos jegyző, Békésen,
Dr. Molnár Antal orvos, B.-Csabán.
id. Oláh György városi tanácsos, Gyulán.
30. Papp Sándor birtokos, P.-Sz.-Tornyán.
Rázel István gazdatiszt, Boros-Sebes.
Dr. Simon Pál Orvos, T.-Komlóson.
Dr. Stiassny József orvos, B.-Csabán.
Sulyok Ede tak. pénzt. tisztviselő, Orosházán.
35. Schmidt József tak. pénzt. könyvvezető, B.-Gyulán.
Steller Árpád, B.-Csabán.
V. Szathmáry Arisztid, B.-Gyulán.

- St. Sulucz Sándor kir. járásbíró, Békésen.
Szentandrás István közgyám, M.-Berényben.
40. Szentmihályi Lajos mérnök, B.-Gyulán.
Szilágyi Antal jegyző, K.-Ladányban.
Dr. Szlovák Pál orvos, Szarvason.
Sztraka Ernő vár. mérnök, B.-Csabán.
Szuchanek Antal r. k. plebános, Sólyomkeőn.
45. Tóth Ede ügyvéd, Békésen.
Thúri László gazdatiszt, M.-Berényben.
Id. Uferbach János, B.-Gyulán.
Ujfalussy Dezső m. árvaszéki ülnök, B.-Gyulán.
Urszinyi János ügyvéd, B.-Csabán.
50. Urszinyi László gyógyszerész, M.-Berényben.
Vidovszky Ferencz főjegyző, Gyomán.
Vidovszky János tak. pénzt. igazgató, N.-Csabán.
Wieland János urad. tisztartó, Békésen.
Wallner József tak. pénz. pénztárnok, Orosházán.

A társulat tisztviselői:

Elnök: Göndör Benedek.
Alelnök: - -
Főtitkár: Dr. Karácsonyi János.
Titkár: Ifj. Oláh György.
Ügyész: Keller Imre.
Muzeumőr: Rácz János.
Jegyző: Dr. Bodoky Zoltán.
Pénztárnok: Bodoky Mihály.

Választmányi tagok:

Ambrus Sándor,
Bánhegyi István,
Beliczey István,
Csausz Lajos,
Domby Lajos,
Garzó Gyula,
Grócz Béla,
Dr. Hajnal István,
Id. Jancsovics Pál,
Kéri Kálmán,
Kny Antal,
Kis Ferencz.
Dr. Kovács István,
Kövér László,
Ladies György,
Nagy Károly,
Novák Kamill,

Szabó János,
Tatai János,
Terényi Lajos,
Veres József.

Számvizsgáló bizottság:

Dobay János

Szénássy József

TARTALOM.

I. Irodalmi dolgozatok:

I.	A régi Szeghalom és Füzes-Gyarmat népességi és birtok statistikája, Csánky Dezsőtől	5
II.	Kis nemesi élet Békésmegyében, Dr. Karácsonyi Jánostól	33
III.	A Bölöni levéltár adatai Békésmegye multjához, Krisztik Jánostól	53
IV.	Békésmegyei zarándokok Rómában, Sörös Rudolftól	70
V.	Regesták Békésmegye multjához 1711-ig, Dr. Karácsonyi Jánostól	73
VI.	A békésmegyei közmondások, népdalok, helynevek, népregék s tréfák gyűjteményéből, Székely Lajostól	98

II. Hivatalos rész

I.	Elnöki beszéd Szeghalmon 1891. október 18-án, Göndöcs Benedektől	139
II.	Közgyűlési jegyzőkönyv Szeghalmon 1891. október 18-án, Dr. Karácsonyi Jánostól	142
III.	Muzeumőri jelentés, Rácz Jánostól	144
IV.	Pénztárnoki jelentések, Bodoky Mihálytól	147
V.	A társulat tagjainak és tisztviselőinek névsora	151